

Г 2006

518

Атырау
ақын-жазушыларының
кітапханасы

ҚАЗЫНА

72-кітап

Маркиза БАЗАРБАЕВА

ӘЙЕЛ
ЖАНАРЫНДАҒЫ
ӘЛЕМ

Маркиза БАЗАРБАЕВА

ҚАЗЫНА

«А-Полиграфия» ЖШС
Ақтөбе
2003

Маркиза БАЗАРБАЕВА

Sisidiki

**ӘЙЕЛ
ЖАНАРЫНДАҒЫ
ӘЛЕМ**

«А-Полиграфия» ЖШС

Ақтөбе

2003

ББК 84 (5 каз)

Б-16

Редакция алқасы:

Төлеуішов Ә. (бас редактор), Мұқышева А. (жауапты хатшы), Берішбаев Т, Дошаев Е., Жаңабаев Т., Жүсіп Қ., Отарбаев Р., Иманғалиев Б., Қосыбаев Қ., Қорқытов Б., Мұрсалиева Р.

Б-16

БАЗАРБАЕВА М.

ӘЙЕЛ ЖАНАРЫНДАҒЫ ӘЛЕМ. – Ақтөбе:
“А-Полиграфия” ЖШС, 2003 ж. – 240 бет.

“Атырау ақын-жазушыларының кітапханасы” сериясының 72-кітабына М.Базарбаевның әр жылдарда баспасөз беттерінде жарияланған өлең-жырлары мен әңгімелері топтастырылды.

Б 4702250200
00(05)-03

ISBN-9965-691-46-0

© Базарбаева М., 2003.

* * *

Темір шайнап от бүріккен бұл ғасыр
Тапап жаншып адамзаттың тұлғасын
Атом, Арал, машиналар ажылын
Қалай басар
бүлкіл жүрек, бұла жыр?

Әйелдердің өмір қорғау форумы
Темір арба аяқ-қолдың орыны
Зар еңіреп тындап тұрмыз бәріміз
Салиханың шыққай-ақ деп зор үні.

Сөз сөйлейміз құлағыңды сал, ғасыр!
Жалмаңдамай Пайда ойламай тұра тұр
Нәзік үнді әйел мұңын есті, көр
Көзіңді ашшы, болмасаңшы сен басыр!

Айтып жатыр қасіретін халқымның
Бір басы емес – барлығыңның, жалпыңның
Сөйле, Жаным, сөзбен бойдан төгілсін
Қасіретті жүрегімнен қалың мұң.

Ғасырымның теміреткі қалы бар
Өз жүректің шығар-шықпас жаны бар
Өмір үшін күреседі бұл Ана
Әй, Ағайын, есірленбей танып ал.

Саған арнап жазып едім жыр басын
Болып шықты-ау қуаныштан мұң басым
Өлеңімнен биіктеткім келіп еді
Салиқалы Салихамның тұлғасын.

* * *

Бұл қандай күн-аспаннан шұға жауған?
Мүгедектер – кембағал мейрамдаған
Төрт қабырға, қол арба, бір телефон
Тірі жанмен жүздесу болған арман.

Жыл он екі ай келетін жалғыз рет,
Бар екенін бейшара сезінсін деп
Тойлап жатыр жиналып кемтар жандар
Қақпа ашылып, пейіштен соққандай леп.

Мұнда ешкімнен, ешбірі ұялмайды
Мұнда еркін сөйлейді, қиялдайды.
Бәрі өзіндей себебі – бәрі теңдес,
Саз ойнаса билемей тұра алмайды.

Көңілінің сырылып көлеңкесі,
Бір-ақ рет дененің мерекесі.
Бір-ақ рет еске алып есіркейді
Гуманизм дегендей мұның несін?

Мейлі, мейлі болса да шала бақыт
Жүрген жақсы елменен араласып

Ортаға шық, билей ғой, балапаным
Жыл он екі ай бір рет мауқың басып.

Сұлу қыз-ай бір қолы, аяғы сал,
Стол сүйреп, мөнерлеп биңді сал.
Билеп жүрсің бар қайғың ұмытылып
Тамғандай боп тұрады жүрекке бал.

Оңға-солға теңселіп, шыр айналып
Мүгедектер арбасы билеп жүрді.
Жан езіліп, алудан бас айналып
Жүзім күліп, жүрегім жылап тұрды.

АВТОБУСТАҒЫ СҮЛУ

Суреттеуге тіл жетпейтін сұлуды,
Көрдім дағы. Көзім бірден сүрінді.

Тайдыра алмай жанарымды суардым,
Жолықтырған тағдырыма қуандым.

Күннің нұрын құйып алған көз қандай?
Ақша маңдай: – бақ менде! – деп тұрғандай!

Пісте мұрын, шие ерінге телмірдім,
Лебізіне құмарландым, еміндім.
Сәмбі талдай мүсін мынау, бел анау,
Шыбын жаным садаған боп тұрам-ау.

Қарашы деп ымдап қоям досыма,
Сұлулықтың эталоны осы ма?

Қырым ет жоқ артық біткен бәденде,
Бақытыма жолықтым-ау – дегенде.

Арс етті қыз: – Аш! – деп – тездеп есікті,
Боктап, теуіп автобусты теңселтті.

* * *

Мырс етті дос. Жүрек қапаланғаны-ай,
Аппақ сүтке сиыр жапалағандай...

Жігіттің әңгімесі

ҚҰЛЫНЫМ ДЕП

Бірте-бірте көне тартып ертегі
“Құлыным” деп қарсы алмайды ел сені
Қыздар “кемпір” атаныпты, ой, тоба
Азайышты “жігіттердің” елпені.

Ақ жаулықты әжелер жоқ кешегі
Уақыт көші езгендей ме еңсені?
Қатар-құрбы бұл жақта да сирепті
“Алматыдан апай кепті” деседі.

Десе десін. Ұмытпаса болғаны,
Біз де күй жоқ тайпалтардай жорғаны.
Аласармай биік тұрғай әрдайым,
Жаңаланған ұрпақтардың арманы.

ЖИЫРМА БІР

Жиырма бір жас. Жиырма бір жыл.

Жиырма бір

Бұла жігер, жүрек ыстық, төнің – гүл.
Қайратым-ау “қазағым!” деп қасқайып,
Арманы асқақ, алар асу алда тұр.

Құрым білек, жиырылған бұлшық ет
Мына дүние жұмбағы көп тылсым ед.
Қыз бен қызық, білім нұры шақырған,
Жиырма бір жас. Келте ғұмыр қыршын ед!

“Атам! – деді, Құртам деді – сананды!”
Империя үстемдікпен қарады.
“Құлым бол да, ештеңені ойлама!”
Осы-ақ болды Империя талабы.

Ой-сананды аршып алып құлдықтан
Серпіп тастап жігеріңді тұншыққан
“Еркек тоқты құрбандық” – деп тайсалмай,
– Ат! – дедің-ау, бойда тулап ыстық қан.

Ана мейір, әке пейіл, дос құшак
Арман болған, алыс болған бұлдырап
Түрме. Семей. Жиырма бірінші камера
Есті билеп, ерікті илеп тұнжырап.

Жасымадың төнсе-дағы қара бұлт,
Жүрегінді жанып тұрды бір үміт.
Жоғалтып-ақ асыл ұлды жоқтайтын
Қазақ деген қаперсіздеу осы жұрт.

Мамыр келді. Гүлге орады маңайды,
Қыршын ғұмыр. Аяқсыз жыр мұңайды.
Елім деген асау жүрек тоқтады,
Жиырма бірі. Жарқыраған май айы.

Асыл ұлан көрде тыныш жатқанда
Бостандықтың таңы әбден атқанда
Қазақ елі желбіретіп көк туын
Ақтап алдық жиырма бірінші ақпанда.

Қайрап, жанып жігерімді жасыған
Жүрегімде ұя салды ғашық өн
Бостандыққа жетелеген халқыңды
Рухыңа басымды идім, Жас ұлан.

МАХАМБЕТТІҢ ЖЫР КЕШІ НЕМЕСЕ ШАЛБАР КИГЕН ҚЫЗДАР

Жыр оқыдық Махамбет боп алаулап
Аруағы түскен шығар бір аунап
94-ақ өлең жазған Батырға
Рафаэль 200-дей жыр арнап.

Маралтайдың жырына бек тамсандық
Ерсайыннан Азамат боп ән салдық
Алдаберген, Отар, Ұлар, Керімді
Шатырлатып қол соғумен қарсы алдық.

Алдаспандай ақ алмастай өлеңмен
Оятты сөз өз рухымды денемнен.
Бәрі жақсы. Жыр тыңдадық желпініп
Көңілімде бір түйткіл. Дегенмен.

Маржан шықты бура саны бұлтиып,
Сөнияшым жыр оқыды томпыып.
Қыз беткенің шалбар киіп алыпты
Шаш жайылған не кесілген шүнтиып.

Бұл ғасырдың Томирисі біз деп біл,
Розамның жырларында сезім – нұр

Мінсіз өлең. Ақын қыздар шалбарлы
Махамбеттің сарбазындай өжет кіл.

Қазақпыз біз өуені асқақ жыр сүйген,
Әдебі мол. Әр сөзіне сыр түйген,
Кеш соңында үлгі-өнеге айтылып
Ақ шалбарлы Марфуға апам сөз түйген.

ТУҒАН ЖЕР СУРЕТІ

Күнделігін көңілдің қайта-қайта парақтап,
Қолда қалам, қағазым – жазылмаған әлі аппақ.
Мына ғажап әлемге әсем сәуле сыйлаған,
Сипатына сай келер сурет таппай қиналам.

Көкшіл бояу толқиды көгім болып, көл болып,
Шымырлаймын айдындай ұшқан бейне
күс қонып.

Қызыл бояу күледі гүлім болып, ту болып,
Таңдай шапақ шашамын жүрегіме жыр толып.

Жап-жасыл боп көктемде түгел жауып
жер бетін,
Күзде алтын дән болып, тасытқан ел дәулетін,
Қай бояуды алсам да сәулетіндей халқымның,
Құлпырады құбылып, жүзінде ойнап
жалқын күн.

Көздің жауын алатын кемпірқосақ тәрізді,
Жазу сұлу картина – арманым сол ең ізгі.
Келбетіңе туған жер, таң қалғандай бар әлем,
Махаббатпен өзіндік айшықты өрнек салар ем,
Менің палитрамда сендік бояу жоқ әлі, –
Сиқыр сурет орнына перзент жүрек соғады.

ӘҢГІМЕ

ЕСІМ

Құлтайдың құлағы ауыр еді. Естімеді ме? Әлде есіктің қоңырауы істемей тұр ма? Өрі-сәрі күйде біраз күттім. Қап, өзім бір әбжілдік көрсете қояйын деп “айтысқа” екі билет алып келе қалып едім. Әлде пошта жәшігіне салып жүре берсем бе? Сосын үйге барған соң телефон шалып ескертермін. Иә, сол дұрыс.

Пошта ақтарып, есік сипалап жүргенім көрші кемпірдің күдігін оятқан болуы керек:

– Вам кого?! – деп зеки сұрады. Жөнiмдi айтқан соң жiбiп, келесi осындай үйдiң екiншi қабатында тұратын Тамараға жолыққаным дұрыс болатынын қадап тапсырды. Құлтайды көре алмасыма көзім жеткен соң үйге қайта бергім келіп бір ойландым да, кім де болса жолығып кетейін деп өрмеледім.

Өзім сияқты жалпақ бет қазақ әйел есік ашты. Тосылыңқырап жөнiмдi айттым.

– Кел. Кел, кір. Төрле – тілінде мүкіс жоқ.

– Маған Тамараға жолығарсың деп еді.

– Тамара – мен.

“Ие, таңданатын түк те жоқ. Қазақтың атының жартысы орысшаланған ғой”, – деп өзімді жұбатып қоямын.

– Менің шаруам мына билеттерді Күлтайға бере салыңыз деп өтіну еді. – Есік алдынан қайтасыз ба? Қазақ емеспіз бе, төрге өтіңіз. – Ықыласынан аттап кете алмай, әрі әуестік жеңіп үйге кірдім.

– Кешіріңіз, қызым үй тазалап жатыр еді, сізді ас үйден кері қайтаратын болдым, – деп елпілдейді Тамарам. Әп-сәтте дастарханға туралған қазы, көмпит-печенье қойылып, қою шәй демделді. Мен ұятты жиып тастап, қарыным ашып әрі шөлдеп кеткенімді мойындап жақсылап жайласып алдым. Қаланың қақ ортасында мынандай қонақжайлыққа ептеп таңғалып қоямын. Тек ортақ танысымыз Күлтайдың атын айтқаным үшін. Қазақы дәстүрдің өлмегеніне риза болып та отырмын. Әрі-беріден соң сөзіміз үйлесіп, әзіліміз жарасып шыға келдік. Осынша ықыластың есесін немен қайтарарымды білмей:

– Бүгін жұма ғой. Жұма күнгі тілек қабыл деуші еді, мына дастарханға құран оқып, бата жасайық, – деп ұсыныс айтып едім, Тамарам тіпті екпетінен түсті. Есіктен шығарда сыйға орамал-көйлек ұстатып әбден есімді шығарды.

Қазағымның дәстүрі балталасаң да жоғалмас деген марқа көңілмен көлікке отырдым.

Менімен жағаласа мінген қазақ кемпір:

– Әй, қызым-ай, көмектес! – деп біреуді жұмсап жатты. Көзі жәудіреген қара қыз ауыр сөмкені әжейге тақап қойып, бұрыла бермекші еді.

– Қарағым-ау, қасымда тұршы, түсерде тағы кімге жалынам. Өзің бір иманжүзді тәуір бала екенсің, – деп қойды. Ол тырнасирақ қара шалбарлы өзі сияқты жалбыршаш құрбысын бері шақырды. Төртеуіміз қарама-қарсы жайғастық. Әжей қыздарды сөзге тартты.

– Өзің біздің ауылдағы Зура кемпірдің немересіне қатты ұқсайсың. Атың кім?

– Кэт.

– Көтек, кеткені несі? Кетпе. Атыңды айтсайшы?

– Ну. Кэт дедім ғой. Әйтпесе Катя деңіз.

– Қой, қызым, қазақша атың бар шығар?

– Какой-то мәмбетский. Қадиша.

– Әне, қарашы, Пайғамбарымның бөйбішесінің аты екен ғой, сондай қасиетті есім.

Көтеріңкі көңілде отырған мен төртеуімізге ғана естілердей етіп,

*Дегенде Балқадиша, Балқадиша,
Бұралып көлге біткен тал Қадиша.
Сексен қыз серуенге шықса дағы
Ішінде қара басың Хан-Қадиша, –*

деп, сұқ саусағымды көкке шошайта алыс аспанды меңзей әндеттім.

Қалалық болуға сонша тыраштанып сырт бейнесін бояп өзгерткенімен балауса, қыздардың, қазақы тәрбиесі ізін толық жоя алмапты. Үлкенді сыйлап, тілін қайтармай көмектесіп, әңгімемізді тыңдап отыр.

Осы отырысты бүлдірген мен болдым. Аузындағы сағызын шыртылдатып, қала берді құлаштай созып, өрмекшінің жібіндей жіңішкергенде саусағына орап жинап аузына тығып отырған құрбысына:

– Қызым-ау, қолыңның кірін жегендей болдың ғой. Әрі дамылсыз шайнай бергенде асқазаннан бөлінген сок қорытылатын тағам түспеген соң қарынның түгін қуырып жібереді екен. Сағыздың құрамындағы пайдалы элементі тек 2-3 минуттық. Сонсынғы шайнау бекершілік екен дейді ғалымдар.

Қыз маған ала көзімен ата бір қарады да терезеге бұрылды.

Менің “лекциям” жалғаса берді:

– Сол үлгі тұтқан Американның киносын қарап отырсаң жағымсыз кейіпкерлері ғана Жайнаңдап жүреді.

Шашын мыс қызылға бояған көнтек ерін қара қыз ұшып тұрып “пошли!” – деп Қадишаның қолынан жұлқыды.

– Ну, Лиз, они же интересно говорят.

– Чмо. Оставайся со своими бабками!

Екі кемпір томсарып қалдық.

Орыстың ортасында отырып перзентін орысша атай жүріп қазақы тәрбие мен салт-дәстүрді жүрегіне ұялатып, қанына сіңірген аталарымыз қандай?

Баласына қазақша көркем есім бергенімен қазақы ұғымын түсіндірмеген замандасымыз қандай деген ойлар тереңіне тартып, тербетіліп кете бардық.

МАНДАЙ

Есік, терезесі ашық аядай кабинеттің іші жұпар аңқып кетті. Гүлдана басын көтерсе – есік көзінде бір құшақ ақ раушан. Арбалып қалғандай көзін айыра алса-шы? Әлден уақытта барып епетейсіз жуан саусақтар қамти ұстаған аппақ гүлдердің үстідегі жаялықтай ауызды көрді. Ерінді жиектей Қазақстанның көк туындағы қыран бүркіттің кен жайған құлашындай қара мұрттың үстін ала делдиген танауға ілінген жиегі жалпақ күн көзілдірікті бажайлады. Япырай, мына маңдайды қайдан көріп еді? Ойбай-ау, аттай он жыл бір партада шынтақ түйістіріп отыратын Орынбасардың маңдайы ғой!

– Аоу, Ореке, қайдан адасып жүрсін? (Мәссаған, амандық сұраған түрін? Одан бері 15-20 жыл өтті. Әй, Гүлсана, Гүлсана, кісі бала күнгі досына да сүйтіп...)

Орынбасардың көңілінде көлеңке жоқ. Біресе гүлін, біресе күректей алақанын созып абдырап, ыржалақтай береді.

Шоколадпен шәй ішіп, арқа-басы кеңіп

қолдарын орындықтың арқалығына жая шалқайған “сері” жігіт әңгімені әріден тартады.

– Талайдан бергі ала-алмай қордаланып қалған алашағымды алдым да Нәзікке: “Алты балаңа өзін қара. Мен Алматыдағы ғашығыма барып келемін”, – деп осылай қарай тайып тұрдым! – Орекең өз сөзіне өзі күліп мез.

Бөлімдегі жас қыздар қазақы қалжыңның астарына түсінбей, қосыла күлер-күлмесін білмей, қатал Гүлдана апайының қалың қабағына үрпиісе қарайды. Тығыршықтай жуан келіншектің бір кездері талшыбықтай бұралған қыз кезін көз алдына келтіре алмауы да мүмкін.

– Ал, шаруанды айт (қап, тағы да ресми). Неше күнге келдің? Не жоспарың бар дегендей, – сөзінің аяғын, үнін барынша жұмсартқан болды.

– Бірінші амандық білу. Ғылыми атағыңды ауылдағы достардың атынан құттықтап дегендей. Алматы көркейіп кетіпті, араласам-көрсем дегем... Сосын жол-жөнекейгі шаруа: жаман қарғаларға керек-жарақ, киім-кешек дегендей.

– Онда былай болсын. Әуелі жол-жөнекейінді бітірейік. Кешке біздің үйдегі құрдасың үшеуіміз түнгі Алматыны серуендейік. Ал ертең менің конференциям бар. Өз еркім өзімде емес. Поезыңа шығарып салуға жарты сағат таба алсам... Әй, бірақ қайдам? Қозғалайық, өлшеулі уақыт. Бұл жарты күннің есебін сенбіде жабармын. Кеттік.

Орекең бұйдалы тайлақтай бұйрыққа ере берді. Бұл мінез жоспарға Гүлдананың күйеуінің түнгі кезекшілікке кететіні ғана селкеу салды.

Базар бұйымдарын көргенде Орынбасар үкідей қыздарының, ұлпершектей ұлдарының атын атап мынауысы анаған лайық екен деп қояды. Гүлсананың іші қыз-қыз қайнайды. Өзінің жазған жуан-жуан бес-алты кітабын шимайлап бүлдіретін бір де балдырғаны жоқтығына өкінеді.

Талшыбықтай Гүлдана отыз бесінде күйеуге тиісімен-ақ толысты. Былайғы жұрт: “Е, көңілі жай, үй сатып алды. Қызметі, атағы бар. Байы қасында” десті. Шын себебі Гүлсанаға ғана аян. Етеккірі тоқтағанда өзі де қуанған. Сәби сүюді армандай бастаған. Сүйтсе, қасіретке жолығыпты. Әйелдік үш белгісіне түйін түсіпті.

Күнқақты жүзі ауылдан келдім деп айқайлап тұрған орта жастағы еркек дәрігері:

– Бұл дегенің құнажын бұқаның бір сүргенінен қалмайтын шаруа, – деп дүңк еткізді. Сұрақты жүзбен аңтарылған бұған:

– Ну, енді... Сәбилі болып бала емізсе, өзінен-өзі-ақ орнына келеді. Түйін (ісік) тарап кетеді. Табиғат өзі емші. Адам ағзасы солай жаратылған, – деп түсіндірген болды. Тәжірибелі оташы маманның да, үлкен профессордың да айтқандары осы болды. Тек сыпайырақ, ғылыми дәлелдермен әдіптегені болмаса.

Ал кеп емделу. Ыстық төсектегі қызулы құмар құшақтар қосылған кездегі алты айға жетер-жетпесте сиырқұйымшақтанып сарқылған. Күйеуіне емдел деп жетектесе шатқаяқтап көнбейді. Алдаусыратып та көрді, ащы да айтты. Намысына тиіп те көрді. Не көрі қыз емес, не жесір емес – әйелдіктің дәмін де дұрыс алып көрмей жатып сырты бүтін іші түтін отбасылық өмір жалғасуда. Оның бұрынғы әйелінен балалары барын естіген Гүлсананың әке-шешесі қызын кінәлайды. Екі оттың ортасында уайым беріп, қайғы алып гормондық дәрі ішіп процесті тоқтатқан болды. Есесіне бүйрек, бауыр, жүрек кетті.

Қазір ғой балалық бал күндерін есіне алып көңіл құсы көкте шарықтауда. Мейлі, оймақтай оңаша бақытты сәттері айларға азық, жылдарға жылға болғай. Әңгімесінің бәрі “есінде ме?” – ден басталады.

– 7-класта тобығың жарылып гипсте жатқаның есінде ме?

– Иә, сен күнде келетінсің.

– Сен ұстаған кітапты ұстағаным, сенің қаламыңмен жазғаным, дәптеріңді парақтағаным, сен жұтқан ауамен тыныстағаным мәз болатынмын.

– Пәлі, шынымен ғашық болыпсың ғой!

– Несін айтасың. Түсімде көрем. Арқаңдағы

жуан екі бұрымың жүгіргеніңде жылан құсап ирелең қағатынына қызығамын. Сипап көргім келеді. Сол ауырғаныңда түсімде көрдім. Басыңды менің кеудеме қойыпсың, мен шашыңнан сипап еркелетіп жатырмын.

Гүлдана бадырақ көзін кең ашып баяғы бұйығы Орынбасарды жаңа көргендей ұйып тыңдап қалыпты.

– Класс жетекші ағайға: “Мен барып өтілген сабақты айтып тұрайыншы”, – дедім. Тіпті, қатал әке-шешеннің цензурасынан аман өтіп кетіп, сенің түкпірдегі бөлмеңде сенің қасыңда 2-3 сағат болғанымға шексіз мәз едім. Бір күні өзің қуып шықтың!

– Неге?

– Тілім жазықты. Бөлмеде жалғыз аяқтап секіріп жүргеніңді көргенде: жазылып қалыпсың ғой, – дедім. Үнімде – өкініш. Сен соны сезіп қойдың.

– Не, мені жазылмасын дедің бе? – деп дүрсе қоя бердің.

– Иә, – депшін аңғал басым.

Сол-ақ екен қалың энциклопедиямен маңдайымнан қайқайтып бір пердің.

– Мынаның жаман ойын қара! – деп ыза болғам.

– Мен де саған өкпеледім.

Екеуі бір ауық үнсіз қалды.

Кластастар мейрамханадан көңілді қайтты. Үйге келген соң да ананы-мынаны еске алып түннің біразы өткен соң жастыққа бастары тиді. Бір бөлмелі әлі де әңгімесі таусылмай екеуі екі төсекте сөйлесіп жатқан. Дауысы дәл құлағының түбінен естілгенге денесі дір етіп бері бұрылса Орынбасар төсегінің шетіне отырып жатыр.

– Қой айналайын, орныңа қайқай! – деп, батыл тойтарғанмен көзі ілінбей таң атырды.

– Мейлі, ендеше. Мен еркектік міндетімді мойнымнан түсірдім, – деп, мінгірлеген Орекен жастыққа басы тиісімен қор ете түсті.

1 сәуір, 2003 ж.

ҚЫЗ АРЫ

Студентпіз. Дүние достық пен махаббаттан ғана тұрады деп түсінетін дәурен. Ай да, күн де, адамдар да тек біздің тілекшіміздей сезінетін балауса балғын шақ. Бірге оқитын Назым жолдас жігітінің туған күніне шақырды. Алақандай тана көзім жарқыраған томпақ ерін қара қызбын. Жатақхананың алдында бізді күтіп тұрған жігіт бірден ұнамады. Назымды оңашалап:

– Немене, мыналарың көшенің қаңғыбастары сияқты сиықсыз екен, – десем; ол:

– Ештеңе етпейді. Жұмыстан шыққан беті. Жатақханасына соғып жуынып, киімін ауыстырады-дағы.

Сол уәжге тоқтап жүріп кеттік. Жолшыбай тағы екі жігіт қосылды. Мен степендиямның соңғы тиынына дейін санап шампан, торт, гүл алдым.

Жүріп келеміз, жүріп келеміз. Көлікте тек алтаумыз – екі қыз, төрт жігіт қалғанда қала шетіне жеткенімізді байқадым. Одан соң да ұзаққырап тегіс жер іздеп палатка құрмақшы

болдық. Жаңбыр бір жауып өткенімен күз әлі күшіне ене қоймаған. Сонша шығандағанымыз маған ұнамайды.

Кейін қосылған екі жігіт тағы бір жерге кетті. Брезент палатканы құрмақшы болып мен біраз тыраштандым. Торкөз жұқа футболкасынан кеудесінің кірі айғыз-айғыз болып көрініп тұрған жұқалтаң жігіт:

– Ой, қойшы, өлгілер келсін, – дей береді. Бұтадан кесіп екі-үш қада қақтым да, жалғыз өзім күшім жетпесін көрген соң мен де қойдым. Назым жігітімен қол ұстасып жылғаға жоғалған.

Кейін ғой, палатканы тікпегеніміз қандай абырой болған деп қуанатыным. Қазір “неткен жалқау жігіттер!” деп бұркылдап жүрмін. Олар тағы қызсыз, арақ-шарап тола сөмкемен оралды. Көңілді кешіміз басталып кетті.

Түн ортасы ауа екі ұзынтұра илектенген палатканың үстінде жантайып қорылға басты. Мен де бұйығып көзіме ұйқы тығылып манаурай бастағам. Иығымнан түртіп қалып.

– Кел, былайырақ барып серуендейік, – деп өңешін созған кірқожалақпен жетектесіп қорылдағандардан ұзап шықтық. “Қайдан ғана келіп едім?” деген уайым мендей бастаған. Қалаға жету арман. Мысықтабандап жылжыған қорқыныш бойымды билеп барады. Назымы түскір қайда құрып кетті екен! Сасық иіс пен

бейберекет қорылдан құтылғанмен мына қожалақ та осал жау емес. Бойымыз қарайлас. Әйтеуір бірге бір болғандығым ғана көңілге медеу. Сайлау беткейге тізе бүктік. Отырғанда түнгі қала шамдары көрінбей қалады екен. Ол да болса дөтке қуат еді. Көңілімнің алағызғанын, денемді ұсақ дірілді қорқыныш жайлап алғанын байқатпауға күш салып бақтым. Ауыз жаппай сөйлесудемін. Жігітім құлағын салпитып тыңдап отыр. Мен байғұс таң қашан атар екен деп екі көзім төрт болуда.

– Ой, сен қыздың мылжының бітпейді екен. Кел, одан да, – өңмендеп құшақтамақшы. Атып тұрдым. Үріккен тайлақтай одырандағаным қарайтын жігіт жоқ. Әукесі салбырап тағы ұмтылды. Лып етіп отыра қалып ауа қарматтым. Құшағынан сытылып шығып ұйықтап жатқандарға қарай жүгірдім.

– Әй, мыналарыңа қой десеңдерші. Ұят қайда? Мен сияқты қарындастарың бар шығар, – деп шыр-шыр етем. Абырой болғанда оятқаным азкем ұяты бар азамат екен, ара түсті. Абырдабырдан оянған бұйра бас шойқара боқтанып жатыр.

– Әлі ештеңе тындырмағансың ба, сүмелек?! Саған жол беріп жүрген өзім де оңбаймын. Несіне уәде беріп едім, қызығын өзім көрмей? Әуелі сен боқмұрын, сосын біз деп. Қап! Қолыңнан

АНА ҚЫЗҒАНЫШЫ

Поезд бекетке уақытынан кеш келді. Жолда түйе басып кетіпті. “Осы халық малына ие болмайтыны несі? – деп, ойлап отыр әкешешесінің үйіне келе жатқан Махфуза. – Поездың жүретін уақытын біледі. Түйе жарықтық та қызық. Рельске бір шығып алса, ешқайда бұрылуды білмейді. Поездың алдына түсіп алып тапырақтайды да отырады. Пенде де кейде түйе тәрізді. Тағдырдың иіріміне жолықса шырқ үйіріліп кете барады. Адам деген атымызды ақтай алып жүрміз бе?” Әрнені бір ойлап, асықпай аяңдап бекеттің батыс жақ шетінде тұратын інісінің үйіне жеткенше шам жамырап, қас қарайды.

32

Есік ашық. Жарық жоқ.

– Балалар, қайдасыңдар? – деп, бір дыбыс беріп алып, шешесінің бөлмесіне кірді. Мұнда қазір нағашы әжесінің орнында өз қызы Алтынай ұйықтайды. Әжесі ауырғанда келіп көмектесті. Содан бері осындағы мектепте оқып жүр.

Аз-кем кідірді. Көңілі бұрынғыдай бұзылған

жоқ. Шешесін жерлегелі де біраз болыпты. Уақыт шіркін ұршықтай зырылдайды.

Жас жұбайлардың бөлмесіне кірді. Келінінің төгілдіріп қызыл жібектен істелген желбіршекті шымылдығына қызығушы еді. Ешкім жоғын пайдаланып ұстап көрді.

Осыдан он бес-жиырма жыл бұрын тұрмыс құрған өзінде мұндай шымылдық болған жоқ. Аядай екі бөлме. Біреуінде ата-енесі түнде ұйықтағаны болмаса, күндіз қонақ келгенде таза тұрсын деп үнемі жауып, кілттеп қояды. Іс жүзінде толып жатқан қара домалақ қайнылары, ата-енесі, кіріп-шыққан көрші-қолаң бір бөлмеде сапырылысады да жатады. Таңғы сағат 5-6-дан түнгі 1-2-лерге шейін жас келінде бір мігір жоқ. Осындай шымылдығы болғанда ғой. Сырқырап кеткен аяқ-қолын емін-еркін созып дамылдап алар еді-ау. Әй, шіркін...

Радиодан бір керімсал күй төгіліп тұр. Ерке келіншек былқ-сылқ басып жүргендей ме? Сыңқ-сыңқ етіп күлгендей ме? Көтек, радиосы ағытулы. Бұл не болды екен? Әлде теледидарын сөндіруді ұмытып... Қайда жүр өздері? Бұл төргі бөлмеге кіріп келгенде домбыраның үні кілт үзілді.

– Сәлем бердік, апа! – Биязы қонырқай дауыс. Інісінің үні емес. Және ол домбыра тартпайды. Махфузаның миында найзағай жалт етті. Қолы босағаны сипалап жарықты шырт еткізді.

Алтынайы бетін екі алақанымен басып алыпты. Жігіт орнынан тұрып бері бір аттап тоқтады. Қол беріп амандаспақшы болды ма, домбырасын сол қолына ауыстырып сағағынан қыса ұстапты. Мұның түрі әлемтапырақтанып кетсе керек, жас жігіттің батылы жетпей, кері бұрылып домбыраны орнына ілді. Ұйыған үнсіздікті қызының қуанышты даусы бөлді.

– Мама! Қашан келдің? Біз поезды кеше күттік. Келмейін дегені шығар деп едік. Түу, көзім қарығып кетті. Түк көрмей қалдым.

Ууф, көзін басқаны екен. Әлдене ұят істеп бетін басқаны ма десе. Бәсе, Алтынайы жеңілтек бала емес еді. Мына бозбаланың да сәлемін алмадым. Тіпті әлі ауызын ашпаған екен да!

– Көкең қайда?

– Жұмыста. Жеңешем вечер болатын үйге көмектесем деп кеткен. Аанада Шынарды ала келем деп едің ғой?

– Балабақшаға бердік. Күн де суыта бастады, ауыртып аларсыңдар. Әрі сенің оқуыңа кесірін тигізе ме?

Махфуза жауап беріп тұрса да ойы бөлмеге кіріп келгенде көрген көріністе. Тәрде отырған жігіт, оның тізесіне шынтағын қойып жантайған қызы. Жоқ, бекер. Молдас құрып домбыра өңгергенде оның қай жеріне шынтақ қоймақшы?

– Неге қараңғыда отырсыңдар?

– Байқамаппыз. – Қызы қызарып кетті.

Мүмкін қараңғылықты әдейі қалап... Түу, не деген күдік. Тырнақтай Алтыны жігітпен оңаша... әйтсе де, қызы бұрынғыдай жүгіріп келіп құшақтамады. Неге? Әлде жігіттен ұялды ма?

Жігіт шығып барады екен. Бойы сырықтай.

– Көкемді күтсеңізші! – Қайтеді-ай, мына қызы түскір. Үнінде өтіну, қимастық діріл бар ма? Тіпті жалғынғандай ма?

– Бұл кім өзі?

– Көкемнің кластасы. Маған домбыра үйретіп жүр.

Қызы шәй қайнағанша домбыраны қолына алып жаңа естіген күйін тартты. Әжептәуір дыңғырлатты. Тартып болып шешесінен мақтау күтіп күле қарады. Бұл күле алмады. Қызының табысына қуана алмады. Көңілін жайлап алған күдік пе, қызғаныш па – өзі де ара жігін ажырата алмаған бір пәле темірдей уысынан босатпай қойды. Қызының қауырсындай үлбіреген аппақ салалы саусақтарына, күй тартқанда ілгері ұмсынып сүйірленген әдемі иегіне, аққудай ұзын мойнына, жастықтан алабұрта алаулаған алқызыл өңіне, жазық маңдайдан тік түскен қыр мұрнына, қуаныштан атай салған көздерге сұқтанбау мүмкін емес. Жауырынын құнжитып күйді беріле тартып отыр. Дұрыс отыр деп ескертуі керек екен. Тартып болсын. Топ-толық бұрымы алдына сүсі

береді. Ойбай-ау, қызы әбден бойжетіпті. Әсіресе жаңағы жігітке қиыла қарап, өтінгені... Түү, барлық шеше мен құсап қызын қызғана ма екен? Қой, қызын енді мұнда қалдыруға болмас. Өлер әжесі өлді. Аға-жеңгесі күнұзақ жұмыста. Жоқ, не де болса өзінің көз алдында жүрсін.

– Тағы не үйретті? – Құшақтасуды, сүйісуді үйретпеді ме? – дей жаздап, өзін зорға тежеді.

– “Елім-ай”-ды білем. “Қамажай”. Сосын “Ғалия-ау”-ды айта алам, – қызы мақтанып жатыр.

Қайырғали келді. Шаңнан көзі ғана жылтырайды. Апасының келгеніне шын қуанғаны көрініп тұр.

– Маңғыстаудан ақ тас тиеген вагондар бүгін ғана жетті. Жексенбіде ешкім қозғалғысы келмейді. Өзім қолдап істемесем өнетін түрі жоқ. – Жуынып жатып: – Жеңешене апам келгенін айт, – деп, Алтынайды жүгіртіп жіберді.

Келін шақыртып алғанға ренжіген түр байқатпады. Жанында жаңағы жігіт. Қаздай тізіліп жетіп келіпті. Алтынай шәй құйды. Келін ас салды білем, кешігіп кірді. Жігіт кесемен қоса қыздың нәзік саусақтарын қамти ұстап шәй алды. Бұл да шеше көңіліне шаншудай қадалды.

– Жеңешен шәйін өзі құйсын! – деп, дауысын көтеріңкірей айтып, қызын қасына алды. Келіні қипақтап:

– “Үйренгенім, өзіме жақсы” дейді ғой

Алтынның өзі. – Айтақын келгенде үнемі шәйді өзі құяды дей жаздап, іркілді.

– Не вечер ол? – Қайырғали сөзді бұрды.

– Зұлқар мотоцикл алып... Машина алсам бүкіл ауылды шақырам. Бұл тойға тек достарымды жинап жатырмын деген соң. Өзін үйден шықпайсың. Мен сонда болсам сен де келер деп... – келіншек ақталып жатыр.

– Ал, мен сені үйде күттім. Ілестіріп әкел деген соң.

– Шашу апардыңдар ма?

– Ие. Ұзамай өзім де үйден шықпайтын болам, – ұяң күлімсіреп төмен қарады. Гүлді жұқа көйлектен іші дөңгеленіп қозғалғанда білініп қалады.

– Бопты. Енді апамды күт.

– Өзі де бармаймын. Сені көп сұрады. Ертең Айтақын екеуің кіріп шығарсың, ие?

Алтынайдың шешесі жастарға сын көзімен барлай қарап отыр. Өз інісі соншалық сабырлы. Сирек сөйлейді. Келіні бадырақ көзін төңкеріп күлімдегені, жауап қатқаны болмаса ол да сөзге жоқ. Алтынайы ғана оны-мұныны сөз қылып сыңғырай күледі. Қонақ бала иба сақтап отыр ма, әлде бұрынғы әдеті ме, жымиғаны болмаса сөзге кіріспей тек отыр. Бұл неге тойға кете бермейді? А, ия, ертең деген екен ғой. Күндегісі осы ма, әлде тек бүгін бе? Ет жеп, қонаға үйіне азар кетті.

Әңгімешіл Алтынайға бәрі қараған. Айтақын көзін айырмады десе болар. Әйтпесе күдіктің көзі қырағы ма?

Махфуза табан астынан бүгінгі поезбен ауылына оралмайтын болып шешті. Көп болса бастығы бір сәгіс берер. Көп болса үй іші бір әбіржір.

– Ертең кетем, – деді қысқа ғана.

Түнімен қызын құшақтап жатып ойы сан-саққа жүгірді. Таңда талықсып көзі ілініп еді, қызының дыбысынан оянды.

– Қайда тұрдың? Сабаққа әлі ерте емес пе?

– Сиыр сауам. Өріске айдайтын уақыты болып қалады.

– Женешен ше?

– Мам, үйренгенің өзіңе жақсы деуші едің ғой, – деп, қызы жұмсақтап жатыр.

– Қой, бар! Оят ана қатынды! – Қарашы-ей, бұларды! Мұның қаршадай қызын жұмсап қойып, өздері пырылдап ұйықтауын! Ашуы басына шапшып, жүрегін қара мысық оңдырмай осып түсті. Енді жата алмады. Күйбендеп керосинкаға шәй қойды.

– Апа, мұның не? Ұйықтай тұрмадыңыз ба? – деген інісіне.

– Бәріміз... – сенің жұмысыңды істеп, қызым сиырыңды сауып, өзім шәйінды қайнатып, – демекші болды да, ашу сөзін көмекейінде іркіп,

жеткірініп сөзін түзеді: – Бәрібір, ұйқым ашылып кетті, – дей салды. Інісі айтпаған сөзін жүзінен таныған сияқты. Іле-шала келін жүгіріп шығып дастарханға жармасты.

– Әй! – деді кешеден бергі ызасы мен өкпесін осы, сөзге сыйғызып: – Жу беті – қолыңды. Асты арамдайсың! – әмірлі үнмен.

– Қазір, – деп лып ете түскен келін өз бөлмесіне зытты. Құман – шылапшынын көтеріп шықты. “Ө, дәретін өз бөлмесінде тығылып алады екен ғой. Қап, қатты айттым ба?”

Таңғы ас үстінде өзінің Алтынайды үйіне әкететінін, қазір мектептен құжаттарын алуға баратынын хабарлады. Інісі түйіліп ештеңе демеді. Келіні:

– Апа, мұғалімі: “Алтынай алтын медальға бітіреді”, – деп жүр. Енді алты-жеті ай ғана қалды ғой. Біржолата мектеп біткен соң алам дегенсіз, – деп қиылады.

– Мам, осында үйреніп қалдым. Бітіріп, бірақ барсам қайтеді, – деп қызы шырылдайды.

Бірақ шеше өз пікірінен қайтпады.

– Менің мінезім ауыр. Інізіңден сөзді сұрап ала алмайсыз. Алтын кеткен соң құлаққа ұрған танадай жым-жырт болып қаламыз-ау, – деп мұңайған келініне “өзіңе сол керек” дегендей табамен бір қырындап қарап қояды. Өз қылығына өзі ұялса да іштегі қара мысықтың удай аңы

тырнағының орны ештеңе ойлатпайды. Қызын мұнда бір секунд та қалдырғысы жоқ.

Айтақын да қалаға жүріп барады екен. Қол жүктерін көтерісті. Бұл пеше күдігін күшейтті, шешімінің дұрыстығын бекітті. Дегенмен дәл кешегідей тілсіз күдік пен беймәлім ызаға бой алдырмады.

МЕЙІРІМ

Алтынай маңдайын оңдырмай соғып алды. Көз алдында мың сан жұлдызша шашырап, қызыл-жасыл шеңберлер сақиналанып барып түнекке сіңіп жоғалды. Миының ішінде біреу дүрс-дүрс соғып жатыр. Жоқ, есік сияқты. Иә, таңғы 3-те апасы поездан түсуі керек еді. Есік, есік қайда? Қабырғаны сипалап электр түймені шырт еткізді. Енді, міне, бәрі орнына келді. Самаладай жарықта есікті табу қиын емес.

Кеше күн ұзақ ойнады. Кешке түнгі кезекке жұмысқа кететін әкесінің тамағын пісірді. Бірінен бірі кіші бөпелерін жуындырды. Үй тазалады. Әйтпесе екі күн не бітірдің деп апасы ұрсады ғой. Енді ұйықтаймын дегенде емшектен жақында ғана шыққан Шынар шырылдап кеп жыласын. Әрі-бері көтерді, аяғына салып шайқады. Ұрсып та, ұрып та көрді. Болмаған соң қосыла жылап жатып сілесі қатып ұйықтап қалыпты. Өз бөлмесінің есігі батысқа қараған, ал әке-шешесінің бөлмесінің есігі керісінше. Тас қараңғыда адасып жүргені сол.

Осының бәрін қас-қағымда миынан зыр ете түскен он үш жасар қыз асығып есікті ашып жібірді. Апасы соғып жібере жаздады, бұл тез бұлт етіп ас бөлмесінің есігіне сүңгіп кетті. Кірпігі жыпылықтап қапелімде ештеңе ұқпай тұр. Басын қылтитқаны сол еді апасы сөмкесін жіберіп ұрды. Сөйтті де дәрмені құрыған әйел қабырғаға сүйенген күйі төмен сырғи берді.

Апасының сөзінен ұққаны: екі сағат жарым өз үйіне кіре алмай, өлең төсегіне жете алмай сарылып есік соққаны; бір сағаттан кейін қызметінде қақшиюы керектігі; зарының құдайға жетпейтіндігі; нағашы әжесінің ауруы меңдеп кеткендігі; мұнын еститін есті құлақ, ұғатын жүрек жоқтығы...

Алтынай тыңдай жүріп шәй қойды. Шешесі жақсы көретін шойын құманға су томыртқылады. Қонақ келгенде ғана ұстайтын жалтырақ жез шылапшынды алды. Сүлгісін қарына іліп апасына жақындады. Махфуза ала көзімен қарағаны болмаса ұруға ниет қылмады. Жуынды, шайынды. Алтынайдың демеген қолына сүйеніп, қиралаңдай басып дастарханға жақындады. Қызының құйған қою шайын ішіп қабағы жадырайын деді. Бұл кезде дала жап-жарық, күн әжептәуір көтеріліп қалып еді. Енді ұйықтап береке таппасын білген шешесі қызметіне жиналды.

Қызы тарағын әкеп берді. Зыр жүгіріп жүр. Апасының шашы аппақ болып кеткенін қалай байқамаған. “Аяғымның кемдігіне қарамай осы балаларымның әкесін тобығыма түскен ұзын, жуан бұрымдарыммен “байлап” алғанмын”, – деп, қатар-құрбыларына күліп айтып отыратын. Сол шаш қысқара-қысқара аш белден келіпті. Қартайғанда шаш кейін қарай “өседі” екен-ау. Сұйылып, қысқарып, ағарған шашын тарап отырған анасының басын жұп-жұмсақ ыстық алақанымен аялай сипаған Алтынай:

– Ауырмай ма? – деді еркінен тыс. Мұң мен аяушылық мөлдіреген қызының көзіне қараған ана:

– Құлыным-ай, қолғанатым-ай! Үйдегі баланың үлкені болған соң саған ұрса берем. Тілім тиіп кетті ме, қолым тиіп кетті ме, кешір, құлыншағым. Әжеңнің ауруының түрі жаман. Атаң мен нағашы ағанның күйігі қояр дейсін бе? Үш моланы қатар салып мен аңырап қаламын ба деп қорқамын, құлыным. Ең болмаса кенжесінің әскерден келгенін көзімен көріп кетсе екен.

Шеше сөзіндегі ащы заһар жүрегіне төгілген Алтынайдың иегі дірілдеп кетті. Апасы өз шешесін, қызы өз шешесін аяп егіліп қоя берді.

- Апа, - деді өкси тұрып, - мен әкеме барайын. Тамағын істеп берем. Дәрісін ішкізем.

- Әжең жатып қалды ғой.

- Тұрғызып алам!

- Құлыным, жүрегіңнен айналдым Сенің!

“ЖАМАН” КЕЛІН

Қанымша кемпір Алматыдағы туысқаны қайтыс болып, бата оқуға келді. Келіні де қарсылық білдірмей: “Барсаңыз барыңыз. Әрі маған самаурын мен қасқан сатып ала келерсіз”, – деп тапсырды.

Биылғы жаз жаңбырлы. Шөп қаулап өскен. Бірақ малдың қоңы жұқа. Білгіштер ылғалдың көптігінен шөптегі бактерия өлмей, күннің ультракүлгін сәулесі жеткіліксіз болғандықтан деседі. Қойдың ауызы жас баланың ауызындай уылып тұр. Ашудаспен сүрткен болады. Тұяқ арасын жара басып кеткен. Оны каралинге малып өуре. Соның ішінен тәуірлеу біреуін сойып, тұздап жеткізген.

Қырқын өткізуге туралап келген-ді. Қаласының салты – үй тарлық етеді деп кафе жалдайды екен. Онысын да көрді. Арағы жоқ демесең тойға жайғандай жайнаған дастарханнан дәм татып, бет сипады. Енді келіннің тапсырмасы қалды.

Оның да орайы келе кетті. Осылардың туысы – қалбақтаған Қиғаш дейтін жігіт базар аралатты.

Кешіне шаршап, шөлдеп соның үйіне келді. Есіне енді түсіп жатыр, ел осы үйдегі келінді мақтамайтын. Сынап қарайды. Амандасуы жаман емес. Ылдым-жылдым шәй келді. Сүтсіз. Өзі кара, өзі ыстық шәй күйдіріп барады. Шыны аяқ сұрады. Әдемі шынының тайпиған төреңкесі ыңғайсыз. Түу, тірліктері бар болсын!

Іңкәлі мен тұздығын мол етіп шөкімдей ет асыпты. Жаздың жуан ортасы болса да көк-сөктен ештеңе қоймапты. Сараң ба, әлде мұны кемпірсініп жемес деді ме? Әсіресе, келіннің ертеңгі қонақасыға бармайтынын естігенде жағасын ұстады.

Қанымшаны елінде ақылды, тапқыр, жөн білетін кісінің қатарына қосады. Бұл келінгі де ақыл айтқысы келіп, ауызы қышып барады.

– Жасың біразға келді. Ағайын-тумаға араласып тұру керек, – деп бір қойды.

Келін бір езулей жымиды. Қанымша “кәпір, аузы қисайып, жын ұрғандай” деп жақтырмай қалды. Бірдеңе айтқысы келген, ұмсынған түрін көріп:

– “Ағайын бір өліде, бір тіріде” деп мақалдады. Араласқанның жақсы екенін дәлелдеді. Ақыры келін де ашылып сөйлей бастады.

– Олар үйіміз тар, атаулы кісіміз көп, сыймайсың. Келмей-ақ қой деген өздері, сосын... сондықтан...

Мұны естіген Қанымша: “Қап, сонша көсемсіп нем бар еді?” деді іштей, сонда да сыр бермей:

– Ал елге неге келмейсің?

– Барғанбыз. – Аз-кем тосылды. Әрі-сәрі ойдың көлеңкесі қабағы бір шытып өткізді. Сөйлемесіне қоймай тақымдаған Қанымшаға қарап бір жұтынып алып, келін ұзақ-сонар сөзге кетті.

– Елдегілер біздің тойымызға келе алмады. Жер шалғай. Сосын ұлымызды мектепке берерде тойға шақыру сылтауымен өзіміз іздеп бардық. Осы босағаға келін болғанымға сегіз жыл дегенде өзім іздеп... Қона, түстене жүріп күйеуімнің барлық туысын аралап сәлем бердік. Ақ жарылып қуанған ешкім есімде қалмапты. Қайтарға алған билетіміздің күні жақындағанша зорға шыдады. Біз өдейілеп бардық қой...

Тіпті ортаншы қайнағаның келіншегі: “Жолымнан қалдым. Емшіге кетіп бара жатыр едім, қайдан келе қалдыңдар”, – деп жылап, шәт-шөлекейімізді шығарды. Қатарымыз деп жиендерінің үйіне үш түнедік. Телефонмен құрбысына шағынып жатқанын естіп қойдым. Өлде өдейі естісін деді ме?

– Мына бір сүмсіктер келіп алып кететін емес. Баласы ауру. Мазаны алып бітті, – дейді.

Олардың екінші ұлы Жомарт біздің баламызбен жасты екен. Күніұзақ велосипед тепті. Күні бойы менің ұлым “бір тебуге берші” деп жалынып

великтің артынан далақтап жүгірумен болды. Бала неме қызығады ғой. Жомарттың мінезі жомарт болмаған соң не шара? Не әке-шешесі туысың ғой, бірге ойнай ғой демеген соң ба, ол бала бір минутқа да мәшинесін қимады. Алқынып келіп суық су іше берген соң ба кешкісін балам қалпақтай түсіп екі күн ауырды. Қиғаш ақ көңіл, мұның бірін байқамады. Мен де туысын сағынып келген көңіліне қаяу түспесін дедім, ештеңе сездірмеуге тырыстым.

Бәрібір аяқтай барып шақырғанмен тілашар тойға ешбірі келмеді.

Қанымша аузын ашып тыңдап қалыпты. Мұны елге айтса өсек, ал айтпай қалай шыдасын?

Ойға батқан Қанымшаны түгел ақтарылғысы келіп тамағын кенеген келіннің үні бұзды:

– Мұндағы туысқа да қадірім жоқ. Бірде шәкірттерімді мұражайға апарғанда дәл іргесіндегі тетелестің үйіне кіріп, амандығын біле салмақшы болып бұрылдым. Абысын балконнан кілемшесін сілкіп тұр екен. Мені байқай салып, ішке кіріп кетті. Есік ашуға кетті деп мәз болып күтемін келіп, күтемін келіп. Есіктің қонырауын басамын, басамын. Ашпайды. Кейін сұрасам: – Қонырау кейде естілмейді, бергі жағынан антресоль қағып едік, – деп ақталды.

Сондықтан елден біреу-міреу келсе, қарсы аламыз. Шама-шарқымызша күтеміз. Өзім

ұмтылғанды қойдым. “Сүйретіліп келіп қалдыңдар ма?” деп, кекеп-мұқап жақтырмай отырғаны. Тойына долларлап шашу шаша алмаймын. Қазы-қартасын сірестіріп, жал-жаясын жайнатып дастархан жая алмаймын.

Мінім сол шығар, – деп, сөзін құмығып бітіріп, дастарханын шұқып отырып қалды.

Қанымша не дерін білмеді. Тұртпектеп келінді сөйлеткеніне өкінді.

БАУЫР БАСЫП ҮЙРЕНСІН

Сәлима екінші келін түсірді. Дұрысында Дәурен – тұңғышы. Алматыдан оқып, дипломын алған соң бірер жыл қызмет істеп барып үйленді. Бұл кезде алдыңғы жылы шаңырақ көтерген Даданның кішкентайы былдырлап жүрген. Жас келін шай құйып отыр.

– Ал, аталар, апалар. Жастар баратын жеріміз күтіп қалар дейді. Вечер дей ме? Осы қызметіне риза болып рұқсат етейік, – деді Сәлима шай біраз ішілген соң.

Алды елуге ілігіп, соңы қырықтан өкше көтергендерімен үлкендікті мойындай қоймай, қылтиып киініп, оңды-солды әңгіме сапырған тойшылар:

– Япырай, ө? Біздің келін ондай вечерге жиналса, дастарханға жоламай-ақ, боянудан қолы тимей “шау, мен кеттім”, – дер еді.

– Барсын, барсын. Біз де жас болғанбыз.

– Иә, келінің тәрбиелі бала екен. Алдынан ақ күн туғай, – десті.

Ендігі әңгіме келінге, одан немереге ойысты.

Немеренің тілі шыққаны тіпті тәтті. Үй иесі Көңілшаттың қылықтарын айтып тауыса алар емес. “Бірде Даданым даладан кіре сала:

– Алшы мына “қайыршы” қызыңды! – деп, баланы қолыма ұстата салды.

– Қойшы, “қайыршың” не? – деп ренжісем. Бір топ достарыммен әңгімелесіп тұрсам, сенің қызың алақанын жайып әркімге “бейші-бейші” деп ұмтылады. Жас сәбидің титімдей саусақтарын тарбитып “бейші” деген нәзік үні құлағына естілгендей елестеткен көңілді топ тағы күлкіге көмілді.

– Сәлима, сен ғой “алшы-алшы” дейсің. Бұл дәу де болса атасы Іңірбайға тартқан қыз екен деді қушыкештеуі.

Мәкеннің ойына Қарлығының:

– Апа, сіздің құрбыңыз Сәлиманың үйіне ауылдың студенттері топырлайды да жатады. Ас үйге өздері кіріп-шығып шайын қойып, ішіп кете береді дейтіні рас па? – деп сұрағаны оралды. Қиялдап кеткен екен:

– Қой, неге бөлек шығарам? Бөлме жетеді. Келген қонағымды күтіссін. Ата-енесіне аз-маз қызметін істесін. Екі келін екі бөлек отбасында тәрбиеленген. Күні кешегі жас қыздар. Бір-біріне бауыр бассын. Білмегенін үйренсін. Сосын да бөлек шығару қашпас. Қазір бір-біріне жақындаспай жатып бөліп жіберсем жат болып

кетпей ме? Әрқайсысы жеке басының қамын күйттеп тек өзім деген жекеменшілдік қалыптаспай ма? Ақылдасып, шүңкілдесіп шаруасын бірігіп істесін. Қанаты талғанға қамқор бола білсін. Осының бәрін бір есіктен кіріп-шығып жүрмеген соң қалай сезінеді?

Сәлиманың сабырлы үнінен соң алды келін түсіріп, соңы соған дайындалып жүрген тәжірибесіз “енелер” мен “аталар” ойланып қалды. Рас-ау, бәрі тәрбиемен келмей ме? Осы өздері келін-баланың ығымен кетіп жүрген жоқ па екен? Не өнеге көрсетіп едік дегендей бір сөт үнсіздік орнап, әркім өз ішіне үңіліп кетті.

АЛЛАНЫҢ ҚҮДІРЕТІ

Салиха иығынан әлдекім түрткендей оянып кетті. Бұл бір сергек ояну еді. Әдеттегідей қол-аяғы сырқырап қақсап ауырғаннан емес. Сіңірі кұрысып бебеу қақтырған мазасыздықтан емес. Ұйқысы қанып мамыражай оянған баладай бейқам.

Әйгерім бүк түсіп бүрісіп ұйықтапты. Тоңып жатыр ма екен, жарығым? Қызын қамқорлап көрпесін жаба қою Салиха үшін арман ғана. Өзі біреудің көмегінсіз төсегінен арбасына ауысып отыра да алмайды. Сексеуілдің шорланған бұтағындай сірескен буындары, керек емес бағытқа қисайып тарбиған башпайлар мен саусақтар. Қол-аяқ өзіне бағынбайды. Денені қойып тіпті қиялы да бас білмейтін асаудай алыс қиырларға ала қашады.

Балауса балғын балалығы өткен жасыл жайлау елестейді. Тау-тасты қағып аң аулаған әкесі Қайырбай, ақылшы анасы Дәрітай. Зеңгір көк аспан. Сылдыраған кәусар бұлақ. Аспанға шаншылған аппақ сәлделі қарт Алатау. Қозылақпен жарыса құлдыраңдай жүгірген сәби

Салиха. Сылаңдаған сұлу студент Салиха. Алғыр, өжет, ақ алмастай жарқылдаған аспирант Салиха – көз алдынан бір-бір сырғып өтті.

Жоқ! – деді жігерлене, – келместі ойлап кеміріле бергенше күнде алдыма бір кішкене мақсат қойып, соны тындырғанша басымды жастыққа салмауға серт етемін!

Таңғы мөлдір ауадай санасы сергек. Сақ құлағына тепкішекпен көтеріліп келе жатқан аяқ тықыры естілді. Кім болды екен? Өздері екеу сияқты. Үшінші қабаттағы мұның пәтерінің алдына тоқтағандай ма? Сөйткенше болмай есіктің қоңырауы шырылдай жөнелді.

Әуелі ақырын “Әйгерім” деп дыбыстады. Дауысын көтеріңкіреп тағы шақырды. Ұйқыдағы қызы қапелімде оянар емес. Жан жағын қарманып ештеңе таппады. Жастығын лақтырып көріп еді – жетпеді. Жоқ, бұл келген кісілерді қайткен күнде де кіргізу керек! Есік ашу керек! Осы кісілер бұған бір сәулелі жаңалық әкелетіндей жүрегі өрекіп есікке ұмтылды.

Табалдырықтан аттай бере, осыдан екі жеті бұрын Мекке Мәдинеге қажылыққа кеткен көрші түрік әйелі екі қолын көкке көтеріп, көзінен жас парлап:

– Иә, Аллах! Тілекті бергеніңе шүкір! Мын қатте шүкір! Көргеніме разымын, иә Алла! – деп тәкпір айтып жатыр.

– Иә, сапарларыңыз сәтті аяқталып, елге аман-есен оралуларыңызбен! – деп, самбырлап Салиха да шын қуанып сөйлеп жатыр. Шешесінен жасы кіші, ал өзінен үлкен осы бір мейірман әйел қажылыққа жүрерде ұлы екеуі әдейі үйлеріне келіп амандасып-қоштасып кеткен. Көптен бері араласады. Ортаншы ұлы Ғұрыпмас Салихаға дін өліппесін үйретіп жүрген. Тілеулес жақсы жандар.

– Менің, Салиха-ау, Арафат тауында мінажат етіп дұға жасағанымда әуелі аузыма түскен сенің есімің болды. Алладан біз оралғанда есікті өз қолыңмен ашуыңды тілеп едім. Тілегімнің қабыл болғанына, құдіретті Аллаһ тағала сені жүру бақытына ие қылғанына жүрегім жарыла қуанып тұрмын!

Салиханың санасына есікті өз аяғымен жүріп келіп ашқаны сонда ғана жетіп, қорыққаннан ба, қуанғаннан ба буын-буыны балауыздай еріп төмен сырғи берді. Ғұрыпмас жерге жеткізбей көтеріп алып орындыққа отырғыза қойды.

Басы осы болды.

Қазір ауруды жеңген Сәкең көшеде балдаққа, үйде аяққа мініп шауып жүр. Алланың құдіретінің шексіздігіне бас иіп, өзі де айналасына сенім мен иман нұрын шашып отырған Салиха Жайсекеноваға Аллаһтың шапағыта мол болғай.

СҮЙІНҒАЛИДЫ ӨЛТІРГЕН КІМ?

Тұла бойы тарамыстан ғана тұратындай көрінетін қатпа қара келіншек бүгінгі саудасына көңілі жай. Ақшасы томпиған қалтасын тоқмейілдене сипап қояды.

Бірақ үйіне жақындағанда жүрегі алабұртып бір аяғы екінші аяғын шала жаздап, жүтіре басып төртінші қабаттағы пәтеріне еңтіге жетті. Ап-ауыр ала сөмкені тастай салып есіктің кілтін құлпына сұға алмай, дірілдеген саусақтарына ие бола алмай састы. Іштен араша сұрап шырылдаған дауыс одан сайын дегбірін қашырды. Бөлмеге кіргенде көргені – естен танарлық сұмдық.

– Ойбай, ол өз қызың Ақбота ғой!

56

Айқай құлағына кірмеген күйеуін аударып тастауға тырбанды. Қайдағы. Алпамсадай дәу сары жігітке күші жетпесін білген соң қару болар нәрсе іздеді. Қолына бөтелке ілікті. Қарақұстан бір періп қимылсыз қалған Сүйінғалидың астынан қызын жандәрмен күн суырып алды. Көзіне түскен өзінің қызының киімдерін ала салып, үйден қашып шықты.

Көлденеңдей қалған машина:

– Вокзалға ма? – деді.

Бұлық – бұлық көшелермен зырылдап тез жеткізді. Ауыз жаппай сөйлеген жүргізушінің сөзі құлағына кірмеді. Көзі көріп отырып ештеңе ұқпады. Бейне тірі өлік сияқты.

Өзіне дән риза шофер: “Үлгерттім ғой! – дегенде, жауап қатпастан көліктен түсе берді. Ә, бұның абыржулы кейпімен поезға үлгермеймін бе деген қауіп ойлап, бағдаршамсыз көшелермен қуалап тез айдаған екен де. Және соңынан қуа келіп үлкен ала сөмкесін ұстатты. Бұл есіңгіреп оған бір, сөмкеге бір қарады. Иә, 5-10 теңгесіне бола көтерме саудаға алған тауары ғой, мұны жоғалтса қарызға белшесінен батпай ма? Өзі үйден шығарда іле кеткен болды. Вокзалда күтушілер залының бір бұрышын иемденгені сол еді қызы “құсамын” деп әжетханаға жүгірді. Қайтып келіп отырар-отырмастан “ішім” деп тағы безектеді. Сонда барып ес жиып, қызына суық су ұртатып, беті-қолын шайғызып, таңдайын басқан болды.

Ойбу, нағыз зорлыққа тап болған қызы ғой, өзі емес. Жас сәбиге пана болар деген әкесінің қылығы анау, өзі мынау – есалаң жандай болып отырған...

Бойы өзімен бірдей, он үшке келіп қалған Ақботаның басын кеудесіне қысуы мұң екен, екеуі бірдей егіліп қоя берді.

Үзақ таңға кірпік ілмеді. Басында үйі, қойнында бойы бар әйелден бір-ақ сөтте қаңғырған бейшаралық күйге түскеніне сене алмай отыр. Алдағы тірлігі не болар?

– Билетің жоқ болса, кет! – шегірткенің айғырындай шақ-шақ етіп қуалаған кезекші жігіт, қызын әжетханаға жібермей шу шығарған ащы дауысты әйел-көз алдынан елес беріп өтті.

Әуелі құжат сұрағанда қолы ішкі қалтасына барып қалып бөгелді. Ау, онда “барар жерім жоқ, жолаушымын, билет күйеуінде, қазір келіп қалар”, – деген өтірігінің беті ашылмай ма? Жоқтан танбай, ақша беріп 5-6 сағат аялдауын сұрады. Баратын жері жоғы рас. Қайнағасына қай бетімен барсын? Құрбы сәудегерлер асса 2-3 түнетер.

Таң атса екен тезірек. Атыраудың поезын күтеді. Алтынзер келсе.

Бұл әйелмен жай таныс. Ешқандай туыстығы жоқ. Нені дәметіп отыр? Өзі де түсінбейді.

Қара базарда бір құрбысының інісі қаза тауып, бәрі соған көңіл айтып отырған. “Прими мои соблезование” дегендеріне көңілі толмай жаңағы әйел:

Тұяғы бүтін тұлпар жоқ,

Қияғы бүтін сұңқар жоқ, – деп, – Әй, қатпа келіншек, ауылдың баласы сияқтысың, – деп қасына шақырды. Күнге күйіп маңдайының дәл

ортасынан ақ жол әжім түскен Гуля қарсыласпай білгенінше аударып бақты, Алтынзер бәрін жылатты. Сосын күлдірді. Көп әңгіме айтты.

– Булығып іштен тынба. Айқайлап жыла. Түк айта алмасаң ініңнің атын айт. Қайғың ішіне түсіп кетсе, не қылтамақ боласың, не язво желудок боласың. Әйтеуір бір жеріңнен шығады. Қайғыны бөліссең-азаяды, қуанышты бөліссең-көбейеді. Алтынзер айтты деп көп те жылама. Мен байғұс ағам өлгенде соның қадір-қасиетін қоймай қақылдап айта бердім. Жұрт айтқыш екен дегенге еселеп айттым. Түсімде аян беріп, қара орамалды қақ бөліп, жартысын маған ұсынды. Сол түс айнымай келіп, мектебіне бара жатқан жерінен қызымды мәшине қағып өлтірді. Сабыр қыл. Белді бу.

Базаршылар аузын ашып тыңдады. Әңгімесін қызықтап Гуля үйіне шақырды. Ваннасына түсіріп, қою шөй дәмдеді.

Өзінің саудасы да қызық. Хан базардың қақ ортасында тұрып алып: “Маған анау керек, мынау керек. Кім арзан береді?” – деп айқайлайды. Саудагерлер шулап тауын мақтайды. Ішінен таңдап алып, келесі жолы сенен алам деп жұбатып қойып, әңгімесін сапырып аулына қайтады. Апарғанын келін-кепшіктері сатады білем. Алғашында жастар жолдан желіне берген соң белсеніп өзі шыққанға ұқсайды.

Қаңбақ жортқан құба жон, жеміс ағашы өспейтін сор, еспе құмның қыстайғы суығынды сорып алар кереметі, қара балшықтың құяңды қағып тастар қасиеті – әңгіме етпейтін тақырыбы жоқ. Ести келе Атыраудағы елдің бәрі Алтынзер апасындай данышпан, ақкөңіл әрі қамқор болып елестейді. Атырау аузына сондықтан түскен болуы керек. Алтынзер келсе тастамас, сол өлкеде тауық күркеге кірсем де далада қалмаспын деген қиял ғана. Алтынзерді ойлағанда көңілі саябыр тауып, тынысы түзелді. Сол келсе мына оқиғаның түйіні өзінен өзі шешілердей ынтығады. Жоқ, маңдайынан сипар жұмсақ алақанды іздейді білем.

Көз алдына шеті жырымдалып иленген бір парақ қағаз көлбеңдейді. Сол – Гуляның балалық шағының ескерткіші. Онда да өз қолымен жазылған:

“Басы успеген ата иди. Улдин бири три булса баурымызга салип алармиз дп келген идик. Муни укимат асрайд гой. Тесик муншак иерди калмис. Бәрибир бутен фамилияга утип кетет”.

Жол апатынан қаза тапқан ата-ана, үлкенді-кішілі екі ұлды іздеп келген туысқандардың айтқаны-мыс. Онда араға жеті жыл салып паспортын алған соң ізденгендегі тапқан дерегі осы болды. Аурухананың мейірбекелерінің туысын айтқан сөзі еді дегенге қайта-қайта айтқызып қағазға жазып алған. Бойтұмардай сақтаған.

Жүрегі сыздап әлденені аңсағанда әлдекімді сағынғанда алып оқып жүрді. Сөз мәнін ұққан кезде іздеудің қажетсізін пайымдады. “Жетім қозы тас бауыр, түнілер де отығар”.

Көз ілмеген күйі таң атысымен қызын ілестіріп алып базар сөмкесін жайғастырды. Ешкімге өз халінен жарты ауыз сөз қатпады. Тек Алтынзерді вокзалда күтетінін, егер көрсе бір дерегін білдіруді өтінді. Бірыңғайланған соң санаса – бар жиғаны Атырауға дейінгі екі билетіне жетпейді екен.

Түнемеге вокзалдағы үйреншікті орнына келді. Бір тәуірі бүгінгі кезекші басқа екен. Осы жерде ертенгі поезды күтеді. Алтынзер келіп қала ма?

Ақбота екеуі әжік-күжік сөйлесіп қояды. Кешегідей емес қызы дірілдеуін қойып, бір-екі сөзбен тіл қатуға жарады.

- Үйге кім келді?
- Арынғазы аға.
- Әйелін өлтіріп, түрмеге түскен бе?
- Иә.
- Қанша отырды?
- Үш бөтелке біткенше.
- Сен не істедің.
- Тұшпара пісірдім.
- Жоқ, өлгі аға кеткен соң?
- Сабақ оқыдым.
- Әкең ше?
- Телик қарады.

- Сен ше?
- Өзің қарама дейтін. Сосын қарамадым.
- Қарамасаң қайдан білесің?
- Дыбысынан.
- Секс кино ма? Күндіз?

Дауысының қалай шығып екенін аңғармады. Жұрттың бәрі осыларға қарай аңғарылған. Қызы шешесіне кінәлай қарады. Қап, әй-ә? Ақботасының іні-сіңлілері шүпірлеп ойнап отырса әкесінің көзіне қалқан, сезіміне сабыр болар ма еді?

Ақботаны босанарда дәрігерлер әрі-бері сабылған. “Таз маленький” дескен. Кесір тілігінсіз болмайды дескен. Тек бір қартаң әйел ұрланып келіп: – Дура, не соғлашайся! Потом жалет будеш! – деген. Кейінгіні не қылады? Қазір жаны көзіне көрініп жатса. Стандартқа келмейді деп баланы операциямен алды. Алла бұйрығымен жарық дүниеге келерде нәрестенің бас сүйектері өзгеретінін, жамбас қуысының кеңейіп бейімделетінін кейін оқып білді. Кеш. Сәтсіз операция, ұзаққа созылған ем, жатыр сыртына біткен ұрық – қойшы, әйтеуір, жалғыз қызға қанағат тұтып қалуға тура келді. “Сорлы, сорлап қаласың”, – дегені аумамай келді. Сол жыл туған қазақ келіншектерінің бәрін жарып алу туралы ауызша бұйрық болыпты деген өсек жүрді.

Ал Гуля болса Сүйінғалиға дән риза. Баланы

шомылдыру, жаялық жуу, үтіктеу – бәрін өз мойнына алған. Ағасының –келін күшті малай тауып алыпты”, – деп кекеткені, жеңгесінің шымшымасы, құрбыларының қағытпасын да бойына дарытпады. Қамқорлығын өзгертпеді.

Сүйткен Сүйінғалиды өзі өлтірді ме?.. Иә, ол кезде әкесі де, ағасы да, жары да – жалғыз Сүйінғали болды. Бола да белді. Биік те берік қорғанның ішінде ойнақтаған алтын киіктей алаңсыз күндер-ай!..

Сүйінғалимен танысқаны да қызық. Көшеде гитара ойнаған топқа кіре алмай сыртынан қарауылдап жүрер еді. Бірде атаманы саусағымен іліп тартып шақырды. Үйренгің келе ме? – дегені. Келгенде қандай. Сонша іңкәр көңілмен ұмтылғанымен бірі ойға, бірі қырға тартқан қыңқылды әуендеуге келмес. Сүйінғали ұстаса-ақ болды әуені төгіліп қоя беретін гитара бұны тыңдамады. Мысы құрып жасыған көңілін жұбатайын деді ме, атын сұраған.

– Гуля.

Қыран-топан күлкі. Шырпының ішіндей шілмиген, төсі тақтайдай, тозығы жеткен джинси киген, қысқа шашты шынжау ұл дерлік тұлғасына қарап саусақ шошайтсын. Атаман ғана оң жағына отырғызып қалай шертуді көрсете берді. Гулядан гитарист шықпады. Бірақ осы топтың өз мүшесіне айналды. Онда Сашка –

Сүйінғалимен тұрмыс құрамын деп ойлады дейсің бе? Сол қамқоры Сүйінғалиды өзі... өлтіріп...

Ұстамды еді-ау. Он күндей аға жеңгесінің пәтерінде оңаша тұрды. Тіпті бір төсекте ұйықтағандарын айтса құрбылары сенбейді. Кейін қойнында еркелеп жатып өзі де сұрады:

– Сонда неге тиіспедің?

– Енесінің бауырына тығылған қошақай құсап бүрісіп жаттық. Бұтаға қорғалаған торғай да тірі қалады. Бұта құрлым панам болсын дегенім ғой.

Рас-ау. Қазір үйленбей жатып төсекте бас қосып, кейін бір сөзге келіспей шатұр-шұтыр мінез көрсетіп екеуі екі жаққа безе жөнелетіндер қанша? Сол ұстамды Сүйінғалиды...

Балғы бейнені санасында тірілтіп ойша тілдеседі өз қызына өзі шапқандай азғындыққа неге барғанын ұқпайды.

Сөйтіп, бұл таңды да көзбен атырды. Қызы мен екеуі жуынды тәрізді кофе ішіп келіп, үйренішкті орнына жайғасқаны сол еді – анадай жерден Сүйінғалидың таныс бейнесі көзіне оттай басылды. Гуля өз көзіне сенбей үнілді – “тірі екен-ау, құдайым-ай!” Тұра жүгіруге қуаныштан ба, қорыққаннан ба – аяғы жүрмейді. (Өзінің не үшін осылай қаңғып жүргені есінен шығып үлгерді).

Бұларға көзі түскен Сүйінғали тұрған жерінде жалп етіп тізесіне отыра кетіп, сол күйі бұларға

қарай жорғалады. “Қап, тойда асаба болғанда ғана киіп жүрген жалғыз костюмнің ақшыл шалбарының тізесінен не қалады?” деп ойлап үлгергенше тізерлеп келген әкесі Ақботаның аяғынан сүйіп кешірім сұрап жатты. Қызы ытқып өзінің артына тығылды. Ал Гуля екі тәулікте көрген қорлығы есіне түсіп Сүйінғалидың мойнын құшақтай егілді.

Есін жиса, өздерін шеңберлеп қоршаған қалың жұрт тырс етпесі Сүйінғалидың бебеулеген жырын тыңдап тұр. Ол төкпектетіп келіп “кешір мені, Ақботам” деп қояды. Со-нау қызыл табан қар кешкен жетімдігінен қазіргі міскіндігіне дейін қалдырмай жырлап отыр екен.

“Міне кілт, үй сенікі Ақботам, қаласаң ол үйдің есігін мен ешқашан ашпайын, кірмейін”, – дейді.

* * *

Қызықтың көкесі үйге келген соң болды. Қызы бұрқыратып қағаз ақша шығарды. Гуляның көзі атыздай болды. Он, жиырма, елу, жүздіктер.

– Қайдан алдың?

– Көкем өлең айтқанда кісілер берді.

– Құрт көзін! Арам ақша.

– Жоқ! – деп, шақ ете түсті Ақбота – Менікі.

Саған керек болмаса өзім алам. Апай мектеп

фондысына ақша әкел деген. Өзін көкемді кешірдің ғой.

Гуляның денесін суық тер жуып кетті. Япырмай, солай екені рас. Тек қызына мінез пайда болғаны қиын болды, онымен қоймай:

– Міне, күйеуіңіздің телефоны, – деп бір жапырақ қағаз ұсынды. Бұл алды да жырта салды.

– Мен бәрібір жатқа білем. Одан да жуына бер. Мен дүкеннен нан, сүт әкелейін.

Енді ештеңе айтпастан ваннаға беттеді. Екі күн жуынбаған өз денесінен өзі жиреніп тұр. Өрі асықпай ойланар. Қызы есіктен шығысымен жыртық қағазды құрастырып Сүйінғалиға телефон шалды.

* * *

Сүйінғали телефон тұтқасын ұстаған күйі ойға шомып кетіпті.

66

Алматының жұмсақ қысы. Көшеде әлдекім шақырғандай болған, іле-шала мойнын қылғындыра біреу құшақтай алды. Таскенеше жабысып жіберер емес. Көтере салақтатқан күйі аялдамадағы ағаш орындыққа әкелді.

– Я боялась, больше тебя никогда² не увижу, – дейді қарақат көзі мөлт-мөлт етіп, жазда осылардың тобына қосылған Гуля дейтін қыз екен. Жолдастары қазақшаға шорқақ қызды мадақтап:

– Сашкоға тиесің бе? – десетін.

– Атжал мандай (крыса) шұлғуын?

– Ыржияды, қасқан, – деп ажуалап мәз болатын. Жұқа күртеше, жыртық етікпен жүрген Гуляны аяп “барқытный сезондатып” курортта жүрген аға-жеңгесінің үйіне әкелді. Өзі солардың үш жасар қызына қарап осында жүрген. Он күннен кейін Қыр Балтабайдағы Жұпар төтесініне жетектеп әкеліп:

– Төте, алты айдан кейін келіп өз қолыңнан алып кетем. Жетімханадан шыққан қыз. Өзің тәрбиеле. Өз қолыңнан ұзат.

– Серім-ау, артыңнан қыз қора-қорасымен өріп жүр. Сол дайын қалыңдықты алмайсың ба? – деп таң қалды.

– Жоқ, өзінді сүйгенді ал деуші едіңіз. Маған да ана орнына тәрбие берген өзіңіз. Сізге сендім.

Апамдай деуінің мәнісі – ана сүтінен басқа тәрбиесі түгел осы төтесінікі еді. Тіпті атын да өзі қойған. Сүйіншеліп келген көрші қыздың аузы уәлі болып Сүйінғали атанған. Өнге де, домбыраға да үйір қылған Жұпар еді.

Қиыр шығыста он бес жыл айдауда жүріп келген әкесі бір баламен төркінін паналаған әйелін тауып алып, Жиенғалидан кейін де екі ұл сүйген. Бірақ Сүйінғали туысымен әкесі өліп, шешесін күйік қағып делбе болып кеткен. Емшектегі Сүйінғалиды,

Жиенғалидың әйелі бәлекей Жұпар бағып өсіргені сол еді.

Ал ана әлдиінің орнына күтумен өткен ғұмырының елесіндей:

*“ Бибатырды көрдіңдер ме,
Әйдім бе екен, әйдім-ай” –*

деген жалғыз ауыз өлеңі ғана есінде сақталыпты. Күйеуінің моласына жиі барып жүріп, сосын қонып қалып, соңынан ел кезіп, кездескен жұрттан бір ауыз өлендетіп сұрап, талай қыр асып кететін. Тағы бір он бес жылда күйеуі жарқ етіп алдынан шыға келердей көрді ме екен, жарықтық?

Арада алты ай өткенде Гуляны танымай қалды. Төсі түртііп, бөксесі бұлтиып қыз болып қалыпты. Қайнысының көзі қайда түскенін сезіп:

– Ал, алты ай баққан арығыңды, – деп күледі жеңгесі, – Майын қой құйрығына, түйе өркешіне, жылқы жалына жинайды. Әйел төсіне жинайды. Өлде тағы алты айға қалдырасың ба? – деп қалжыңдайды.

– Болды, болды. Тоқты емшек те жарап жатыр. Ибасы аздау ма, немене, әлі де мойынға секіргенін қоймапты.

– Қой, Серім. Ол өзіне деген ықыласы дағы. Аузына атыңды бір алмаса ас батпайды өзіне. Не қыл дейсің енді?

– Маған да сондай – менен басқа еркек жоқ дейтін келіншек керек.

Жиенғалидың кербезінің (кейінгі әйелі) “тырнағымды сындырып қойдың” деп күйеуіне он күн сөйлеспейтін, Тілеуғалидың тәлпішінің үнемі “не так!” деп ағасын түзетуден аузы босамайтыны тіл ұшына оралды.

Иә, Гуляның өзінен басқа сенері де, сүйенері де жоқ Құралайдың жөні бөлек. Оқыған, тоқыған. Қызметі де бар. Өзінен он бес жас кіші. Ақботасынан аумайды. Тойда танысты, қытықсыз араласты, ұл туам деп отыр. Ұл! Сүйінғалидың өзі де осы жүрісіне түсінбейді. Арақпен кеудесіндегі қыжылды басып қойып екі жүзді өмірге үйреніп келеді. Гуляға айтуға ұмсынады да, ертең де күн бар ғой деп соза береді. Арақ ішпесе айта алмайтындай, ол ішсе ұмытып кете береді.

АЗТМ-ның жұмысы тоқтағалы бергі тірлігі – тойда асаба болу. Қолынан өзге ештеңе келмейді екен. Күнде бір үйден түстік, біреуден қонақасы жеп, гитарасы мен домбырасын өңгеріп ел ақтап кетті. Түйреуіш алса да ащы суды көлдетіп жуатын қазақы ортада өнері барда аш қалмасын біледі. Гуляның 5-10 теңгесіне ортақ болмай осы жүрісін жөн санаған. Алпамсадай денесін арақ билер-ау деген үш ұйықтаса түсіне кірмеген. Арынғазысы түскір арағына апиын қосып жіберді-ау. Енді оған жасамас-ау. Бірақ өзі ес-тұссыз жатқанда қол ұшын берген де сол. Жолдас деген сол. Жолға тастамас...

Әрі-сәрі күйде жүргенде төрт – бес жыл өте шықты. Құралайдың үйіне, дұрысы өзі бір министрдің тойын басқарған қызметіне алған бір бөлмелі үйдің кілті еді – үйіне теңселіп зорға кірсе, зинақорлардың үстінен түсті. Күнде бөтелке көтеріп келіп, “ағашка-ағашкалап” жүретін бұйрабас. Әйелінен, Құралайынан бір-екі жасы кіші. “Ойбай-ау, айтса айтқандай некелі әйелі емес, мұныкі де зинақорлық! Сонда дейім-ау, ұл кімдікі! Дұ-ұрыс айтады, ұл тәрбиелеуге құқы жоқ! Күнде мас. Не өнеге берсін? Ия, Құралайдікі жөн-н, балконнан секіріп өле салу керек. Жоқ, жоқ, бұл үйден емес. Бұл үйдің балконы да жоқ. Бас-басқа жерден!”

Райымбек даңғылының қақ ортасында екі қолын ербеңдетіп өлең айтып жүрген мас еркекті Вера Васильевна айықтырғышқа өткізбекші еді “Ниваның” жылы салонында “өле алмай жүрмін, машинасы түскірлер баспайды” деп мұң шаққан дәу сары қазақ қор етіп ұйықтап кетті. Вера рульді үйіне қарай бұрғанын өзі де байқамады. Бірақ, екеуінің одағы ұзаққа созылмады. Ақпанның ұзақ түндерінің бірінде таңғы 4 пен 5-тің арасында өле мас Сүйінғалиды аурухананың есігі алдына теуіп түсіріп, қызыл “Нива” жөніне кетті.

Жарты айдай емделіп қан құсуы сиреген кезде Сүйекең қалың дәптерге сүйкектетіп жыр жазды

Гулясына, Ақботасына: Адамдықтан кеткендігін, екі аяқты басып тік тұрғаны болмаса, төрт аяқты хайуаннан жаман екендігі, өзінің баяғыда-ақ өліп қалғанын, қазіргісі тек баяғы Сүйінғалиды еске салатын тұлып екендігі. Бұл дәптері өмірге хош-хош айтуы екендігі, қолынан келсе кешірім етуін сұрады.

Гуля берген Сүйінғалидың дәптерін оқыған.

“РЕКЭТ” ӘЙЕЛ

Айман үлкен ұлын ілестіріп күйеуін қуа шықты. Жеме-жемге келгенде бозбала намыстанып “өзің бар” деп үйге қайтты. Айман бейшара мас еркекті бақылап артынан кетті. Ии, бұл байғұс сөз ұға ма? Троллейбусқа мінгенін көріп артқы есіктен әйел де жармасты. Күздің суық желі өнменнен өтіп барады. Не де болса тәуекел. Бүгін бір жағына шығу керек. Жемпірінің омырауын бүре ұстап өзін қайрайды. Күйеуінің түскен жерінен бұл да түсті. Айманды көлікте-ақ көргенімен Балтан байқамағансып маңқиып жүре берді. Балтыры шидей болып әйел де қалысар емес. Әйткенмен биік үйлердің ауласына келгенде кешкі қаракөлеңкеде қайда кіргенін байқамай пұшайман болды. Аңырып тұрғанда күйеуінің жырқ етіп күлгенін естіп жуан теректің тасасына батыл жақындап:

– Бірге кірейік! – деген.

Күйеуі ұрсып берсін.

– Бұл қатын араласатын іс емес.

– Ау, жеті ай болды ғой салпақтағаныңа алақаныңа салсам болмай ма?

Көшеде ұрыссу мәнсіз. Манағыдай емес, мастығы азайған сияқты. Мейлі, өзі барса – барсын. Мына скамейкада отыра тұрар. Әдемі гүлзарлар, әсем үйлер.

Балтан тез шықты. Өлі келмепті. Күту ұзаққа созылды. “Аузын артына қаратып, бүгін ақшамды алмасам. Балтан атым өшсін!” деп боқтанған күйеуінің ішкен арағы тарқап, күзгі суық жаңбыр сіркіреп қызуын басқан соң жүнін жұлған тауықтай үрпиіп қалыпты. Үйдегі екпін жоқ. “Полиция ұстап жауып қойса қайтеміз”, – деген қорқынышы сейілген Айман осы отырысына өкінуде.

Осы ынжық неме не бүлдіреді деп қорықтым екен? Кенет ұшып тұрып, Балтанның қарсылығына қарамай үйге ұмтылды.

– Бақыттың үйі осы ма?

– Мам, біреу папамды сұрайды, – деп 4-5-тердегі қыз есікті аша салды. Арғы жақтан әдемі халат киген сұлу келіншек ожауын көтеріп бері жүрді.

Бұл жөнін айтып, әжетханаға сұранды. Аппақ кафелмен сәндеп-ақ жасапты. Алтын түстес нәзік өрнектер көз арбайды. Ас үйден бұрқырап қуырған еттің иісі Айманның сілекейін шұбыртып жіберді. Тісінің суын сорып аш отырғалы қашан...

Есікке бұрыла беріп, сәл кідірді. Су сұрады. Екі ортаға жалбырап жүгіріп жүрген құрттай қызды сонша жақсы көріп-ақ тұр. Жылы жерге кірген соң, күні бойы ала шапқынмен жүргенде шаршаған денесі болбырап тыныштықты қалайды. Шыққысы жоқ. Өмірі су көрмегендей кесені басына бір-ақ көтерді. Рахметін айтқалы көзін көтергені сол еді, сұлу келіншектің өзіне жирене қарап тұрғанын аңдады. Сүйрік саусақтар қыса ұстаған алтын жалатқан көрлен кесенне істерін білмей дағдарып тұр: “Жуып алса ма, лақтырып тастаса ма?” Айманның көкірек түкпірінен әлдебір қарсылық бас көтеріп келе жатыр еді.

– Асхат, Сапар! Мынаны шығарып жіберіңдер! “Мынаны!” Өзін – Айманды. Шығарып жіберетін бақа-шаян ба бұл, мал ма? Әуелі, неге шығуы керек.

– Орындық әкел. Не де болса Баханы күтем! – нық айтты.

– Әй, қатын, бар, кет! Көріп тұрсың – Бақыт жоқ.

– Кеше Балтанға 7 мен 8-дің арасында үйге кел, ақшаңды беремін деген. Телефонмен.

– Біз айырылысып кеткенбіз. Ол жас қыз алған. Басқа үйде тұрады.

– Бәрібір күтем. Ақшамды алмай кетпеймін.

– Білмеймін. Менде қара бақыр жоқ. Үйді босат. Әй, не қарап тұрсыңдар. Қайтеді, әй мына

қатын біреудің үйіне кіріп алып, көргенсіз! Асхат!
Сапар!

Айманнан екі есе биік екі жігіт төніп келеді. Біреуі аяқ-қолын сермелеп карэтенің приемдарын көрсетіп қояды. Айман да дауысын көтеріп:

– Көргенді болсаңдар жеті ай жүгіртпей Балтанның істеген еңбегінің ақысын төлеңдер. Тарт қолыңды! Үлкен сыйлап көрмеген өзін көргенсіз.

– Әй, полиция шақырмай тұрғанда шық үйден!

– Маған да керегі сол. Шақыр. Ақ-қарасын тексерсін.

– Қайным карэтист, дымыңды қалдырмайды.

– Ұр! Көрінетін жерден ұр! Көгеріп тұрсын ертең сот алдында көрсетуге жақсы!

– Айғайламаңыз. Бұл базар емес көршілерден ұят болады.

– Естісін. Баханың – мақтаулы көршілерінің қанаушы екенін көрсін!

Айман алып денелі екі жігіттің қоқанлоққысына қырсығып:

– Мен неге есіктің алдында қатты орындықта отыруым керек? – деп төрге өтті. Жұмсақ диванға отырмақшы еді жаңағы жап-жас жігіттер мінгесе отырып құйрық сиятын жер қалдырмады. Айман дивандағы кішкентай сәндік көпшікті жұлып алып түгі бір қарыс кілемнің үстіне тастай салды.

– Түу, таң атқалы бел суытпап едім, диванда

шоқиғанша жантайып жатайын, – деп ұзыннан түсіп, теледидарға көз салды. Екі жігіт мысқылдай күліп, ұятсыз кадрлар көрсете бастады.

– Тіпті жақсы. Үйде балаларымнан ұялып қарай алмайтын едім, дұрыс болды, – деп рахаттана қараған түр көрсетті.

Сұлу келіншек телефонмен әлдекімдерге шағынып. Әлдебіреулерден кеңес сұрап жатты. Айманның көзі теледидарда, құлағы телефонда “Рекәт әйелі” кім болды екен деп ойлап жатыр.

– Мә, сөйлесіңіз, сізді сұрайды.

– Кім, Баха ма?

– Жоқ, Баханың әкесі.

– Ол, мені қайдан біледі? Менің онда жұмысым жоқ. Сөйлеспеймін.

Трубканы алмай қойды. Біраздан соң тағы келді. Дауысы мап-майда. Сызылып тұр.

– Сөйлесеңізші. Сізге керегі ақша ғой. Сол ақшаны берем деген кісімен сөйлеспейсіз бе?

Айман таң қалып жатыр. Қызық. Төменшектеп иіліп еді – өктемдік көрсетті. Адамсынбады. Қорлады Дәл өздері сияқты дәрекілік көрсетіп еді “сіз” деп сызылып қалыпты.

– Балаларыңыз жылап қалған шығар. Түн болды. Берген ақшаны алып үйіңізге қайтпайсыз ба?

Айман жатып сөйлесті. Әкесі.

– Бақыт біздің үйде, жолдастарымен отыр. Өзіне ұрсып жатырмын. Балтан өзіміздің елдің жігіті. Ұят болған екен сонша жүгірткенің деп жатырмын. Келін, шырағым, мұнда келе ғой. Өңгімелесейік. Келісейік. Адресі жазып ала ғой. Жә, жә келе қойындар. Сөйлесейік. Шын ба? Бәрінен үлкен ұл қуанатын болды. Аяқ киімі жоқ еді. Балтанның 5-6 ай жүріп, жаңбырға – қарға ұрынып, түней жатып істеген еңбегінің ақшасы қолына тиетіні рас па? Жеті ай есік күзеткені; күнде “ақшамды әкелем” деп соңғы тиынды жолға жұмсайтыны, салы суға кетіп сүмірейіп оралатыны, өзінің ішкені ірің, жегені желім таң күзеткен түндері – шынымен артта қалғаны ма?

Әлде осы үйден далаға шығару үшін жасап жатқан мәймөңкесі ме?

Қой, шын шығар. Ата сақалы аузына біткен шағында алдай қоймас. Балалар да екі көзі төрт болып зарығып күтіп отырған шығар, қайтайын.

Сырқылдақ автобуста теңселіп келе жатып күйеуінің кес-кестеп элаватордың бастығы Бақыттың үйіне кіргізігісі келмегені, бұған қайынағасының атын айтып ұялтқаны, қорқытқаны.

– Ол сені қамқорласа осы жұмысты, осы Бақытты тауып берген сол қайнағам емес пе? Иегін бір көтерсе бітіп жатыр. Салпақтап сонша жүгірмес едің, – деп тәжекелескені. Тіпті

ертеректе күйеуінің көзін ала бере абысыны Раузаға телефон шалғаны, оның:

– Не-ме-не! Францияға жол жүріп барамын. Бос сөзбен уақытымды алма! Сендердің несчастный еңбекақыларыңды мен даулап аузымды ауыртуым керек пе? Не оттап отырсың, – деп зекіргенін өз алдынан өткізді. Өзінің күйеуімен жағаласып болмай кіргендігінің арқасында бес жүз теңге мен уәдесін алып келеді. Ертең екі қап ұн әкелетін болды. Бір жеті де жеткізетін үш мыңға балаларының киімін бір бүтіндеп алар, қарызынан құтылар.

Таксиге деп берген бес жүз теңгені үнемдесуі, жаурағанына, уақыттан ұтылғанына мойымады. Тек дүкен жабылып, базар тарап кеткеніне өкінді. Мейлі, таңертең Гауһар мен Меруертіне бір-бір балмұздақ, жоқ сникерс әперер. Ау, бойы әкесінен ұзын болғанымен 14-тегі Алмасқа да, ол да бала... қолғанаты, көмекшісі. Осы ұл ғой жанын тындырып отырған. 460 теңгені алақанына қыса ұстаған Айманда өзіне ырза, масайрау сезімі бар ма, қалай?

“Рекәт әйел” мұның уақытша жеңіс, тіпті түштеп қараса жеңіліс екенін пайымдаған жоқ. Мұндай әдіспен ешқашан күннен күнге өсе беретін шығынын жаба алмайтынын, жыртығын бүтіндей алмайтынын білмеді. Ең қауіптісі – өз сөзін өткізу үшін күйеуінің ұрттап алып сөйлесу керек деген пікірінің берік орнығары еді.

ДУАҚАН КЕМПІР

Бибіхадиша қала сыртындағы інісінің үйіне асығыс жүріп кетті. “Қарашы-ай, бұларды! Мені бір жөн-жосықты білмейтін иісалмас біреу дей ме екен!” – деп кіжініп қояды. Ауруда шаншу жаман. Сөзді қаңқу жаман. Бәлемдерді орнына қойып келейін!

– Әй, келін-әй, 115-ші үйді көрсетіп жібер, – деп, бір келіншекті көшеде тоқтатып, соның сілтеуін басшылыққа алып асфальттаған аулаға кірді. Пысық бола бастапты деп ризалықпен жымып қойды. Төрт бөлмені түгел аралап ешкімді таппай аңырды. Әй, қонаға бір келерсіңдер деп орнығып отырды. Іші пысқан соң теледидарды косты. Көп болса бүгін осында қонып қайтар. Інісі жүргізуші, тағы алыс жолда жүк тасып жүрген шығар. Балалар қалада оқуда. Қайта келініне оңашада өкпесін айтуға жақсы.

Қараңғылықпен бірге мазасыздық кірді. Түннің бір уағында терезеге автокөліктің жарығы түсті. Бибіхадиша қуанып, інім келді деп есікке

жүгірді. Бет-аузы жүн-жүн бейтаныс ұзынтұра еркектен шошып есігін іліп алды.

– Аш, үйге кірем.

– Сен кімсің?

– Өзің кімсің? Мені үйіме кіргізбейтін не ақын бар?

– Кет! Келінім ұйықтап жатыр. Басы ауырып, массаж жасап өзер тыныштандырдым. Есікті тарсылдатып мазасын алма! (Үйде жалғыз екенімді сезбесін деп өтірікті соғып жіберді.)

– Терезені сындырып кірем!

– Сындырып қара! Қазір полицияға телефон соғам! – Онысы шуры салақтап бос жатыр.

– Полицияны мен шақырам. Мені өз үйіме кіргізбейтін қандай кемпірсің? – деп, жүн сақал да бұрқырап боқтап қояр емес.

“Жетпіске келгенде қақаңдап жалғыз жүріп нем бар еді?” – деп, Бибіхадиша да жанынан түңіліп отыр. Әй, осыдан біреуі келсінші, түге! – деп тісін басып қояды туыстарына.

Таңғы үштер шамасында жүн сақал шаршады білем, тыныштанды. Қорыққаннан қуығы ұстамай мазасы кетсе де қазандықтың астындағы күлдіктен жол тауып есікті ашпай шыдаған Бибіхадиша да дірілдеген қол-аяғын созып алласына сиынып, таңның тезірек атуын тілеп киімшең қисайды.

Алғашқы автобус жүреді-ау дегенде төрт

бөлмелі тас қамалды тастап шықты. Сақал есік алдындағы жеңіл мәшине ішінде ұйықтапты. Кемпір балаларына бұл оқиға туралы тіс жармауға бекінді. Қорқыныштан сал болып қалмағанына аллаға мың тәубе деп үйіне қайтты.

Келіні телефон шалғанда ащы таңғы тұмандай ыдырап үлгерген қайынбикесі:

– Әй, кеше қайда болдыңдар? – деп жеки сөйлегенсіді.

– Үйде, апатай.

– Қой, мен үйлеріңде отырып түнімен күттім, келмедіңдер, – дауысы бәсеңсіп, есесіне күдігі зорая берді. – Видик алыпсыңдар. Айтпайсыңдар. Не мен көрімдік бере алмас дедіңдер ме? – даудың шетін қылтитты. Жүн сақалдың түнімен есік-терезе қағып зәресін алғанын айтпай іркіп қалды.

– Апатай, қозғалмай үйде отыр. Өзіміз барып алып кетеміз, – деп келіні шегеледі.

Кеше ашумен жұлқынып шыққан Бибіхадиша:

– Сенің балаларың оқу орнына екі-үш көлік ауыстырып, уақыттың бәрі жолға кетеді. Жақын жерден пәтер жалдаймыз деп өздері кетті. Мен үйіме сыйғызбаған ештеңем жоқ, – деп ақталып, өсек таратқаны несі деген өкпесін айтпақшы еді.

Аяғы алаңғасарлығынан бөтен үйге түнеп, көпке шейін күлкі шақырар әңгіме тауып алды. Іні-келінімен татуласты. Ең қызығы 115-а үйде тұратын түрік әйелі:

– Мен байыммен ұрыссып кетіп қалсам, үйімді бір қазақ кемпір түнімен дуалапты. Бірақ ештеңемді қозғамапты. Тек өз үйіме өзім кіруге қорқа берем, – деп жүр екен.

Жоқ жерден дуақан кемпір атанғанына күле жүріп, оларды татуластырды.

ЖҮРЕКТЕГІ СӘУЛЕ

Ақсәуле бетін қол орамалмен бүркеп алып әлі жылап жатыр. Наташаға өкпелі – тола төрелке сорпаны қоя салды; өзінің қолапайсыздығына – төгіп, кеудесі күйді; тағдырына, тіпті осы ауруханада жатқанына... Ашуланып, теріс аунап, ойбай, қайдағы аунаған?! Оң аяғы жауырын астынан сонау кара тырнаққа шейін гипсте. Сол аяғы тізеге дейін. Іргеге бетін бұрғаны болмаса. Ап-ауыр жуандығы бармақ елі гипспен әлі төрт ай жатуы керек. Т-ө-р-т ай! Ау, енді бұл жыламағанда кім жылайды? Әуелгі кезде палаталастары шулап басу айтатын. Қазір қойды. Шаршағанда өзі басылады. Төсегіне біреу келді. Дәрігер емес. Бұл палатада “ходящий” жоқ. Бәрі өзі сияқты гипске таңулы. Кім екен? Ұрсар? Ақыл айтар. Тым-тырыс күтіп жатыр. Ол да үндемейді. Аңдысып жатып ұйықтап кеткенін байқамады.

Ертеңінде тағы жылауға кіріскен. Өзін аяп. Келді. Біліп жатыр. Көрші палатадағы жуан сары әйел. Өксігін тыя қойып, үнсіз қалды.

– Үйінді сағындың ба?

* * *

– Мен де балаларымды сағындым. Түнде, елдің бәрі ұйықтағанда жылап, ішімді босатып алам.

Ақсәуле таң қалды. Қызық кісі екен. Жайлап қол орамалын бетінен сырғытты.

– Көзің тура менің Кәмшатымның көзіндей тұнық екен. Нешінші класс оқисың? Түу, үйренген ауыз, сынып дегенім ғой.

– Мен колледждің II курсың бітірдім (үнінен ештеп мақтаныш сезіледі. Түгел беске оқитынын айтса ма?)

– Пәлі, онда менің Айнұрым жасты екенсің.

Сол әңгімеден кейін Зәуре тәтесі күнде келіп сөйлесіп жүрді. Асқазаны ауырады екен. Туберкулез деген пәле өкпе мен сүйекті ғана жейді деп ойласа, оның жүрмейтін жері жоқ екен-ау?

84

Ақсәуле енді жыламайтын, шалқасынан жатып-ақ сорпаның бір тамшысын шашпайтын болып алды. Зәуре тәтесінің әңгімесінің әсерімен өзінің келін болып босаға аттағанын елестетіп тәтесін операцияға әкетті. Жастығының астындағы табылған қағазда “Егер ... мені оятпаңыздар” деген өтініш оқып денесі түршікті. Шынымен Зәуре тәтесінің асқазаны емес ұлтабар,

ішектерінің сау жері қалмапты. Байғұс әйел өзі де сезген болуы керек.

Содан соң дәрігері Клара Төлеухановна бұны балалар бөліміне ауыстырды. Олар у-шу болып мұның келгеніне қуанды. Тіпті аяғына “Илизаров” аппаратын киген біреуі балдақпен шоқақтап келіп амандасты. Бірақ шыға бере – Зәуре тәтей емес, бөтен, – дегенін естіп тағы жылады.

Иә, Зәуре тәтесі өзіне келген алма, өрік, құрт, кәмпитті жемей жағалай үлестіріп жүретін “Өмір сүру деген ішіп-жеу емес, айналаңа жарық сәулеленді себу”, – деп отыратын. Қорсылдағын мұның басынан сипап, бойы темір кереуетке зорға жететін орыс қыз шетін тістеген алмасын берді. Ақсәуле ұялып қалды.

Бұларды төрт дөңгелекті темір кереуетте жатқызып емдейді. Түрлі ем-домға итеріп апаруға қолайлы. Ішіндегі ең үлкені өзі. Балалар бөлімінде сұраққа жауап беріп, әуелім ақыл айтуға көшкенін өзі де аңғармай қалды.

Анырап жылай беретін екі жасар ұлды итеріп әкеп қазақша сөйлесіп көр дегенде не айтарын білмеген.

– Мамаңды сағындың ба? – деуі мұң екен одан өрмөн бақырды. “Екі жылауық енді үйлестіңдер!” – Наташа тілінің бізін түйреп кетті. Ақсәуле састы. Клара Төлеухановна “қазақша сөйлесіп

көрші” деген. Білген өлеңін әндетіп жұбатуға кірісті.

*Әлди, әлди, баладан
Тауып алдым даладан.
Далада бала жата ма?
Түсіп қалды шанадан.
Қанат бала қайда екен?
Қыздарменен тойда екен.*

Қанат құлағын тігіп, ыңылдауға көшті. Біраздан соң тыншып ұйқыға кетті. Ақсәуле де білгенін айтып тауысты. Сол сол екен, түскі тамақтан соң кішкентай Қанатты мұның қасына әкеп тастайды. Әкелмесе “Төтте!” деп кішкентай алақанын ашып-жұмып жылауға кіріседі. Дәрігер риза. Құлақтары тыншып мейірбике мен күтушілер де риза. Бәрінің ішінде Ақсәуленің өзіне өзі риза болғанын айтсаңшы.

*Мә, балам, істеп берем жіптен ноқта.
Қамшы қыл, мына талды, қалқам, тоқта!
Есейсең әкеңдей боп шаруа қуып,
Сендағы жарбиярсың мініп атқа, –*

деп, әжесінің әлдиінен құлағына қалған өлеңді айтуы мұң екен, Қанат “Ат! Ат!” деп қомпаңдап кетті. Бұл кезде Қанаттың қолы ғана гипсте екенін

көріп, дәрігерлерге жалынып жүріп, күндіз фиксаторын (жіп таңғышты) алғызып тастап жүрген. Төсегінде басын көтеріп отырған ойын баласы әжептәуір оналып қалып еді. Ендігі Ақсәуленің ермегі аттың суретін салу болды. Бар өнерін төкті. Суретші болды. Қанаттың тілі шыға бастағанын қызықтады. Артынан ешкім іздеп келмейтін екеуі бір-біріне бауыр басқан. Оксана сияқты “отказной” емес. Оның шешесі “өмір бақи остемелит баланы” бағып азаптанғанша, дені сауын туып алам”, – деп қағаз жазып беріпті. Талғардағы диспансерден мұнда әкелінген Қанаттың да бастапқы диагнозы сол. Заман бұзылған ба, пейіл тарылған ба? Ал өзінің дәл осы Қанаттай ұлы болса арманы болмас еді.

– Ақсәуле!

Кім шақырғанын білмей, таң қалып ұзын сапты айнасымен балконды барлады. – Сіз біздің баламызға қарапсыз. Көп рахмет. Мына жеміс-жидекті сізге әкелдік.

Ақсәуле суреттей сұлу ерлі-зайыптыларды көргенде іші удай ашып қоя берді. Қанатты ертіп жүрген қиялындағы суреті быт-шыт болды. Ауыз ашуға жарамай бетін бүркеп алды. Екі-үш күнде Қанатты өкететінін естігенді одан әрмен құлазыды.

Наташаның қолындағы конверт ересектер жақтан жеткен сәлем хат па деген. Біраздан бері

арғы беттен “Ақсәуле деген мейірімді бойжеткенді” іздеп системадан жасалған алтын балық, картоннан тігілген қобдиша, өлеңге толы блокнот тәрізді жігітердің сәлем-сауқаты келіп тұратын. Жоқ, бұл хаттың жөні бөлек.

“Қанат киіндіріп жатқанда Сізді бірге өкетеіін деп жылады. Біз ұялып қалдық. Сосын жазып отырмыз. Мына ақшаны қажетіңізге ұстарсыз. Тәуір болған соң үйімізге қыдырып келіп, бір қозыға ен салып кетіңіз. Біз қойлы ауылдың адамдары, туған баламызды іздеп табуға төрт айда зорға жеттік. Шаруадан мойын бұра алмаспыз. Өзіңіз іздеп келіңіз. Күтеміз. Сіздің Қанат баламызды сүйген үлкен жүрегіңізге бас иеміз. Қанат сізді әлден сағынып қалды. Күтеміз”, – деп жазған екен. Ақсәуленің жүрегі жиі соқты.

Ұзақ ойланып хат жазды.

Қымбатты ата, әже!

Бұл Алматыдан хат жазып отырған жиен қызыңыз Ақсәуле. Мектепті бітірісімен жөнімді айтпай тұра қашқан балалығыма енді өкініп кешірім сұраймын. Сіздерді қатты сағындым. Атамның күпісіне оранып ұйықтайтын кезімді аңсаймын. Тіпті Мөлдірдің титтей қолдарымен итеріп: – Кетші әрі, сасымай! – деген былдырын да сағындым. Өзі дәу қыз болған шығар? Биыл мектепке бара ма? Одан бері үш жыл өтіпті ғой. Айтжан нағашым қаладан жиі келіп тұра ма?

Сапар нағашым елге жақындады ма? Темірболат көкемдер аман ба? Бәріңді сағындым. Тіпті ұрысқандарыңызды сағындым. – Осы сөздерді қағазға тізбектеген Ақсәуленің жүрегін тек сағыныш кернеп тұр еді. Ыза, өкпе, реніш дегендер атымен болмағандай. Өзінің оқуын, орыс кемпірлерге ине салып аз-мұз қаражат тапқанын, былтырғы жалдаған үйі суық болып ауруы асқынғанын. Қазір туберкулез зерттейтін институтта аяғын түзетіп жатқанын, гипсін алса ақсамай жүгіріп кететінін, кейін оқуын бітірген соң жақ сүйегін де жөндететінін – бәрін қалдырмай жазды.

Бала кезінде ат сүйреп кеткен Ақсәулені шешесі жаяу көтеріп аудандық ауруханаға жеткізгенде дәрігерлер баланың дал-дұлы шыққан етін жамап, жарасын жуып, қан құйып “yh” деп далаға шықса, көленкеде отырған шешесі өліп кетіпті. Байғұс ана балам қансырап қалар деді ме, көлік тоқтамай қойды ма, әйтеуір жеті жасар қызды жаяу жеті шақырым көтергенге жүрегі шыдамады ма, күн өтті ме, – орындықта отырған күйі жүріп кетіпті. Содан қыздың есі кіріп, атының Ақсәуле, шешесі Қалпұрыш, Қоскөлде ата-әжесі барын айтқанда ғана хабарлаған әжесі аңырап:

– Асырап отырған қызым өлгенше, сен міскін неге өлмедің! – деп зарланғанда, әжем мені жек

көреді екен деген ой санасына темір таңба боп басылған. Кейін айнадан қисық біткен ауызын, батып-шығып ақсаңдап жүргенде, қолындағы тыртықтан қорынып қысқа жең көйлек кие алмағанда ғана әжесімен келіскен. Іштей.

Конвертті аялай ұстап бар сағыныш сезімін “бөріңді беттеріңнен сүйдім” деген бір ауыз сөйлемге сыйғызып, шыныменен бар денесі алып бір жүрекке айналғандай рахат сезім кешті. “Өмір сүру деген ішіп-жеу емес, айналаңа жарық сөуле түсіру” деген Зәуре төтесінің үні құлағына келгендей. Өзін бір тал ақ қауырсындай жеңіл сезінді.

Бірақ хатты әжесі оқымайтынын (өліп қалған), атасы кеңкілдеп жылап талып қаларын, Темірболат нағашысы соңғы сиырын сатып Алматыға ұшарын білмеді.

ӘКЕ РУХЫНА АДАЛДЫҚ

Жетпісінші жылдардың аяғы. Ерте көктем. Әу баста казарма, соғыс жылдары – госпиталь, қазір – санаторийге айналған жатаған ұзын түкпіріндемін. Алматыдан келген біздерді үлкен бөлмедегілер ерулікке шақырды. Таныстық. Тағы да менің есімімді сан-саққа жүгірте жөнелді. Қазақтың “Қолясы” мен “Машасы” өріп жүрген кез-тұғын. “Оллаһи, орысшалағаным емес. Әкемнің өзі кітаптан қарап солай атадым деген”, – мен байғұс шыр-шыр етемін. Тәрде отырған күн көзі түспей тасада өскен өсімдіктей жүзі босаң, қалың қабақты (өзіміз жіңішкелеп жұлынған ай қабақпыз) аласа қыз бір иығын көтеріңкіреп қойып:

– Маркиза, Маркиза,

Маркиза Қарабас, – деп түнімен ауыз жаппай айқайлап ән салып қарлыққан жандай көмекейден қырылдай шығатын үнмен әндете жөнелді. Көтеріліп келе жатқан ашуым лезде тарқап, ақтарыла күлдім. Әншейінде екпінді соңғы “а”-ға түсіріп айт, көдімгі қазақ құсап деп дауласа

кетуші едім. Қырылдақ әнші Дариға екен.

Осы әндеткен үн мен күлкі екеуміздің арамызда көзге көрінбес, қолға сезілмес жібек талшық тартты-ау деймін. Жылдар өткен сайын сол нәзік талшық оңайлықпен үзілмес алтын арқауға айналды. Шәйдан кейін екеуміз бау ішінде онаша қыдырдық. Дариға маған екі жыл қозғалыссыз қалған аяқтың бұлшық еті тез жетілуі үшін көп жүру керектігін баса айтты. Өзі де тамақ пен ұйқыдан басқа уақытын санаторийдің территориясын шарлаумен өткізеді екен. Дариғаның фамилиясын естігенде:

– Қазақта Қасым Аманжолов деген дауылпаз ақын болған, – деп, білімділігімді көрсетіп жатсам:

– Ол – менің әкем, – деп қа-рап тұр. Мәссаған, безгелдек!

Кілт тоқтап жүзіне үңілемін. Менің Қасымым апай төс, аршын кеуде, аяқты алшаң тастап өлеңді бұрқырата жөнелетін адуынды ақын ғой! Ал мынау немене, шүңкиген құп-құйттай арық қыз. Сенбеймін. Әрі таңданамын. Құрметпен қараймын. Асылдың сынығы. Япыр-ау, мен өзім сондай даңқты өкенің қызы болсам әңгімемді содан бастар едім. Дариғаның дегдарлығын қарашы!

Алматыға келген соң анасымен таныстырды. Соның алдында өз шешемді жерлеген маған мол пішімді денесі түгел мейірім шуағынан тұратын

Сақыпжамал апай ана махаббатының символына айналса, сүйген жары туралы оны-мұны сұрағыш күйттай сары қызды Қасым ақынның әйелі де тәуір көріп қалса керек. Екеуміздің аузымыз жабыса кететін.

Сол үйде жүріп қалыңдық ойнап, тұрмысқа шықтым. Жасауыма Сәпен апай “Ағаң екеуміз Москвада жүргенде алған едік”, – деп Дариға сыйлаған сәнді сервиздің үстіне қалайы шәйнек қосты. Қасым ақынның қолының табы қалған шәйнек қой ол!

Бұл – кірпіштен қаланған, алты пәтерлік үй. Бәлкім “Бермесең бермей-ақ қой баспанаңды, Сонда да тастамаймын астанамды”, – дегеннен кейін шығар, бір күні “осы үй біткен соң сендерге береміз” деп қаулыны көрсетеді. Қасым аға екеуі қол ұстасып келіп сыртынан бақылап жүреді екен. Құрылысты салушы – ФЗУ-дың балалары. Соғыс кезінде жетім қалған, он екі-он төрттегі бозбалалар. Бригадир қарап тұрса істейді. Түске дейін қалаған кірпішін түс қайта қолына алып бірін-бірі қуалап ойнап та кетеді екен. Ұрысса, жылап отырып алады. Баланың аты бала. Көпшілігі украин, беларустықтар. Сәпен апай не де болса тезірек біте берсін деп самса пісіріп әкеледі екен. Ол күні қабырға 20-30 см биіктеп қалатын.

Таяққа сүйеніп, онымнан өзім қорынып жүрген

шақ. Дариғаның шақырғанына бармай жүрдім. Осы жолы алдап соқты. Тек өзіміз деген. Жаңадан жүре бастаған Дәуренімді көтеріп үшеуміз жетіп келсек, үш бөлме тола қонақ. Жоқ, тек өздері екені рас. Қасым төрт ұлдың кенжесі, Сәпен апайдың туыстары, қызы, жиендер т.б. Мен шіркін өзіміз дегенді – Дариға, Жанна, Сардар мен Алматы деп ойлағам.

Бір таудағы бір киік болып оңаша өскен балам сонша халықтың еркелету объектісіне айналып жүре берді.

Сондағы Сақыпжамал апайдың балаға бар қатты айтқаны: “өй, қайтеді өзі!”

Иә, миының суы кеппеген жас балаға нені үлгі етсең, соны қағып алмай ма? Бала нені көрсе, соған еліктейді. Біз патефоннан “Алпамыс”, “Қобыланды” жырын тыңдап өстік. Қазір теледидарды қосып қалсаң, шетелдік клип. Және сондай бай сюжет. Кісі өлтіру, сүйіс – бәрі бар. Тілін түсінбесең оқа емес, суретіне қарап-ақ жобалай бер. Көршіміздің 1-сынып оқитын қызы: “хэлуин-хэлуин” деп әндетіп жүр. Сұрасам: “Үп-үлкен болып соны да білмейсіз бе?” – деп өзіме ұрсады. (Өзім сияқтыларға түсінік – Американың көрдегі өліктері тіріліп, бетіне маска киіп бірін-бірі қорқытып ойнайтын түні). Міне, үгіттің күші.

“Әй, өйтпеші”, деп жалынсаңыз көне қояр бала жоқ. Бұл сорақылықты тек қана өзіміздің дәстүрлі

музыкамызды құлағына құю, әдемі әдебімізді қанына сіңірумен ғана реттемесек. Сезімді жалаңаштай берген соң дөрекіленбей қайтеді?! Сондағы Сәпен апайдың сөзі әлі құлағымда. Осындай аталы сөзді айта алып жүрміз бе?

Мемлекетіміз шынымен барысқа айналсын десек, рухани сілкініс керек. Ал оған Қасым Аманжоловтың әр өлеңі сұранып-ақ тұр. Әсіресе, Ұлы отан соғысы жылдарында жазылған қуатты, өршіл жеңіс жыры – Абдолла ақынның аузымен фашизмге қарғыс:

*Ашуын бер арыстанның!
Жүрегін бер жолбарыстың!
Күллі әлемнің ашу кегі
Орна менің кеудеме кеп!
Жау жолында атам сені
Бомба бол да жарыл жүрек! –*

деп, мектеп радиосы саңқылдап тұрса шіркін, оны құлағына құйып, санасына сіңіріп өскен ұлан жаман жігіт болмасы анық.

*Сен неткен бақытты едің келер ұрпақ
Қараймын келбетіңе мен таңырқап, –*

деген ақын арманына сай перзент тәрбиелесек... Біздің қатарымыз Қасымның өзім туралысын

толғап, “Ақсәулесімен” ғашығына назданып бой түзеді. Қасым Аманжоловтың әні мен күйі ұрпағын әлі де тәрбиелей берері күмәнсіз.

Дариға әкесінен жастай қалған. Әкесін шешесінің және туыстарының айтуымен ғана біледі. Бірақ әке мұрасына Дариғадай адал перзентті сирек кездестіресің. 1980 жылдан әке сөзін тырнақтап жинап келеді. Бір метр картотекасы бар. Бұл деген ұшан-теңіз информация. Қай кезде қандай баспадан жарық көрді, қандай газет-журналға шықты және дауылпаз ақын туралы кім не айтты? Бәрі бар. Осы картотеканың негізінде бірінші библиографиялық көрсеткіш 1981 жылы жарық көрді. Одан бері де бұл жұмыс тоқтаусыз жалғасуда. Болашақта оқырман қолына толық өңделген нұсқасы тиіп қалар.

Қасымның артында қалған мол мұрасын іріктеп, реттеп тоқсан жылдық мерейтойы қарсаңында баспаға өткізді. “Жарылғап батыр” қоғамдық қорының президенті А.Ермегияевтің азаматтық көмегінің арқасында өлеңдері мен аудармалары (I және II том) той үстінде дайын болып қолға тиді. Ал биыл III том – Қасым ақын туралы естеліктер кітабы жарық көрді. IV томды күтудеміз.

Сол тоқсан жылдық мерейтойында 2001 жылы Қарағанды Мемлекеттік университетінде

өткізілген ғылыми-теориялық конференцияда Дариға да тұңғыш рет ел алдына шығып, әке өлендері туралы баяндама жасады.

Қасым туралы оқи және ести жүріп менің түйгенім – аға буын және кейінгі сөз шеберлеріне Қасымдай әсер еткен ақын жоқ. Ол өленді бір отырғанда төгіп-төгіп тастайды екен де, “черновик” дегенді білмепті. Сондықтан өз қолымен жазылған қағаз некен-саяқ. Дариға тіпті архивке өткізген әке мұрасының ішінде өз қолымен жазылмаған өлеңі кетіп қалмады ма деп қауіптеніп қояды. Себебі замандас інісі Баймұханбет Тоқтаров деген жазушы жас кезінде Қасымға еліктегені сондай, киім киісі, шаш қоюы, сөйлеу мәнері – бөрі-бөрі, қыл аяғы қолтаңбасын да айнытпай салады екен. Осынысының қаржы жағынан қатты қиналған Сақыпжаман апайға септігі тисе керек. Қайтыс болған кісінің жинақтаған ақшасын алты айға шейін бермей қоятын заң бар ғой. Жерлеуге ақша таппай қиналған апайға Баймұханбет Тоқтаров Қасым болып қолхат жазып беріп, кассадан сол қолхатпен ақшасын алыпты. Бір өттеген-айы, сол кездерде барлық кітапханаларды шарлап, зыр жүгіріп Қасым шығармаларын жинақтаған Б.Тоқтаровтың есімі 1955-56 жылдарда жарық көрген үш томдық жинақта аталмай, ұмыт қалыпты деп

өкініп қояды Дариға. Ал Қасымның өрт өлеңдері жүрегіне от жағып оятқан қанша жас ақын атанды, қолына қалам алып еліне қызмет етті.

Шындығында библиографтың жұмысы инемен құдық қазғандай. Әсіресе, қазір. Алыс-жақын шет елдермен байланыс бұрынғыдай емес кезде. Ол елдерде Қазақстанымыз туралы қандай хабарлар басылып жатқанын қалт жібермей тіркеп отыру, оны кең байтақ отанымыздың түкпір-түкпіріндегі кітапханалар хабардар болатындай жеделдікпен үйлестіру – сөйтіп ел үшін, білімдар ұрпақ үшін еңбек ету Қасымқызы Дариғаның үлесіне типті.

Кейінгі барғанымда:

– Дариға, мен саған “Ақ босағаның” қыздарының тапсырмасымен келдім. Интервью аламын, – дедім. Содан ойландық. Шын Қасымды ол да білмейді. Мен де білмеймін. Қалай жазу керек? Екеуміз де журналист емеспіз. Өмірбаянын тізу, шығармаларын талдау мақсатымыз емес. Қасымның ақындық қуатты динамикасын, нәзік лирикасын, гүлтәжді жырларының ерекшеліктерін зерттеуді әдебиетші ғалымдарға қалдырдық. Қайтсем екен. Бұл тұйықтан Дариғаның өзі құтқарды:

– Пиши. Был холодный апрель 1979 года. Санаторий. И как я тебя рассмешила.

Мен Қасымды оқырман ретінде сүйемін.

Ол Қасымды әкем деп сүйеді.

Екі жақсы көру сезімін бір түйінге байлағанда Қасым ақын сөзімен айтқанда “үй ішілік” мөлтек еске алу әңгімесі туған еді. Қасымнан қалған бір үлгіні елестете алсам мақсатым орындалды дер едім.

РАХМАН НҰРЫ

Рамазан айы еді. Әуелі абысыны: – Біраз ораза ұстаған кемпір-шалға ауыз ашар берейін деп едім, қолғабыс жаса, – деп шақырды.

Мұртты шал көп кемпірге күңіретіп құран оқыды. Дастархан басында Аллаһ тағаламыздың күдіреті, қазіргі заманның бұзылған жастары, обал-сауап сөз болды. Әлима түк түсінбесе де, бойы балқып, әсіресе, 55-ші сүрені қаригаттаған үн тамыр-тамырын қуалап жүрегіне нұр тамғандай күй кешті. Құранға байланысты нәзира сөзді құлағымен емес бүкіл болмысымен еміне, құмарта тыңдады.

100

Өзі де сол үлгімен ауыз ашарға біраз кісі шақырды. Азар болса бір күнгі қолдың кірі кетер. Қонақ бөлменің есігіне келе бере абысынының өзі туралы айтып жатқанын естіді. Мақтайтынына сенімді болса да не дер екен деп тоқтай қалды.

– Әлима келінім асыл бала, көркін ғана айтпаймын – мінезі сұлу. Бетіме бір келмейді. Инабатты, кісінің ала жібін аттамайды. Қонақтар қауқылдасып өзін мақтай жөнелді.

Әлима ыдысқа тамған мөлдiр тамшыны көтерiп керi, ас бөлмеге жүгiрдi. Көз жасын тыя алсашы. Жер-көкке сыйғызбай мақтап отырған Әлиманың баукеспе ұры екенiн бiлмейсiздер ғой!

Берi қарапайым оқиғадан басталды. Өткен жазда ауылға қыдырмақшы болып базардан ол-пұл базарлық алды. Қара базардың шуынан кенже ұл қыңқылдап тез шаршады. Өрi қыдырғанда кисiн, өрi кезде мектепке оқуға барады деп туфли сатып әперген. Үйге келген соң киiп көрсе екеуi бiр аяқтiкi. Ертемен жол жүрiп кеттi. Араға апта салып баласының аяқ киiмiн ауыстырайын деп базарға келгенмен саудагер жолатсашы. Өрi жалынды, берi жалынды. Жолатар емес. Төрт баласы барын, жұмыссыз екенiн ... тыңдамайды. Құрысыншы деп лақтыра салайын десе, өзгесiн алуға ақша жоқ. Қыркүйек иек астында.

Тауы шағылып, өкпесi қара қазандай болған Әлима ұзақ қиялдады. Ертемен тағы базар жағалады. Бұл жолы дәл сондай аяқ киiмi бар қатарды жағалап үстiне ақша ұсынды. Ауыстырмайды. Жолатпайды. Сосын ойлап келген қулығына көштi. Ақыры осыны аламын деп қорабына салғызып, сөмкеге тықты. Ақша iздегенсiп қорапты сөмке iшiнде алмастырды. Саусақтары дiрiлдеп “ақшасы жетпегендiктен” қорапты қайтарғансыды. Өзi тездетiп кетiп қалды. Өне-мiне қуып жетiп: “Әй, ұры, әкел

бері!” – деп желкесінен ала түсердей зәресі кетті. Аялдамада сағат сұраған қызға “жоқ!” деп шөңк етті. Білегіндегі сағатты шұқығанда “жүрмейді” деп құтылды. Кез-келген автобуска мініп, қала ішіне кірген соң өз үйіне бірден келмей әбден аптығын басты. Ұлының қуанғанын көргенде, ұрлағанына, сәудегерді алдап соққанына, өзіне риза да болған.

...Сосын өзіне мерекелік көйлек ұрлады. Қиюге батылы бармай танысына сатып жіберді. Ақшаны көрген соң құныға бастады. Басында ұрлық дүниені үйіне әкелетін. Күйеуі қандай ақшаға алдың деп сұрай бастаған соң базардан таныс тауып соған өткізетін болды. Үй-ішіне “базарда алып-сатып, біреулерге көмектесіп ақша тауып жүрмін” дейтін. Тіпті ересек қыздарына тіс жармады. Оларға арналған киімдердің ақшасын төлеп алады. Осылардың бәрі көз алдынан өтіп түнде кірпік іле алмайтын болды. Таң қараңғысынан тұрып жуынды. Ауылдағы әжесі үйреткенінен құлағында қалған әлхамдулласын айтып, өзі жайнамазға ұйғарған ақ шүберектің үстінде тұрды. Мінәжәт етіп жайған алақанына әппақ нұр құйылғандай болды. Саусақ ұштары тәтті шымырлайды. Әуминін айтып бетін сипағанда тамыр-тамырын қуалай жүгірген мамыражай тыныштық халге ұйып, өзін күнөдан пәк, жеп-жеңіл сезінді. Бұдан былай үзбей намаз

оқуға, ұрлық істемеуге, өтірік айтпауға өзіне-өзі серт берді.

Ыңылдай әндете үй тірлігіне кірісті. – Мама, бүгін үйдесің бе? – деп, таңырқай қуанған қызына:

– Ол “жұмыстан” шықтым деп көңілдене жауап берді (ішінен ең соңғы өтірігім осы болғай-ақ! деді күбірлей). Кіші қызы еркелеп құшақтай шыр көбелек айналса, жұмыссыздықтың не екенін ұғып қалған үлкені көзі дөңгеленіп үрпиіп қалыпты.

Түс әлетінде кеше қонақ болған әппак кимешек, биік жаулықты (сәлемі түзу болғанмен көп араласа қоймаған) әжейдің немересі келді.

– Әжем айтады: “Сізге менің папама барсын, есеп-қисап жүргізетін қызметкер керек”, – дейді. Қапелімде аузына сөз түспей.

– Аллаһ тағалама шүкір, шүкір! – дей берді. Бала бұртиып: – Менің атым Шүкір емес, Сапар! – деп тақылдап әкесінің тілдей визиткасын берді.

Әлима бас салып баланы сүйіп алды. – “Ақ жолға бастаған Сапарым сенсің менінді” ішінен айтып, дипломын іздеуге кірісті.

МАСКҮНЕМНІҢ ШЕШЕСІ

Қайыршы кемпір нан сататын дүңгіршектің ығында бір уыс болып бүрісіп отыр. Сол алақанын жайып тізесінің үстіне қойған. Жұпаркүл берген пальтоны қымтанған болады. Бәрібір қаңтардың қарлы ызғары етінен өтіп, сүйегін шағып барады.

Тұла бойы тұңғышы дүниеге келгенде де күн осындай суық еді. Өзен үстінде паром бұзылып бір сағат амалсыз тұрған. Онда он тоғыздағы сылқыған келіншек. Күйеуі мұны, бұл бөпесін бауырына қысқан. Етегін қуалай соққан суық желді қаперге алмай, қызыл-шақаны қымтай берген.

104

Қайыршы кемпір асылы ештеңе ойламайды. Тек кейде көзіне үзік-үзік елестер келеді. Өткенін ойлай бастаса, екі шекесі солқылдап, басы зеңиді. Ертеңін ойласа, жүрегіне запыран құйылғандай қыжылдайды.

Тық-тық еткен өкше. Тоқ балтырлы келіншек үнемі үш теңгелік тастайды. Бұл христиан кемпірлердей, не ауғандық, тәжік қайыршылардай сарнап қоя бермейді. Қайыр

сұрағалы көзін жоғары көтерген емес. Көретіні – аяқ, қол. Мына ескілеу бөтенкенің иесі зейнеткер болуы керек. Сирек өтеді, бірақ жиырма, не елу теңгелік ұстатып кетеді. Жазда бір рет 200-дік тастады. Көзіне тақап көріп, “қателесті-ау, сұрап келіп қалар”, – деп, бұрымының арасына жасырып (баласынан тығып) екі-үш күн күтті.

Сапырылысқан аяқтар. Е, автобус тоқтағаны. Біреуі бері бұрылды. Тағы да үш теңге. Ойша есептейді. Өлі аздау. Бұл жерге күн төбедең көтеріле келеді. Ұлына ішкілік және бір нандық ақша жиналғанда қайтады. Кейде бір литр сүт, не айран алады. Әрине, артылса.

Шешесіне ілесіп бүлдіршін сағыздың фантигін мұның алақанына салды. Қызыл ала фантиктен шыққан жылу кәрі тамырын қуалап, жүрегін елжіретті.

Өз ұлы да кішкентайында қолындағысын мұнымен бөлісетін. Күйеуі жасы үлкен болғасын ба, қызметі үлкен болғасын ба өзін балаша еркелетуші еді. Босанғандағы етектең соққан суықтың тас төбесінен ұрғанын кеш ұқты. Қаралмаған дәрігер, бармаған курорты қалмады. Ендігәрі құрсақ көтермеді. Бар аналық махаббатың жалғыз ұлға арнады. Ұлы ерке, өжет, алғыр боп өсті. Мектепті алтын медальмен бітірді. Алғаш түскені – Саратовтың ұшқыштар мектебі. Екінші медициналық сараптауда бүйрегінен тас тауыпты.

Ұлы: “Бүйректен келген пәле емес, фамилиям Қазақбаев болған соң қуып шықты”, – дейтін күйініп. Содан оқудан шығып қалды. Сосын Москвада оқыды. Үшінші курста деканның қатесін түзетемін деп бөлеге қалды. “Барып, қойыңды бақтан” басталған әңгіме әкесінің қызметтен қуылуымен аяқталды.

Трактор табан етік киген бота тірсек қыз сөмкесін ұзақ ақтарды.

– Тфу, гад! – деп бастап, бір взвод боқтықты төге салды. Сірә, ақшасын алдырған. Қайыршы кемпір қарала сөтен орамалынан иегін шошайтып еріксіз басын көтерді. Бүлдіршіндей еріннен төгілген кір сөзден мұның денесі түршікті.

Беу, заман-ай! Қызылжардағы ортаншы қайнағасы өліп, жерлеуге барған. Баласы өзі қатарлы бозбалалармен ауыл сыртында атқа мініп жүр еді. Асау байтал тізгін бермей, ошаққа кимеледі. Қазан-ошақ басында жүрген әйелдердің қолындағы шөміштен жасқанған жылқы үркіп, ұлы ұшып түсті. Әлде құрбыларының мазақ күлкісіне, әлде қазаншының сөккеніне ыза болды ма, алды да жер ошақтағы бір қазан етті аударды да тастады. Сондағы абысынының зарлай қарғағаны өлі құлағына келеді. “Аруақ атсын!” деді ме-ау, “тұқымың тұздай құрысын!” деді ме-ау.

Иә, тұқымы тұздай құрығаны рас. Орыс

келінмен екі қыз кетті. Қазақ келін балалар үйінде өсті демесең, мамалап іші-бауырына кіріп тұрушы еді. Соны қорғаймын деп ұлынан таяқ та жеген. “Жарығым, өлерінде баласын аманаттап жағы сембей кетіп еді. Қайтейін, ол шарана да үш тәулікке жетпей шетінеп кетті. Қу, өмір-ай! Қой, үйге қайтайын”.

Кемпір екі оқталып зорға тұрды. Тізесі құрғыр илікпейді. Галоштың аты галош. Әйтеуір, жоқтан бар. Бүгін ұлы елуге толады. Садақадан артығырақ жиналса тәтті-пәтті алмақшы еді. Ұлы араққа ақша жетпей қалса есіктен кіргізбей қоятын ноқайлығы және бар. Иә, сәт. Екі оқушының бірі бұрылып, бес теңгелік темір берді:

– Неге бересің? Қазір компьютер ойнауға жетпей қалар?

– Қазақ апа екен.

– Соқпа! Көкем айтқан қазақ қайыр сұрамайды. Баласы жоқ болса, ағайыны асырайды деген.

– Соқпасаң өзін соқпа! Төтем айтқан қазақтың бәрі қайыршы. Әркімнің босағасында жүреді...

– Соқпа!..

АҚЫРҒЫ СЕРТ

Мейрам хор қыздарының күйдіре сүюінен оянды. Көлкілдеп ісіп тұрған қабағының астынан бар ынтасымен үңілді. Әй, жоқ. Бір құлағы тікелейіп шекелей қарап отырған өзінің көрі төбеті. Күйіп кетіп орыспалап шіреніп бір боқтап, басын бұрып өкетті. Әлдебір жылбысқы сасық сұйықты сүзе құлады. Тіфу! Осы аспан астында, жер бетінде тоқымдай таза жер қалмағаны-ау!

Мейрам үлкен ұлының 12 пұттық гір тасын қойғандай зіп-зілдей басын шидей мойнына әзер көтеріп түрегеп отырды. Иті мұның басын көтергенінен дәмепіп итаяғын тістеп алдына келіп қонжиды. Ә, әйтеуір далада емес, өз үйінің ауласы болды.

— Кетші-ей, әкең... өзімнің де тамағымды шылайтын бір жұтым... Бәрі қырылып қалған ба? Әй, қайсың барсың? Бізге бір жұтым. Итім екеуімізге... Қолын бір сілтеп бар ашуын бойына жиып түрегелді. Дүние шыр көбелек айналып ұшып түсті.

Ортаншы ұлы мектептен қашан келуші еді?

Мұндай күйін көрсе, намыстанып сабап тастаудан тайынбайды. Ішсе, өзі де көзіне түспеуге тырысады. Кенжесі ондай емес, әйелі ұрсып жатса бұның бауырына тығылады. Қуса, үйден бірге шығады. Үш ұлы үш түрлі. Үлкені үндемейді, қолтығына қысып апарып, төсегіне сұлата салады. Арасына жеті жылдан салып үш ұл туып берген әйелімен танысқаны қызық. Онда отызға жетіп қалған нағыз сұр бойдақ. “Беларусь” тракторымен аудан орталығынан газ баллон тасиды. Күздің жылбысқы жауынының астында жаяу жүргіншіні көрші шал екен деп, қасына жақындай бере газды басып, шалшықты шашырата өте шыққан. Далбандап артымнан жүгірер деген. Не қол көтерген жоқ. Жұмбақ жолаушыға сәл таңырқап өзі тоқтады. Мимырт жүрісіне шыдамай өзі шегінді. Сұр макинтош киген қыз бала. Тракторға домалаңдай мініп жатыр. Жөн сұрасты.

– Ау, неге қол көтермейсің? Ауылға дейін он екі шақырым бар. Қалай жетпексің?

– Жаурап кеттім.

Кабиначы қыз-қыз қайнаған Мейрам даланың суық екенін енді есіне алды.

– Сулығыңды шеш.

Қыз сөз қайтармастан әрі-бері аунап, плащын шешіп алды. Қызыл ала гүлді көйлегі денесіне жабысып қалыпты. Бура саны көз арбайды.

– Тұу, әбден су болыпсың, – деп, Мейрам күректтей алақанын қыз тізесіне қойды. Қыз дір ете түсті. Қолын қақпады. Не әрі ысырылмады. Мейрамның сол дірілден денесіне ток жүргендей жүрегі дүрсілдеп қоя берді. Ішінен “не қылса да осы қызды алып қашамын” деп серт берді.

Беу, қайда сол мұның оқыс қалжыңынан алма беті алаулап шыға келетін ұялшақ келіншегі. Орнына тығыршықтай арпылдаған албасты пайда болды. Қит етсе “шөмішке сатып асырап отырған мен!” – деп, кеуде соғып шыға келеді. Ортаншы ұл әне, тоқпақтай жұдырығын ала жүгірген. Әлі он бесте. Ертең жиырмаға жетсе, өзі айтқандай: “Арағын қоймаса өлтіріп, бір шұңқырға көме салатыны” рас шығар? Тіфу, ит тіршілік-ай! Осындайда әйелін жақсы көріп қалады: – Әй, әй, жайырақ. Әкең шал болды. Сүйегі қурап тұр. Сынып, бейнет шегіп қалар, – деп, ара түскенсиді.

110 Бұл ит ішпесті ішейін деп ішесің бе? Сыйлап құяды. Достар. Таныстар. Бірдеңесін істетіп алғандар. Сыйлап отырған соң қайтесің. Ішесің, әрине, баудай түсесің. Не жыны барын, соңғы кезде бірер рюмкеге мойны былқылдай салады. Қайран жастық шақ. Бөшкелеп ішсең де, ертесіне басыңа бір шелек мұздай суды құя салып, жұмысыңа кетесің. Қап, бір жұтым арақ-ай... Қар қылаулай бастағаны ма?

Үйде бір тұтатар жаңқа жоқ. Ертемен Асқарбекке барған. Ең құрымаса бір куб отын бер деп. Қарызға бер деп. Жаздай сенің гаражыңды салдым деп.

Әйелі шықты шабалаңдап:

– Салсаң арағыңды, тамағыңды іштің. Тегін салдым дейсің бе? Ауызына құм құйылды. Жігері жасыды. Көше айнала бере арақ сататын Сәулеге соғып іштегі өртті сөндіру үшін бір стакан тастап алды. Қазір р-рахат. Екі үйдің бірі арақ өндіреді. Баяғыдай дүкен торып, сағаттап кезекке тұрмайсың. Үшінші іздеп тентіремейсің. Қарызға бартерге құя береді. Рахат. Ы-ым.

Мейрам итіне сөйлеп-сөйлеп, ақ шымылдықтанған кеңістікте әйелін екі қолынан сүйреп жүрген кіп-кішкентай бойы шишадай-ақ кісілерді байқамапты. Арашалап алмақшы болып ұмтылса тізесі бастырмайды. Майланбаған подшипниктей икемге келер емес. Әйелі де бір көнбіс байғұс. Қолын тартып алудың орнына бұған жалтақ-жалтақ қарап қойып жетекте кетіп барады. Ие, ол баяғыдан-ақ солай еді ғой. Туыс, достары бұған ақыл айтып ұрсып жатса: “е, елдің бәрі ішеді”, – деп ара түсуші еді. Өзі де сол көнбістігіне қызығып үйленген. Қатын кетсе не болғаным? Бар қайратын жиып тұруға тырысты.

Мынау аяқ қайтеді, ей? Өзінікі емес сияқты. Бірі екіншісіне шалынысып тағы құлап түсті.

Оңбай құлады. Содан шамалы есін жиған. “Қой, елес қой”, – деп, қолын сілікті. Анау жолы да осы мыртық сарылармен әжептәуір алысқан. “Белая горячка” деген пәлең осы деп түсіндірген “стажы” бар достары.

Қырбық қар үлкейіп, жалпайып жапалақтай жаууға айналды. Айнала ақшылтым түске бөкті. Жел саябырсыды. Аяздың зәрі сынды.

Мына қатын арақ деп заһар берген бе өзі? Буын-буыны жоқ сияқты, әлі құрып барады. Баяғыда өліп қалған шешесінің әні құлағына келеді. Атаң “халық жауы” атанып итжеккенге кеткенде келген хаты еді деп ыңылдап салатын:

– Қайық салдым, теңізге,
Шамаң келсе, мені ізде.
Басынан асып күнөсі-ау,
Далада өлді-ау дегізбе.

Қазақ үшін далада қаңғып өлу қорлық болғаны-ау. Иә, солай шығар. “Басынан асып күнөсі...” Ау, біреуің көмектессендерші. Үйіме кірейін деп едім, ау...

Мейрамның буалдыр санасында тағы көрініс қайталанды. Бірақ бұл жолы әйелі емес, кенже ұлы сары сапалақтармен жүр. Тек жалтақтамайды. Разы, мөз. Қап, бокмұрын-ай, қайтеді өзі? Қайт кейін! Олар саған не опа берер дейсің? Әкене қарасайшы. Не дос жоқ, не туыс жоқ. Ақыр аяғы өздерін де сыйлауды қойдыңдар. Әй, Орақ, Мамай!

Қайдасыңдар! Ерсайынды әкетті ғой,
арашаласаңдаршы!

Жандәрмен ұмтылып күрекпен ұрып мыртық сарыларды құлатпақшы болды. Құлаған өзі. Іле аппақ қардың үстіне қып-қызыл қан шашырады.

“Ендігөрі, қу арақ, саған жоласам ба! Ақырғы сертім болсын!” – деді Мейрам күректің қырына соққан шекесін ұстап. Бұрын да талай серт берген. Шын ниетімен. Бірақ әйеліне. Бұл жолы өзіне-өзі: “осыдан тірі қалсам...”

АЙДАНА

Маскруемнің қызы

“Интеграл дегеніміз... Интеграл теңдеу... тең, дұрыс, көпбұрыштың көлемі екі еселегендегі...” Айдана қос алақанымен құлағын қатты басып отырса да, ас үй жақтағы әке-шешесінің ұрысы естіліп тұр. “Қой, ереже миына кіретін емес, есебін шығарсын. Қолына қалам ұстаса құлағын ашуға тура келеді ғой. Жоқ, басқа пәннен дайындалсын”. Өзіне-өзі ойша бұйрық беріп, магнитофонның дауысын күшейтінкіреп, өзі де қатты дауыстап оқуға кірісті: “Ересек адамда 206 сүйек болады. Адамның басында сексен мыңнан жүз мыңға жуық шаш өседі. Күніге жүз шақты тал түссе, осынша шаш өсіп жетіледі...”

Әке-шешесінің үндері бәрібір естіліп тұр. Ойының бәрі сол жақта. Елдің әкелері арақ ішсе ұйықтап қалады. Бұрын папасы “өзіме тартқан томпақ қара қызым”, – деп еркелететін. Ең әдемі ойыншық, ең тәуір көйлек өзінікі. Ойыншығы жоқ көрші қызға “Барби” қуыршағын бере

салғанда шешесіндей ұрысқан жоқ. “Одан да жақсысын әперемін” – деді. Әкесі дүкенде жұмыс істеп жүргенде жақсы еді-ау. Енді жұмыссыз. Арақ ішеді. Ішсе ұрсысады.

“Адамның бір тал шашының беріктігі...” Өзінің де шашы ұзын. Құрбы қыздары қатты қызығады. Мамасы да неше түрлі етіп өріп береді. Әсіресе “люстра” атаған, сәукеле сияқтанған шаш өрімі қатты ұнайды. Сабақ кірмеген басын сипап бұрымын тарқатты. Қызық. Өз шашы өзін көтере алар ма еді? Төбедегі арқар мүйізденген үш тармақты электр шамға қарады. Көп ойланбастан мінгескен екі орындыққа шығып, бұрымының бір ұшын тармақтан асырып жіберіп өре бастады.

“Осы арақ деген пәлені папалар неге ішеді екен?” Өзіне қонған шыбыннан қызғанатын әкесі мас болған кезінде балконнан лақтырмақшы болды.

– Тырп етпендер! Бір-бірлеп тоғызыншы қабаттан жерге тастаймын! – деп, есікті сырттарынан кілттеп кетіп қалды. Інісі Айдос екеуі шкафқа тығылды. Шешесі телефон шалып, көрші Тамара төтей есікті бұзып, үшеуі қашып шықты. Шешесінің құрбыларын паналады. Бір апта өткенде ағайындары татуластырып, бір айға шейін әкесі Айдос екеуін еркелетіп, үйде мамыражай тыныштық орнады. Онда жаз айы. Сабақ жоқ. Бүгін түк оқымады. Оқыды-ау, түк

ұқпады. Апайы “су мисың!” деп ұрсады-ау? Бұрын сынып сайын алған мақтау қағаздарды “сатып алғансың ғой” деп тағы кекетеді-ау!

Шешесі шақар. “Бұға берсең сұға береді. Айтып тастасаң айбынады”, – деп тайсалмай мас кісіге қарсы сөйлейді. Әкесі денелі, шешесінен екі есе зор. Өне, тағы төрелкелер сынды. Бірақ баруға болмайды. Ана жолы екеуінің ортасында тұра қалып, бар пәрменімен шыңғырғаны сондай – ауруханаға түсіп қалды. Дыбыс жарғағына зақым келіпті. Он күндей үні шықпады. Сосын сыбырлап сөйлей бастады.

Әйтпесе, осы Айдана үшінші сыныпта оқып жүргенде “Өнші балапанның” жүлдегері атанған өнші қыз ғой. Музыка мектебін бітірген дипломы да бар. Күйсандығын әкесі сындырмай тұрғанда күніне бірер сағат ойнап та қоюшы еді.

Шашының ұшына бантик емес, қолына түскен жіңішке шүберекті шиелеп байлады. Мойнынан бір шалды да орындықты теуіп кеп жіберді. Салдырға шешесі жүгіріп келер деген. Естімеген-ау, сірә? Тұншығып бара жатқан соң армақайға жармасты. Айқайлаған. Өз үні өзіне естілмеді. Тілі икемге келмейді. Ұзарып бара ма? Құтқарындар! Ас үйдегі айқай-шу үдей түсуде.

Әке-шешеден күдер үзген Айдана інісінің мектептен қашан оралатынын ойлады. Екеуі өте

тату. “Балабақшада бірге ойнайтын Анжелаға мама-папасы күлгін парсы мысығын, Вадикке сабалақ жүнді дог күшігін сыйлады”, – деп келгенде, шешесі:

– Кого тебе подарить? – деп сұрады.

– Братишку, – деген Айдана ойланбастан. Айдосты өте жақсы көрді. Кішкентайында қолынан тастамайтын. Қазір көтере алмаса да, інісінің аяғын өз аяғының үстіне қойғызып, құшақтасып алып бөлме ішінде адымдап жүреді. Көтергені. Сабағына көмектеседі. Айдос та бірінші Айданамен ақылдасып алып, сосын шешесінен сұрайды. Кеше шалбарын жуғанда темекі тауып алды.

– Папаға айтам! – деп қорқытты. Папана демеді. Папама дей алмады. Өйтіп меншіктемегелі қа-шан?! Жат, бөтен біреудей. Тек шешесіне, бұларға тиіспесе екен!

“Ертең, мен өлген соң папам мен Айдосым арақ деген пәлеге жоламайтын болса керек!” Өзі туралы, өлім туралы түк қорықпағанына сөл таңырқады. Саусақтары әлсіреп, жазылып бара жатты.

* * *

– Жолдан былай тұр. Айданаға бірдеңе болған сияқты.

– Сен қатын, балаларды бетке ұстағанды қашан қоясың, а? Мен сендерге...

– Жібер деймін, оңбаған маскүнем!

– Мен саған көрсетемін кімнің маскүнем екенін!

– Ай-да-на-а-а!

ҚАШАН АЙЫҒАСЫҢ, ҚАЗАҚ?

Маскүнемнің әйелі

Ақбөпе мұғалімдер бөлмесінде ешкім болмауын тілеген. Көзі қарауытқан Ақбөпе елеусіз бір бұрышқа отыра кетпекші еді:

– Апай, сіз зейнетақы аласыз ба? – деп жас мұғалима алдынан қарсы шықты.

– Апай! Сізге зейнетақы ала тұра қосымша әлі жұмыс істейсіз бе деп сұрап тұрмын! – Дауысы зілді. Ақбөпе өзін кірпігін қақса құлап түсердей сезінгені. “Е-е, жастар мені зейнетақысын алып үйінде отырмай ма, аяққа оратылмай деп сөз қылған ғой тегі”.

Мұның меңіреу халінен құрбысы күтқарды:

– Не болды тақылдап?! Көрмейсің бе, ауырып тұрғанын, әкел дәрің қайда еді? – деп, мұның сөмкесіне жармасты: – Су әпер. Екеуміз құрдаспыз. Ақбөпенің жасын не қыласың? – деп, жас оқытушыға да жауап беріп үлгерді.

– Өле, Сәуле Қамбаровна, сіз жап-жассыз, ал

мына кісі... Сәуле оны елең қылмай, Ақбөпеге тиісті:

– Қатты айтып тастамайсың ба? Өзінді өзін мүжіп төменшіктемей. Әй, сенің жасыңда Ақбөпе апайың екі баласын жетектеп аспирантурада оқыған. Әдістемелік мақалалары газет бетінен түспейтін. Біліп қой!

– Ол баяғыда... – деп еске алды Ақбөпе өткен күндерін.

Иә, баяғыда Жәдігер екеуінің қосылған алғашқы жылдары. Өмірі – думан. Алақандай ауылдың төрі өздерінікі. Қайда барса да:

– О-о, әншілер келді! – десіп төрден орын береді.

Жәдігердің әжептәуір дауысы бар. Ән айтудан да, арақ ішуден де ешкімді жалындырып жатпайтын. Екі-үш рюмканы жүрдемелете тастап жіберіп шырқай береді. Жұрт дуылдап алақан ұрады. Е, заман-ай... Бірақ, масайып, теріс қылық танытып көрмеген. Ауылдың ұлы Жәдігерге, қызы Ақбөпеге еліктейтін. Болған үстіне бола түссін деді ме, білімін көтеремін деп сол кездегі астана – Алматыға көшті. Үй алды. Жәдігер комбинатқа жұмысқа тұрды. Өзі оқиды. Едігесін қарайды.

Бірінші рет Жәдігердің мастығына Ақбөпенің намыстанғаны есіне түсті. Тамараның үйінде қонақта болған. Кілең орыстың ішінде жалғыз

қазақ өздері. Жәдігер өн салмақшы болып еді, даусы қарлығып өннің мәтінін сала алмады. Дастархандағы буылдыр бозасы түскірдің күші арақтан басым ба, кәдімгідей қызып қалды. Бөрі маймыл көргендей Жәдігерді тамашалауда. Өздері әйел-еркек демей сіміреді-ақ. Ақбөпе аяғының ауырлығын сылтауратып стаканға қол созбады. Өдетте өннен басқамен жұмысы жоқ күйеуі бүгін алабөтен ыржаңдап өзіл айтқыш, тапқыш боп алған. Ақбөпе “кетейік” десе көнбейді. Жаңа достарын кезек-кезек сүйеді. Ал оны жақтырып жатқан біреуі жоқ. Ақыры жалғыз өзі Едігесін жетектеп үйден шығып, такси тоқтатты. Тамара бұның артынан тұра жүгіріп, Жәдігерді дедектетіп бірге отырғызып жіберді.

Үйге келген соң Жәдігер есікті өзі ашпақшы болды. Құлыпқа кілтті сұға да алмады, не бұған бермеді. Қаңтардың түнгі аязы табаннан өтіп барады. Қолындағы бала да қынқылдай бастады.

– Баланы тосшы, – деп алдарқатып кілтті алмақшы еді:

– Жоқ, еркек өз кілтіне өзі ие болуы керек, – деп, кілтті қалтасына салып алды. Нәресте жылауға көшті. Мұндай ыза болмас. Тұңғыш рет күйеуіне қол көтеріп, бар пәрменімен итеріп тастап, кілтті алып, есікті ашты. Баласын шешіндірді. Суық көрпеге орай салып, от тұтатты. Күйеуін сүйрелеп жүріп төсегіне жатқызды.

Гүрілдей жанған отқа сүйсініп біраз тұрды. Тағы көмір салмақшы боп толы шелекті көтере бергені сол еді, ішінің төменгі жағы солқ етті. Төмен тартып қатты ауырды. Өз есебінше босануына әлі екі ай бар. Күйеуін оятып еді, ештеңені сезер емес. Таңға әлі біраз бар. Не істесе екен? Бұл маңайда телефон тек баба Соняда ғана.

Белі сынып шыдатар емес. Шынымен толғақ па? Күрттік қарды омбылай басып көршіге жүгірді. “Әй, осы орыстың кемпірлері-ай, жау алатындай қымтанады”. Жан-дәрмен аласа шарбақтан қалай асып түскенін өзі де білмейді. Терезесін қағып, есікті зорға ашқызды. Құдай аузына салды ма: “схватка” дегені.

Есін перзентханады жиды. Шала туылған нәрестесін әлдилеп терезеге телміреді. Ешкім іздемегеніне таңданып, бойын қорқыныш биледі. Жәдігерді күтуде: “Есік ашық қалып, үсіп өлді ме, әлде иіс тиіп қалды ма?” Төртінші тәулік дегенде жан жары зорға жетті. Қызын жуып жүріпті... Содан бері Жәдігер ащы сумен айнымас дос боп келеді.

Маскүнемнің қызы

Шала туған Сая да сылаңдап бой жеткен. Бүгін үшінші күн қызы үйде түнеген жоқ. Жаңа директордың бөлмесінде өзіне ұрсып жатқанымен

де ісі болмай екі құлағы сөйлеп тұрған радиода болды. Соңғы жаңалықта: Ақсай мөлтекауданынан екі жас қыздың денесін тапты деген хабарды естіп, қызын ойлады. Жоқ, мұның Саясы басқа жаққа кеткен. Кеткен емес-ау, өзі жіберген.

Алдыңғы күні немересінің тұсау кесу тойын өткізді. Дастархан басының берекесін ала бастаған әкесіне еркелеген боп ескерту жасаған қызына Жәдігер өре түрегелді. Сая жылап жіберді. Қонақтар үрпиісті.

– Ойбу, қызым, ұмытыппын. Саған Айгүл келсін деген. Маңызды шаруа деген, тез хабарлас деген...

Сая тез жиналып, үйден шығып жүре берді. Баяғыда шешесі марқұм көшеде екі әйел ұрсысып жатса: “Жаман сөзді естісең жаман болып кетесін”, – деп өзін үйге кіргізіп алатын. Сол есінде қатты қалған. Ақбөпе қызының әкесінің мас болғанын көрмесін, қатты сөзін естіп көңілі қалмасын деп әуелі көршілеріне, сосын өскен соң құрбыларына жіберетін. Дұрыс па, бұрыс па? Өзі де білмейді.

Шешесі “бойжеткен қыздың бөтен үйде қонғаны күнә” деуші еді... Қазір Сая қайда жүр екен, аман жүрсе болды дағы.

Жүрегі жарылардай үніледі. Қоңырау үнін естіп, орнынан екі ұмтылып өзер көтерілді. “Жоқ, бұл түріммен сабақ бере алмаспын. Дәрігердің емдел

дегені қашан? Не емделуге, не дәріге ақшасы жетер емес. Жәдігердің де арақпен достасқаны, жұмысынан айрылғаны қашан.

“Қой қозғалайын. Нешінші сыныптың журналын алу керек еді?” Қара шкафқа жақындағаны сол еді, көзі қайта қарауытып, басы айналып кетті. Құлағына тау суының сарылы келді.

Маскүнемнің ұлы

Ж-е-е-к көремін сені, көке! Жек көрем!

Неге ішесің?! Ішсең, елдің әкесі сияқты неге ұйықтап қалмайсың?! Достарымның көзінше арақ ішіп алып, оларға тиісетінің-ай. Өткенде досым Саятқа тиістің.

– Что, твой пахан, ненормальный? – дейді. Оның орнында мен болсам төбеңнен бір қойып, сенің балаңмен достықтан қол үзер едім.

Кеше туған күніме жиналған достарыма “концерт” қойып бердің. Түу, намыстан өлгенім-ай! Мамам маймыл деп бекер айтпайды екен. Масқара!

Динараның бетін енді көре алмаймын-ау. Ұзын кірпіктері жыпық-жыпық етіп маған тілсіз жәудіреп қарай берді... Сен болсаң оны кір-кір қолыңмен құшақтап, сасық демің бұрқырап, сілекейің ағып, сүйген боласың. Ақ жібек орамалға

сінбіріп тастағандай жиркеніш тудырдың. Жек көрем сені.

“Мойнымнан түспейтінсің”, – дейсің, кішкентай кезімде. Ол кезде мен үшін сенен ақылды, сенен батыр, сенен алып ешкім жоқ еді. Қазір айтатының ақыл емес, боқтық, балағат. Өсіресе маған өшігіп алдың. Сөйтсем тәтем бір ұрысқанда:

“Ішкенінді қоймасаң балаңның өзі-ақ өскен соң мойныңды бұрап, басыңды жұлып ап қолыңа ұстатады!” депті. Содан бері ішсең болды қаны сорғалаған басыңды мен ұстап тұрғаным елестейтін болуы керек: “Өзім тудым, өзім өлтірем! – деп, тап-тап бересің.

Түү, түннің суығы-ай. Мамам жылап отырған шығар. Ақерке қарындасым мені іздеп көшеде жүр ме екен?

Берібір барғым келмейді үйге. Көргім келмейді көлкілдеп ісіп кеткен бетін әкемнің. Ыдыс-аяқты шағып, өзінше тәртіп орнатып жатқан шығар өлі.

Бозбала аяғын бауырына жинап екі тізесін құшақтай бүрісіп отыр. Кісі көзінен таса қаракөлеңке тақтай орындықта қанша отырғанын өзі де білмейді. Достарымен ілесе шығып, көшеде көп сандалды. Аяғы дуылдап ашып жүргізбеген соң келіп отыра кетіп еді. Қаланың қай тұсы екенінде де шаруасы жоқ. Қанша бүріссе де суықтың ызғары сүйегіне жеткендей.

Қарсы алдында қаракөлеңке сұлба пайда болды. Мысықтың өнекті тырнағанындай жағымсыз үн:

– Пацан, грется хочешь? – дейді. Бұл не деп жауап берерін білмеді.

ҚЫРЫҚ ЖАНДЫ КЕЛІНШЕК

(жындыханадан репортаж)

Айгүл күлкіден оянды. Шашы бұрқыраған жас әйел балаша сықылықтайды. Бірақ көзінде күлкі жоқ. Одан әріде егделеу келіншек ілгерілі-кейінді теңселіп сарнап сөйлеп отыр. Айгүлдің көзі қыдырып терезеге тірелді. Ұсақ қара төртбұрыш теміртордан күн сәулесі мол төгіліп тұр. Айгүл өзінің қайда жатқанын, қашан келгенін де ойлаған сияқты. Мұның да көзі ойсыз, жанары нұрсыз шығар.

Кенет жас әйел күлкісін кілт доғарып өксіп жылап қоя берді. Долданып емес, қорлық көрген, жапа шеккен жас баладай шағына еңіреді. Айгүл дір ете түсті. “Ойбай-ау, балам жылап қалған шығар. Бұл не жатыс?!” Ұшып тұрмақшы еді, қол-аяғын берік байлаған жіп босатпады. Бішқына бұлқынғанына болар емес. Айқайға басты. Көмекке шақырды. Жылады. Жалынды. “Әсемім! Құйттай ғана дәрменсіз құлыншағым! Кім жұбатар сені?” – деп, екі

жастан үш ай асса да кемтарлығынан әлі сөйлей алмайтын, ауру қысқанда құрысқан қол-аяғына ие бола алмай қалшылдап талып кететін сәбиін ойлағанда жаны шығып, кереуетін селкілдетіп жіберді.

Мейірбикенің төбесі көрінгенде Айгүлдің бойына ұстамдылық пайда болды. Белгісіз үрей сейілді. Аз кем сөйлесіп, ол:

– Шыда. Мұнда шыдамдылар ғана дегеніне жетеді! – деп, қадап айтып шығып кетті. Айгүл сабырмен өзінің хирургтің мейірбикесі болып жұмыс істеген сәтін еске түсірді. Дәрігер өзін көп мақтайтын. “Тіпті менің аузым жаңылса да Айгүлдің қолы жаңылмай керек инструментті дәл ұстатады”, – деп, риза болар еді Павел Федорович.

Жауғашты сол арадан алып қашатын кезде он тоғыздан сәл асқан. Өзінен он бес жас үлкен жігітке тимеймін деп тулаған. Ақ жаулығын мұның аяғының астына жайып жалынған енесі, өсектен, жел сөзден қорыққан еді...

Жатқан жерінің жындыхана екенін түсінгенде түңіліп кетті. Иә, “жақсымен жолдас болсаң – жетерсің мұратқа, жаманмен жолдас болсаң – қаларсың ұятқа”. Ойбай-ау қайдағы ұят, қайдағы! Шығарсың жындыханадан деу дұрыс! Жә, сабыр. Айгүл өзінің жынды еместігін дәлелдегенде ғана бұл арадан тез шығады. Сондықтан тек сабыр,

төзім, ақылмен іс істеу керек. Қырық бұратылып жатып әйтеуір қолын шешті-ау. Әуелі қолын уқалап біраз отырды. Сосын тез-тез шешіп аяғын, бүкіл денесін босатты. Барып есікті қақты. Мейірбике таң қалды.

– Кім шешті!

– Өзім. (Тек шындықты айту керек!)
Әжетханаға жіберші.

Мейірбике Айгүлге тесіле қарады. Бұл да көзін тайдырмай өтінді. Сенді. Бірінші байланыс орнады.

Содан соң кастеляншаға ертіп әкеп, жуындырып, аурухананың халатын кигізді. Кәрі кемпір Айгүлдің денесінен көзін айыра алмай:

– Какая красавица! – деп, ах ұрды. Өзі кимылының бәрін баяу, дәл істеуге тырысты. Сөзін қысқа, анық айтады. Дәрігер де мына өзгеріске мойынұсынды.

Айгүл мұнда қалай келгенін, кім әкелгенін қанша тырысса да есіне түсіре алмады. Жауғаштының үйге мас болып кіргені көз алдында. Үйде інісінің екі жолдас жігіті бар, етті енді жегелі жатқан. Өзінің қолында ет кескен пышағы болды.

Жауғаштының боқтағаны (ол қашан боқтамай сөйлеуші еді!) намысына тигені (өзіне кісі көзінше мейіріммен сөйлегені жадында жоқ!). Қой, есіне нақты ештеңе түсер емес. Қызыл ала қан болып

көшедегі су құбырын іздегені. Гагаринге, жоқ Дружбаға... Әй, ол өткен жазда екен ғой. Кісілердің шошып полиция шақыратыны. Бірақ, онда жаз еді. Бұл жолы не болды өзі? Бірі үште, бірі төртте екі қызы шырқырап жылап етегіне жармасқаны... Өзінің жарымжан қызын жарып тастамақшы болып ұмтылғаны...

Масқара-ай! Құлағына Жауғаштының қырылдаған жағымсыз үні келді:

– Сенің жатырыңнан шыққан...

Ой, алла, сабыр бере гөр! Екі қолымен шашын уыстап отырып қалды. “Подсознание. Блокировать!”. Әлден уақыттан көзін ашса орысша күбірлеп отыр екен. Төбесі қанап кетіпті. Жоқ, еске түсірмей-ақ қойдым. Тек құлыншағым аман болса екен.

“Әкең келді” дегенде қуанып кетті. Әрі шошып кетті. Сонда мұның жындыханада жатқанына қанша болғаны? Кім хабарлаған? Алыс ауылдан бұл десе жанұшырып жететін жанашыры болғаны қандай жақсы.

Бірақ, әкесінің орнына күйеуін көргенде кейін бұрылып палатасына қашып кеткісі келді. Сабыр. Төзім. Әкесінің мақалдап отыратынын еске алды. “Сабырлы жетер мұратқа, сабырсыз қалар ұятқа”. Мейірбике қайдан білсін. “Әкесі?! Айгүлге тезірек үйге балаларына жету керек. Өзін-өзі қайрады. “Мықты болсаң жердей бол – бәрін

шыдап көтерер, Таза болсаң судай бол – бөріні жуып кетіретер”.

– Балалар аман ба?

Күйеуі есі ауысқан кісідей ыржаңдайды. Халатының жыртығын шүкиды.

– Әсем қалай?

– Сорняки долго живут! Ол өлуші ме еді! Мен болмасам сені сағынып өліп жүрген. Айгүл сол сөз шыққан тіссіз опырайған, арақ сасыған ауызды жұдырығымен бір пергісі келіп өзін зорға тежеді. Денесін ұсақ діріл билеп алды. Қолы қалш-қалш етіп өзіне бағынбауға айналды. Дереу өзін-өзі сабырға шақырмаса болмайтынын санасының терең түкпіріндегі қорғау үні белгі берді. “Соның бөріне сен, сенің арақ құмар мінезің кінәлі!” – деп, іштей шынғырған айыптау үнінің жетегіне ілеспеуге тырысты. Күйеуінің түссіз, мағынасыз көзіне, әлде соққыдан, әлде капиллярлары жарылғаннан қанталаған көзінің ағына, көз құйрығындағы әлде былшық, әлде ірің – сарғыш түйіршіктерге, көлкілдей ісінген бетіне назар салмай Жауғаштының желкесіндегі терезеге көз тікті.

Көктем туды. Басы аппақ, бауыры жасыл Алатау көктемнің жұпарымен жаңа өмір бастап жатыр. Айгүлдің жиырма бесінші көктемі.

“Бұл дүниенің қоқысын сілкіп тастап басқаша өмір сүру қажет! Анау аппақ қардай санасын

тазартуы керек! Ашу, ыза, өкпе керек емес. Өсемім тірі екен. Тірі. Иә, алла, қыздарыма менің тағдырымды бере көрме. Алдымда бір ғана мақсатым – балапандарымды жетілдіру. Бұдан былай маған сенген үш балақайым үшін өмір сүремін”.

Айгүл сәмбі талдай нәзік денесін тік ұстап, нық қадаммен жүріп кетті.

ҚЫЗҒАНЫШ ҚҰРБАНЫ

Мен оны танымадым. Танымадым ғой!.. Ауылда, қазаға жайған дастарханның төр жағында ол отырды. Есікке таяу мен отырдым. Келінім құлағыма сыбырлап:

– Апа, Мәрия апай сізге қарап отыр, – дегенде, өлдекім жүрегімді қанды шеңгелімен аямай бүріп жібергендей болды.

Мәрия екеуміз он жылдықты бірге бітірдік. Мектебіміздің мандай алды шәкірті еді. Тана көзі жарқырап, дөнгелек ақсары жүзінен нұр тамған тығыршықтай пысық қыз болатын. Онсыз мектепте бір де бір жұмыс, жиналыс өтпейтін. Кластың старостасы, үнемі алда. Бөрімізден бұрын ең сұлу жігітке тұрмысқа шықты. Бірақ қызғаныштың қызыл иті бұл отбасының шаңырағын ортасына түсірді. Мәрия есік-терезесі бекітулі үйде сүйгенінен таяқ жеп ұзақ жылдар қорлық көріп, жындыханадан бір-ақ шықты. Арада жыл толар-толмаста күйеуі ауру азабынан өлді. “Жазықсыз көз жасы жіберсін ба, қарғыс атты оны”, – деп ел гуледі. Кейін әйелі өлген

шалға жеті баланың үстіне барыпты. Сырттан тілеулес боп, “бағы жанғай” дестік.

Отыз жыл кездеспеген құрбымды есік көзінен күтіп алдым. Бірақ құшақтай алуға жүрегім дауаламады. Елдің “жынды” атап жүргені тоқтам болмаса да, менің өрекетім қалыпты өміріне соққы бола ма, әлденені бүлдіріп алам ба дедім.

Көп сөйлейді деседі. Ау, біз көп сөйлемейміз бе? Лағып кетеді, өз бетінше дейді. Ау, өзіміз ше? Біреуге ақыл үйретіп сағаттар бойы мылжыңдауға бармыз. Сол ақыл керек пе өзі? Қабылдап тұр ма? Шаруамыз жоқ.

– Шалым қайтыс болған соң өзімнен туған екі ұл мен үшеумізді үлкендерім үйден шығарып тастады. Мейлі, сол да дұрыс болған шығар. Қазір өзіммен өзім. Ауыл совет мына капрон үйден (қабырғасы жұқа, қыста суық, жазда ыстық болған соң ел солай атап кеткен) пәтер берді. Қазір ұлдарым жетінші және алтыншы сыныпта оқиды. Жақсы. Жылда мақтау қағаз алады. Жағдайым жақсы. Кейде ауырсам Атырау барып емделем. Ауруыма байланысты жәрдемақы алам. Ел іпші ғой, ептеп-септеп күнелтіп жатырмыз. Жақсы. Сөнің кіші келінің тәрбиелі бала ғой. Кей кездері іздеп барып өңгіме айтып, ішімді босатып кетем. Жақсы.

Отыз жылдан кейін отыз минут бірге болдық. Ойша балалық шақты шарладық. Мәрия ешкімге

өкпелеп жарты ауыз өкініш, зәредей реніш білдірмеді, сол баяғы ешкімге қиянат істемейтін, бәрі жақсы болсын дейтін Мәрия.

Мен оны танып тұрмын. Бұл менің аузындағысын жырып беретін, қолындағысын бөліп беретін, жүрегіндегісін сығып беретін Мәрияшым.

Өзінің бір сәтсіз қадамына кінәліні үкіметтен, қала берді бетіне қарап отырған әйелінен көріп, бөтелкенің ішінен “жұбаныш” іздейтін еркектер кім сенің қасыңда?!

Тағдырдың тәлкегіне төзіп, ауыр сынынан өр кеудесін тік ұстап өтіп келе жатқан Мәрияшымды ел таныса екен.

Ана болу бақытын көрген Мәрияшыма әже болу бақытын қиса екен тағдыр.

БАЗАР. БАЛА. БЕЙБАҚ

Алматыдағы батыр Ақеділ Суханбаев атындағы шолақ көшемізде алғаш қазақ сөзі естіле бастағанда жүрегіміз жарыла қуандық. Табағымыз бен тамағымызды көтеріп, “ерулік” деп жүгірдік. Пәтершілердің алды тұрақтап, үй сатып алды. Бәрі жақсы-ау, бірақ...

Ауылда жұмыс жоқтықтан нәпақаны нән қаладан саудамен айырған қандастарымыздың мінез-құлқындағы өзгерістер болмаса...

Төрт-бестердегі ұл қазақша таза сөйлейді. Жүгіргені қызық. Сөйтсем, ышқырының резеңкесі кеткен шалбарын бір қолымен ұстайды екен. Шешеден жіберіп, қайқайтып тұрып боқтайды өзі. Бір жетіден соң шыдамай, алдап-сулап бауырсақ ұстатып, резеңкесін өткізіп бердім. Сол Нұркеннің шешесі жап-жас, базардан сүріне жетіп, құлайды екен.

Аралбайдың бүлдіршіндей үш қызы бар. “Ата-апалап” біздің үйде жүрді. Тілдері төтті-ақ. Келіншегінің қолында құман, алдында жайнамаз – иман жүзді адам сияқты еді. Базарға шықты.

Әуелі жылынамыз деп жұқалады. Сосын көлденен табысын жуды. Әйел арақтың соңына түссе, беті бері қарамайды деуші еді. Рас екен. Көшеде өлді. Енді жетімдері дұрыс жетілгей...

Ақанның келіншегі де сол жолмен кетті. Оның баласының алды мектеп бітіріп үлгерді. Екі ұл, бір қыз.

Сөзімді оларға емес, тірілерге бағыштап айтам. Көрер көзге әп-әдемі, пысық келіндердің жұмыс орны – базар. Көбісінің аузынан арақ иісі шығады. Артық тиын-тебен түссе жуады. Сән деп темекі тартатыны бар. Сөздері “әй-әй” болып, боқтық араластырып тұздықтап тұрары бар. “Ақшаға бәрін сатып алуға болады” деген ұғым берік қалыптасқан. Адамгершілік, Ар, Иман дегеннің сәулесін қойып, елесі де көздеріне шалынбайды-ау деп қаламын кейді. Дүниенің бәрін белінен бір бүктеп қалтасына басып алғандай астамшылық психология қалыптасып бара жатқаны қинайды.

Көшіп келгенде тәтті сөйлеп:

– Тәт-те, қасқаныңызды бере тұрасыз ба? Мәнті жегіміз келіп еді... – деп сызылады.

Қалтасы қалыңдаса:

– Мамам қасқан берсін дейт!

– Жарты сағаттан соң кел, айналайын, өзім пісіріп жатыр едім.

– Әй, қатын, мәні темір жейт деп есіттің бе?

Әлде жаман қасқаның тозып қала ма? – деп шаптығады.

Бастапқыда өз өлшеміммен ойлап үгіттей беретінмін. “Мектеп жанында тегін үйірме ашылыпты”. “Мына балаңның музыкаға бейімі бар екен”. “Мұражайға оқушыларды апара жатыр едім, Маратынды ілестіре ғой” деп. Үлкен мәдени ортаға келген соң сәби де көрсін, сезінсін, үйренсін дегенім еді.

Қазір 6-сыныпта болуы керек, Төлегеннің көзінде от, жүрегінде шоқ бар еді. Шешесіне арба сүйреп, сабақ оқуға уақыт тапшы. Көмектессін. Бірақ баланың бағы байланбасын. Мақсат ақша табуда ма? Меніңше, оны орнымен жұмсай білуде сияқты. Базаршылардың екіден, тіпті кейбірінің 4-5-тен балалары бар. Кигенге, ішкенге мәз болып өмір өте бере ме?

Кешке:

– Әй, сен қатырдың-әй! Байғұс ақшасының қалай біткенін білмей де қалды.

– Әй, сондай “бұзауларды” қалтадан бір, таразыдан екі қақпасақ, несіне базарда тоңып тұрмыз! – десіп, дуылдасып, әйелдік нәзік үндері дарылға ұласып, өтірік мақтасып, кеш соңына таман:

– Әй, анадағы екі жүз теңгемді қашан қайтарасың, қаншық?

– Соны да сөз деп, бетбақ! Мен саған алты

жүздің коньягін қойғаным қайда? – десіп, аяғы боқтық, жанжалға айналып, одан араша, сосын татуласуға (тағы ішу) ұласып, күндер дөңгелей береді.

Үш жыл пәтерде тұрған Қайрат пен Меруерт те базар жағалаған. Қайрат дипломды қалтаға салып қойып, балабақшада күзетші болды. Күндіз базарға шықты. Келіншегі жас баламен үйде отырды. “Аға-төтелеп” тонның ішкі бауындай араласты. Біз де білгеніміз бен қол көмегімізді аямадық. Қазір үй сатып алды, әлі де келіп-келіп, байланысымыз үзілген жоқ. Біздегі жаңалыққа бірінші қуанатын – солар. Осындай өнегелі отбасын көргенде өмірге құштарлығың артады.

Кеше көшеде екі базаршы ұрысты. Дауыс көтерілісімен (үшінші-төртінші сыныпта оқиды-ау шамасы) ақсары жұқалтаң бала шешесінің жанына жетіп келді. Құлағы қалқиып, аузын ашып тұра қалды. Бар болмысымен қабылдап тұр.

Балаға өз ата-анасынан білгіш, ақылды, күшті, өрі сұлу ешкім жоқ. Бала санасында баға беру тек ата-анасының призмасы арқылы қалыптасады. Әсіресе, шешесінің қылығы мен сөзін сорғыштай сіңіреді.

Сол ұлан ертең қандай болмақ?

Базаршы келіншектер-ау, кешке үйіңе

жеткенде беті-қолдың ғана емес, жүректің де кірін шайып, айнаға ғана емес, айналаңа, әсіресе, балаңның көзіне үңілші. Бес-ақ минут соның болашақта кім болатынын қиялдап көрші.

Бай болыңдар, тек бейбақ болып қалмаңдаршы.

СӨЗ САЛУДЫҢ ҚИЫНЫ-АЙ

Шалбардың қырын қылыштай қайқитып, қыз көрсем мойнымды желмаядай созып жүрген кезім еді.

Елден жамағайын жеңешеміз қызын операцияға әкеле қалды. Лекциядан кейін үйге тамақ тасу, балабақшаға барудың үстіне аурухана жағалау, міндеті қосылды. Ықылассыздау барып жүрдім. Бірде түскі ұйқының кезіне тап келдім. Сосын күтіп тұрғанша деп қарындасымның үйретуі бойынша балконға өрмеледім. Жым-жырт тыныштық. Терезеден сығалап қарап тұрмын. Жәткірініп дыбыс берсем бе, әлде терезе қаққан дұрыс па? Мына төрт-бес әйелдің қайсысы менің қарындасым екен? Мен ойланып, толғанып болғанша есікке таяу төсектен аппақ саны жарқ етіп бір қыз тұрды. Аурухананың келте ақ көйлегімен баяу жылжып аққудай жүзіп киім ілгіштен қызыл жібек халатын алды. “Бойдақтың түске дейін есі бар, түстен кейін есі жоқ” деген. Кірпігімді қақпай қадаламын келіп.

Қыз шөйнек көтеріп суға кетті. Бері беттеді.

Мені сонда ғана байқап селт ете түсті. Мен болсам дүниені ұмытып, әйнекке жабысып қалғанмын. Көзім бақырайып, аузым аңқайып, құлағым қалқайып зәресін алсам керек. Терезе түбіндегі розеткаға ток шөйнегін қосып:

– Кімге келдіңіз? – деді. Дауысы сынғырлап тұр.

– А-й-й-жан, – деймін қақалып-шашалып, тілім тандайыма жабысып, икемге келер емес.

Қарындасым басын көтеріп сөйлеп жатыр. Абыржып жүргенде әкелген қарбызым жерге түсіп, қақ бөлінді. Сол жолы тек қыздың атын естігенге мәз болып үйге қайттым.

Он жылдықты бітірген жылы трактордың артына отырғанмын. Мектептен соң екі жыл жұмыс істеу міндетті кез еді. Әр қызға бір сөз айтып жұтынып жүргенмін.

Бірге жұмыс істейтін Шағи шал:

– Бала, шалбарыңды шайқама. Адамыңа әлі жолыққан жоқсың, – деді.

– Неге? – деймін өзеуреп, бірінен-бірі өткен ауыл қыздарын кезек атап.

– Әлі қайда... – бір өзі бір самаурыңды сараптап тауысып, боразданың ізіндей терең әжімді маңдайын көлдей орамалымен сипап қойып, сол қолына шынтактай керіліп: – Кездескенде денен өзі белгі береді.

– Қалай? – Білмекке ынтығам. – Кенжегүлді

көргенде жүрегім дүрсілдей жөнеледі. Сол ма?

– Жо-оқ, одан да басқа мүшең белгі береді, – дейді дауысын соза сөйлеп.

Сол шалдың айтқаны келді білем. Борбайым малмандай, үйге талтаңдап зорға жеттім. Аға-жеңгем қосарлана “қайда жүрсіңге?” басып жатыр. Жауаптасуға жарамай, жуынатын бөлмеге зып бердім. Жайлы пәтердің осынысы жақсы-ақ. Шалбарға дейін өтіп кеткен шауһатымды жуып, тазаланып жатырмын.

Көз жұмулы, көңіл мас. Көзімді жұмсам-ақ аппақ саны жарқ етіп Балжан елестейді. Тұла бойым сіңірленіп шыға келемін. Балжанды бір көру үшін күнде қарындасыма жүгіремін. Келесі барғанымда қыздың аққудың қанатындай нәзік үлбірек саусақтарын аялап ұстап ерініме бастым. Балжан дір етті, бірақ қолын жұлып алмады. Үміт оты күшейе түсті.

Аға-жеңгеме жайымды айтып ем, құлақтарынан тік тұрды.

– Дені сау қыз құрып қалды ма? Ауруханадағы қызды айтқаны несі? Катяға үйлен. Үйі бар. Дипломы бар. Өзің көріп жүрсің.

Мен көнбедім. “Осы қызды алмасам, асылып өлем” деп отырып алдым.

Айжаннан сыр тартсам: “Диагнозын қоя алмай жатыр, мүмкін, үйіне қайтаратын шығар”, – дегені. Соны естіген соң айырылып қалардай ас

батпады. Амал іздедім. Сол кездегі паспортта иесі туралы мәлімет бүге-шүгесіне дейін беріледі – тұрағы, бала-шағасы, тіпті қан құрамына дейін көрсетіп қояды. Құжатымды Балжанның қолына ұстата беріп:

– Мен туралы толық мәлімет осында! – деп, қолымды шекеме тіреп рапорт бергендей сымдай тартылдым.

– Ал сен туралы толық мәлімет алуға болар ма екен? – деп, қутындап қоямын.

Балжан жымыып, орнына барып, тумбасынан паспортты алып берді. Иншалла, жоспарым жүзеге асар білем, төс қалтама сүңгіте салдым.

– Ертең келгенде алармын. Паспортым бір күн сенімен түнесін, – деп зытып тұрдым.

Түнімен жеңгемді үгіттеп (екеуінің жасы, тұлғасы, шашы ұқсас), ол Балжан болып ЗАГС-ке барып арыз беріп тастадық. Бір ай күту керек. Кезегіміз келгенше Балжан ауруханадан шығады. Ойым: сол бойда ЗАГС-ке ертіп апарып, ерлі-зайыпты болып алу.

Жеміс-жидек, қауын-қарбыз таси бергенше ескерткішке бір нәрсе сыйлағым келді. Отанымыздың жүрегі, менің жүрегімнен шыққан сый ретінде қабылдай ғой деп, “Красная Москва” духиын сатып алдым. Үлкен қызыл қорапта, әдемі. Оны жеңгем көріп қойып:

– Қызға “Быть может” сыйлаған дұрыс, ал мұны орыстың кемпірлері жақсы көреді, – дегені. Содан зыр жүгіріп іздеп, шынашақтай иіс суға көңілім толмаса да, сыйладым. Бірақ ақшасы удай екен.

Сөйтіп, екі етек бір жең болып жүрсем... Балконға өрмелеп жатып Балжанның үнін естіп, тың тыңдай қалдым.

– Айжан, бірдеңе айтсам өкпелемейсің бе?

– Жоқ, айта беріңіз.

– Онда мына духиыңды бұрқыратпашы.

– Неге, өзіңіз сыйладыңыз ғой.

– Мен өткір иісті жақтырмаймын.

– Онда неге... Иә, білдім-білдім. Сізге бұны менің ағам сыйлады, ие? Сіз сонда мүлде иіссу қолданбайсыз ба?

– Жұпар сабынмен жуынам. Әжемнің баласы болдым. Сосын... тершең емеспін...

Мәссаған, безгелдек! Дереу есікке барып, қарындасыммен кездесу сұрадым. Айжанды оңаша шақырып алып, сұрақтың астына алдым. Ауыз жаппай мені мақтай беруін өтіндім, нені ұнататынын біліп бер, – дедім. Өзімше керемет сый – сырға болу керек деп түйдім.

– Айжанның туған күні ме? Қандай әдемі сырға! – деп, Балжан сүйсінгенін жасырмай қызықтады.

– Жоқ, өзіңе.

– Ма-ған?! – Таңданысы басым үнмен: – Менің құлағымда тесік жоқ.

Соны да байқамаған өзіме-өзім ызалана бастадым. Балжан болса сүйкімді жымып:

– Білесің бе, Зейнеп тәте бір сырғасын жоғалтып алып, “құлағым бітеліп қалатын болды”, – деп уайымдап жүр, давай, соған сыйлайықшы.

Менің жауабымды күтпестен балконнан палатаға өтіп:

– Зейнеп тәте, қараңыз, қайныңыз сізге не өкелді, – деп беріп те қойды. “Опять прокол!” деп күйіне ойладым. Иісудың жайы алай болды, сырға былай... Енді не сыйласам екен? Қой, өзінен сұрайын.

– Балым, көңілің нені қалайды? Не сыйлайын?

– Жоқ, рахмет. Онсыз да аз өкеліп жатырсың ба? – деп, сәл ойланып, ұмсына түсіп тағы тоқтады.

– Айт, айт. Сен үшін нені болса да табам!

– Онда, ренжімесен... көрші палатадағы Ақмарал деген қыздың жағдайы нашар. Өкешешесі қойшы (малшы), алыста тұрады. Бірақ Қызылордадан қойын қорасымен айдап өкелсе де, ол дәріні табуы неғайбыл. Шет елден шығатын “бинемидин” деген дәрі. Қымбат.

– Болды, өкелем.

“Сый қылсаң сыпыра қыл” – деген. Балжан

үшін бәріне бейілмін. Тек кеудемнен итермесе болды.

Қалбалақтап жүріп қолым тайып балконнан құлай жаздадым. Балым жанұшырып жүгіріп демеді. Төсі дәл танауыма келіп қалды. Тырмысып жібермейді. Аласа балконнан аяғым ұшы жерге тигенін сезсем де өтірік тырбаңдап қоямын. Бетіне бетім тиіп, үлбіреген торғын тамағынан ескен уыз сүт иісіне елітіп барамын. Шіркін, емін-еркін айналайтын күн қашан туар екен?!

Құмырсқалар да жұптасу кезінде қанат бітіп ұшып жүреді дейді. Мен де жоқ жерден ақын болып өлең жаза бастадым. Онымды ұялмай Балжаныма оқитынымды қайтерсің! Қазір (оңашада оқысам, өзім ұяламын.) Қыз жұмсақ жымияды да, үндемейді. Ұнатып отыр ғой деп, одан әрмен құлшынып өлеңдетемін. Бүкіл аурухананың мен білмейтін дәрігері, қалтарыс қуысы қалмады. Тіпті семіз сары ала мысығына дейін мені танып алды.

Бұл кезде оқуым бітіп, тәжірибелік жұмысқа шыққанмын. Алғашқы айлықты жуып, қызу келдім. Өйткен батылдығым бар болсын қызымның жылы қабағын жоғалтып алдым. Сөйлеспейді. Шақырсам – келмейді. Палатадан шығып кетеді, балконнан өрмелесем... Үйленгенде жұмсармын деп жинаған қаржымды банктен алып, сый жасаймын – алмайды. “Бетін

бері қаратып бере гөр”, – деп, қасындағы Зейнеп төтейге жалынам.

Болмаған соң аға-жеңгеме салмақ салдым. Олар: “Таныса келдік. Сіздің елде құдалықтың жөні қалай? Қалың мал бар ма? Киітті қайтеміз? Тойды қалай өткіземіз?” – деген сұрақтардың астына алды.

Мен жанымды шүберекке түйіп сыртта тұрмын. Олар Балжанды ілестіріп күліп шыққанда қуанғанымнан сылқ етіп көк шөпке отыра кетіпмін.

АЛДАНЫШ ПЕН АҚБАЯН

Мейірбике ауруға асығыс көз салып, ұйықтап жатыр деп ойлады ма, шыға жөнелді.

“Жо-жоқ, ұйықтап емес, қиналып жатырмын. Көмектес, кетпе! Құтқара гөр! Өліп барамын!” Ақбаян ойша шыңғыруда. Мұндайда аурулар темір қасығымен темір кереуетті соғып шақыратын. Қайдағы? Қолы қозғалмайды. Оны айтасың ерні икемге келер емес. Кірпігінің орнына сіріңкенің шилерін түйреп қойғандай, не көтертпейді, не толық жабылмайды. Саңылауынан көрінген сәуле буалдырланып, бөлмедегі нәрселер сүтке сіңіп жоғалды. “Е, осылай өледі екен ғой. Дәрігерлер қайда? Мұның несі ерекше жедел жәрдем бөлмесі?”

Дүрс-дүрс еткен аяқ дыбысы. Етжеңді денесін екі жағына кезек тастап жеткен Дмитриевна сияқты. Өзі жатқан бөлімдегі ең көрі, әрі алымқор мейірбике.

– Ақбаяныңды қазір көресің, – деген даусын естіді. Мұның кірпігін көтерді. Басын бір жағына бұрып, иегін басты. Езуіне оттегі (кислород)

түтігін тықты. Ақбаян тағы тірі қалғанын түсінді. Көзін ашса айналасы толған ақ халат.

Сүйек-буын ауруларын ғылыми-зерттеу институтының ең төменгі қабатында емдейді. 2-қабат операция жасайтын бөлім. Көктөбенің баурайындағы үлкен қалашықта қанша науқасты емдеп, қатарға қосты десеңші. Ақбаянның мұнда жатқанына бір жыл сегіз ай он екі тәулік. Бұл – екінші операциясы. Бәрі жақсы-ау, артынан келген туыс-достарын кіргізбейтіні болмаса. Аптасына бір рет берілетін 15-20 минуттық жолығулар аз, әрине. Төсектен тұруға болмайтын (сүйекке темір, не басқа блок қойылған соң алты ай гипсте жату шарт) аурулар балконға жабысқан туыстарымен айна арқылы сөйлеседі. Алданыш та сол жолмен келіпті.

Жоқ, Ақбаян өлмейді. Өлуге қақысы жоқ. Алданышқа ұл тауып берем деген уәдесі бар. Ал Ақбаян уәдеде тұрады.

Алғашқы танысқаны есіне түсті.

Ақбаян талдырмаш, аласа бойлы, нәзік қыз еді. “Москва – Алматы” жүрдек поезымен ұзақ сапар кезінде бір бекетке тоқтағанда перронда салқындап тұрған. Өлдекімнің қағып кеткені. Енді асфальтқа соғылып, быт-шытым шығады екен деп көзін тарс жұмды. Жұмсақ күшак, өлуетті алақанды сезіп көзін ашса, бейтаныс жігіт жерге түсірмей қағып алыпты. Ұялып, жалт беріп

вагонына тығылды. Кейін терезеден қарап тұрып құтқарушысын ойлады. Кенет жанында пайда болған жігіттің сол екенін бар тұлғасымен сезінді. Басынан бақайына дейін лап етіп ыстық толқын жүгірді.

– Алданыш, – деді күректей алақанын ұсынып ол.

– Рахмет! – деді нәзік саусақтарын ұсынып жатып бұл. Алданыш аң-таң. Қыз мырс етті.

– Жоқ, атым емес. Ризашылығым, – деді жігіттің сәбидей аңқау кейпінен көз алмай.

Бір облыста туылған екен. Қазір екеуі бір қалада оқиды. Жол бойы көңілді келді. Ақбаян мүлде еркін. Сөйлеген өзі ғана.

Екінші кездескені қыста. Негізгі корпуста өтетін конференцияға келген. Өлдебір тізімге үңілген Алданыштың жеңінен тартты. Ол мұны көрген бойда құшақтай, алды. “Таптым-ау, әйтеуір!” – деп қояды. Құшағынан әрең сытылып шығып “мен ғой тапқан, ал сен бірдене оқып тұрсың”, – деді қалжындап.

– Тізімді қарап тұрғам. Жатақханана кіргізбейді. Шақыртайын десем, атыңды ғана білем. Қанша күн босқа күзеттім. Сосын шынымен ЖенПИ-де оқыса осы жерге бір келер дегем.

– Аңқауым-ай. Біз басқа корпуста оқимыз.

Кездесудің аяғы көктемде:

– Туған күніңмен! – деп, қыз қолына сағат

тағумен жалғасты. Бөренедей бармақтары жуыспай әлек болып жатқан Алданышты одан әрмен састыра түспекші болып.

– Кісен салып жатқандайсың, – демесі бар ма.

– Үйленейік. – Алданыш төтелеп тартпаса ұтыла берерін сезді.

– Тұу, кешіккенің-ай. Жігіт қимылсыз қалды. Қыз онымен тұрмай Пушкиннен үзінді оқыды: “Я другому отдана...”

Алданыш сілейіп тұрып-тұрып, сағатты жерге атып ұрды да, адымдай жөнелді.

Ақбаян қуып жетіп кешірім сұрамақшы еді, өз аяғы өзіне бағынбады.

Кейін іздеп барса, бөлмелестері Алданыштың 2 күн бойы жер бауырлап жатып (біреуі өлген дей ме?), құжаттарын сырттайға ауыстырып еліне кеткенін айтты.

Үшінші жолыққаны. Ақбаян оқушыларының дәптерін көтеріп сабақтан шығып келе жатқан. Алдындағы алыптың кім екенін түсінген сәтте денесі дір етіп, екі беті лаулай жөнелді. Сол жалынды сөндірмекші болғандай көзінен бір тамшы жас ытқып та кетті. Тұра жүгіріп құшақтай алғысы келген, сасқанынан қолындағы дәптерлерін төге салды. Әлде қаптаған оқушыларынан ұялды ма.

Алданыш та жүрелей отыра кетіп дәптер жинасты. Екеуі осы кеш ұзақ сырласты.

Дәрігердің Ақбаянға бала көтерсең аяғың сал болып қалуы кәдік дегенін, сол үшін тұрмысқа шықпауға бел бұғанын естігенде:

– Менің жеті інім, үш қарындасым бар. Біреуінен бала асырап аламыз, – деді Алданыш.

– Екі омыртқаны түзеп, жамбастан, не қабырғадан тіреу қойдырсам, өзіме де босануға болады екен, – дегенде Алданыштың қуанышы қойнына сыймады.

– Давай, сөйтейік.

Сөз осыған тоқталды. Жеті жылғы аңсау мен сағыныш КазНИИТ-тің операция үстеліне әкелген еді...

МАРХАБА МЕН ЫҚПЫЛЖАН

– Ендігөрі ит қазақпен қол ұстасып көшеде жүргенінді көрсем үйге кіргізбеймін! Сүтімді көкке сауам! Біз үшін сен бір шіріген жұмыртқасын! – Әниі Мархабаға көп ұрысты.

Жас қыз бүк түсіп жылап жатты. “Шіріген жұмыртқа”. Бұл үйде қаз-үйрек, тауық көп. Балапан басқанда шіріген жұмыртқасын тұмсығымен итеріп шығарып тастайтынын талай көрген. Қайтып мамық бауырына баспайды. Ол енді сүйкімді сары балапанға айналмайды. Шағып көрсең сасық иісі жүрегінді айнытады. Шіріген!..

Енді қайтіп Ықпылжанға жоламағанмен анасы бұған суық қабағын жазбады. Көп ұзамай жездесі Қоғалыға қызметке тұрғызды. Доланалыдан кеткеніне, жұмыс істеп 18 сом жалақы алғанына Мархаба дән риза. Келген бұйрықтарды көшіреді, қара тізімге іліккен кітаптарды іріктейді. Бастапқыда терезесі жоқ, тік тұрса төбесі тиетін қуыс үйде тұрған. Кейін Қызылбаев деген қызметкер: “Өзім іссапарда жүргенде әйелім жалғыз, қорқады”, – деп үйіне тұрғызды.

Мархаба апта сайын жиырма бес шақырымдай кашықтықтағы туған үйіне жаяу барып жүрді. Бауырларына шақпақ қант апаратын. Жолда жүрегі сазып, қарын ашса да шыдап жемейтін. Шетінен бір тістесе өзін ұстай алмай тауысып қояр еді. Қаранғыда қалып, қасқырмен бетпе-бет келген күні де болды. Ондайда Қызылбаевтың келіншегі берген шырпыны ес көреді. Қасқыр оттан қорқады.

Сөйтіп келіп жүрсе де өниі жібімеді. Көп ұзамай соғыс бұрқ етті. Кешкі мектепті бітіргелі тұрған бір топ қыз военкоматқа арыз апарды:

– Өлі соғысып үлгересіңдер. Өзіміз шақыртамыз, – деп, ақрақаларынан қағып қайтарып жіберді. Қыс өтті, көктем келді. 30-сәуірде шақырту қолына тиген Мархаба: “Өниім келсін, мені соғысқа жібергелі жатыр”, – деп хабарлады. Әй, осы жолы жібитін шығар-ақ деген. Қателесіпті, келмеді. Қызылбаевтың әйелі бір табананды ып-ыстық күйінде жол дорбасына салып, шығарып салды. Сол ыстық ықылас бүкіл соғыс бойында жанына жылу беріп жүрді. “Бетінді сүртіп жүр” деп берген сүлгісін көзінің қарашығындай сақтап, соғыстан аман алып келді.

Алматы, Талдықорғаннан барған 12 қыз жұбын жазбай дайындық курсынан бірге өтіп, соғысқа бірге түсті. Авиаполктің жердегі жәрдемшілері – мотор жөндеу, май құю, снаряд тиеу, т.б.

жұмыстары осылардың мойнында. Алғаш әйелге лайық іш киім болмағаны қинаған. “От пен суды кешудің” мәнін әбден ұқты. Оқ тиіп, суық тиіп өлгені бар, офицердің етегін ұстағаны бар, елге тек үш “Маша” оралды. Кейін Жеңістің отыз жылдығында үшеуінің басын түйістіріп түскен суреті Москвадан шығатын газетке басылып, көлемді мақала жарияланды. Майданнан келген соң да жездесі қамқорлап, Ленинградта екі жыл оқытып, тәуір қызметке тұрғызды. Алматының қақ ортасында үйі болды. Алтын бұрымы белде ойнаған сұңғақ сары қыз талай еркектің көз құрты еді. Бірақ орынсыз езу де тартпайтын салмақты қызға тіл қатуға да батылдары бара бермейтін.

Бірде қағаздарын реттеп болып басын көтерсе, алдында столға сүйеніп, көнетоз шинел киген ұзын жігіт тұр. Жалпақ қара қас, қою бұйра шаш, қыр мұрын, тұңғиық қара көз – Ықпылжан. Мархабаның жүрегі дүрсілдей жөнелді. Әйтсе де сыр бермей салмақты сөйлесті.

Ықпылжан қызмет іздеп жүр екен.

Шешім сол сәтте келді. Тікелей бастығы іссапарда. Бұл ең үлкен бастығы Бойкоға кірді:

– Осылай да осылай. Қызыл қарын жас баласымен бұрынғы солдат жұмыссыз жүр. Бізде бір орын бар. Рұқсат етіңіз. Қол қойылды. Мөр басылды.

Бөлім бастығы қарсылық білдірген. Мархаба:

Райком жіберіпті, – деп өтірік айтты. Тумысында тұңғыш рет. Жігіт үшін. Өзіне-өзі таң қалды.

Сонымен Ықпылжан қызметкер. Күндіз жұмыста, кешке үйден – әбден төселіп кеткенше дөрекі солдат саусағын қалам ұстауға икемдеп, қағаздың қыр-сырына өзі үйретумен болды.

Ұзақ сырласатын. Тұңғыш қызы өзінікі емес. Әйелінің абыройы үшін қатал командир қайынатасының алдында менікі деп мойындауға мәжбүр болыпты.

“Е, сүйіп емес, аяп үйленген” деген ой орнықты. Ықпылжанның өңгімесіне айрандай ұйи бастағанын сезді. Бірақ татардың тотысы бойын тарта алмады. Таң алдында ер жігіт еңкілдеп жылап есігін қаққанда, мұңын шаққанда Мархаба кіргізіп алды. Баяғы Курск орманында қарлы суды кешіп жүргендей әрекет болды. Ішкі суға толған етіктің суын төгіп қайта кигенде қақиған аяғының қып-қызыл, баржиып ісінген башпайларын көргенмен ештеңе сезбейтін. “Тиістімін. Қажет” деген ұғым. Өңгімесін тыңдап отырып жігітке жаны ашып жылағаны. Мархабаның арқасынан снаряд жарқыншағын кесіп алғанда да жаны мұнша ауырмаған сияқты еді...

Кейін егіз ұлы – Ерік пен Ермектің әкесі болған Ықпылжанмен Мархаба осылай қосылған еді.

ҚАЛАЛЫҚ ШАЛ

Шымырбек кетіп қалайын десе, есіктің арғы жағынан шыққан теледидар үні “үйде біреу бар” деп тұрғандай. Қоңырауды неше рет басқанынан жаңылды. Сары тап болған сағынышы жұқара-жұқара орнына реніш пе, ыза ма – бірдеңе көтеріліп келеді-ау. Санаторийде демалған жиырма күнде ертелі-кеш телефон шалып тұрды. Трубканы ешкім көтермеуін бұзылғанға, не өзгергенге жорыған. Енді былғарымен қапталған ауыр есік бедірейіп ағасын көрсетер емес. “Қайран ауыл-ай. Әлі сол ашық-тесік. Әйтеуір үйде біреу болады. Тіпті жабық есікке жақындасаң көршісі келесі ауладан мойынын созып, үй иелерінің қайда екенін хабарлап жатқаны”.

Күздің қысқа күні тез еңкейіп, қараңғы қоюлана бастады. Ағасының жанында бір түнеп, өңгіме шертіп ауылына ертең жүрмекші болып түскі тамақтан соң орнын тапсырып, кілтін өткізіп біржолата шыққан. “Қой, соңғы рет...” Қолын қоңырауға соза берген:

– Вам кого? – Апалақтап, есікке емінді. Жок, дауыс желке жағынан. Жалпақ қабақ жуан маржаға ағасының фамилиясын атады.

– Кто ему будете? – Әйел бұның алпамса тұлғасын тінте қарап, үлкен жол сумкасына көзін тіреді. Есікті аша бастады.

– Ойбу, жеңгей, великодушно простите. – Ау, осыдан жиырма шақты жыл бұрынғы науша бойлы, айқабақ женешесі іші-бауырыңа кіріп сөйлесуші еді, қалай өзгерген?

– Разве мы знакомы? – Бұл жауап берместен есіктің ішкі жағына өтіп алды. Зейнет жасына келгелі ыңыранып ауыр қозғалып, салмақтап сөйлеуге көшкен Жәкең еді, кім біледі, қала тәртібі басқаша болар?

Іштен есікке жақындаған ақбас шалды көшеде көрсе танымағандай екен. Қос қолын қусыра:

– Ассалаумағалайкүм, – дауысын баптай созып амандасты. Ағасының сөл тершіген етжеңді алақанын місе тұтпай қаусыра құшақтауға өрекеттенді. Ол Шымырбектің төбесінен аса қарап әйелімен сөйлесіп кетті. Танымады-ау...

Жок, таныпты.

– Ауылдарың аман ба? Қайдан адасып жүрсің?

– Әдейі іздеп келдім. Осында демалыс үйінде болғам. Адресінді балалардан алдым. Ондағы ағайын, іні-келіндеріңіз дұғай сәлем жолдап

жатыр. Сізді аузынан тастамай өткен “аппак жеңешеніз” – менің шешем – о дүниелік болды. Төкпектетіп бір-ақ айтып тастады. Өдетте, мұндай сөздерден кейін көңіл айтылар еді. Ағасының жалпақ көзілдірігіне үнілді. Лупа сияқтанған шынысы қалың көз-әйнек бедірейіп, қарашық түү өріден сезімсіз жылтырайды. – Он не слышет, – деп түсіндірді әйелі. – Аппарат одень, человек поговорить хочет.

Шымырбек елсіз аралға тап болғандай құлазыды. Баяғыда ауылда қона жатып, көлден балық аулап, бір төсекте ұзақ-ұзақ сырласқан бауырмал ағасының орнына бөтен біреуді алмастырып қойғандай. Шежірені судай сапырып, Шымырбектің нешінші атасы жауға шапқанын, бала оқытқан бабасын, ел билеген атасының бір сандық қисса кітаптарын түнделетіп киізбен орап, молаға қалай көмгендерін жырдай етіп айтқан ағасын осы деуге көңілі сенбей отыр. Тіпті сол жолы “Лексей” деген рудың қайдан шыққанын талдап бергенде ауылда жағасын ұстамаған жан қалмаған.

Еркін қозғалады. Тіп-тік жүреді. Көз бен құлақ сылтау ғана. Ағасы аға болғысы келмейтін сияқты.

Есіл тасып, ескі арнасындағы көрші ауылдың суға кеткенін, жетім кемпір Рәбиғаның саман үйін су мүжіп опырылғанын, Ықсан шалдың

пысық немересінің тұқымдық картөшкесін су ағызып кеткенін айтты. Ағасы Бушпен Бен Ладенді әңгімеледі.

– Осындай қысылғанда жол көрсетер азаматым еді, – деп ағаларын еске алғанын айтып:

– Ел жаққа қыдырмайсыз ба? – деп қолқалады.

– Елде ешкімді танымаймын ғой.

– Есесіне Сізді бәрі біледі. Айтумен, әрине.

Ағасы теледидарын қосып, соған шұқшиды. Шымырбек тағы әңгімені ауылға бұрып еді, қолын бір сілтеді.

– Сенің алақандай ауылың кімге қызық. Міне АҚШ пен талибтердің таласына бүкіл ел құлақ түріп отыр.

“Бас десе құлақ” деген әңгімеден тауы шағылған Шымырбек жеңгесіне ауысты.

– Еркін, Еріктер қайда? Бөлек тұра ма?

– Әрине, өз үйлері, өз жайлары бар. Біреуінде екі қыз, екіншісінде егіз ұл. Біз бармыз ба, жоқпыз ба, шаруалары жоқ. Шал ауырғанда шақырып аламыз, әйтеуір. Әкелері, емдеуге көмектессін. Осыны да айту керек, өздігінен бергенді білмейді, – деп өкпесін шұбырта жөнелді.

Шымырбектің көз алдына құлдыраңдай жарысқан егіз ұл келе қалды. Екеуі екі қолына жармасып:

– Мой аға?

– Нет мой, – деп таласқан нәзік үндері

құлағында жаңғырықты. Қазір ғой, алпамса дәу сары жігіттер. Кенет осыдан біраз жыл бұрын “Ағасы қатын-баласын тастап, жас келіншектің қолына кіріп алды”, – деп, елдің шулағаны есіне түсті. Мынау сол Степанида болды. Мұншалықты ұмытшақ емес-ті. Неғып қара басқанын?

Татар жеңгесіне шетін кестелеген жаулықты, ағасына қазақы тақияны Нағима қызының, олар ауылға келгенде бесікте жатқан Нағимаштың тіккенін көрсетіп мақтанбақшы еді. Бірақ былғары креслоға батып, лупамен теледидар бағдарламасын зерттеп кеткен ағасының тыныштығын бұза алмады.

Жеңгесі мұның дәу сөмкесіндегі қазы-қарта, жал-жая емес, ауылдағы немерелеріне алынған сый-сияпат екенін ұққанда әңгіме ауанын өзгерте салды.

Зейнетақы жетпей жалданып біреудің жас баласын қарайды. Түнде сол үйде қонады-мыс. Шалын кілттеп кетпесе есікті ашпай қояды-мыс (құлағы естімейді). Кілт қалдыру қауіпті, ана жолы есікті бұзып ашқан-мыс.

Баяғының “мырзақамағының” бір түрі-ау деген тентек ой жүгіріп өтті басында. Иә, түсінікті. Өзінің үйден кетуін тілеп тұр. Жарайды, билетін көрсетіп, вокзалда түнер. Әйтпесе, жақын маңнан бір қонақүй. Әй, қаражаты құрғыр тапшылық

көрсетпес пе? 20 мың теңге зейнетақы, жүз доллар еңбекақысы күнкөрісіне жетпеген қалада не деп болады?

Етжеңді денесіне қарамай ширақ қимылдап қою қараңғылыққа шапшаң сүңгіген жеңгесін көзбен ұзатып Шымырбек қимылсыз ұзақ тұрды. Ештеңе ойламайды. Құлағы дыңылдап тұр. Ішкі сарайы бос. Жапырағы тоналған суық күздей азынайды. Ауыр түн еңсесін езген қала көшелерінде жүргінше аз. Көрінгені асығыс адымдап, үйді-үйлеріне кіріп тезірек қымтанады. Сарт-сұрт жабылған есік-терезе. Ызғырық жел етіңнен өтіп, сүйекке шақ етеді. Күндізгі сылбыр жаңбыр сары жапырақтарды жентектеп арықтарға тыққан. Ауа ауыр тартқан. Аспан аласарған секілді. Тұтаса төнген қап-қара жауын бұлты. Сірә, ұзамай жауар. Қорғасындай салмақты бұлт екен. Қар болғай. Тек тезірек жауып айналаны аппақ көрпесімен қымтаса ғой. Бәлкім адамдардың жан дүниесі де ағарар.

Иә, ағасы енді жоқ. Өзі үшін. Кейінгі балалар үшін. Ақыл айтып отырар ақсақалы жоқ. Тірі ғой, бірақ... жүрегі бүрді. Асқазаны қыжылдап қоя берді. Кеңсірігі удай ашып, қонқақ мұрынын кекжитіңкіреп ірі адымдай жөнелді. Немерелеріне тезірек жетіп, жұпар кекілдерінен иіскеп, былдырлаған ерке үндерін естуге асықты.

“Ағатайым-ай, баяғыда атай айттырған қара қыздан қыли екен деп қалаға қашып кетпегенде ғой, қазір сен де бір қора немерелеріңнің қайсысының қаспақ танауын сүртеріңді білмей қауқайып ортасында отырар едің-ау!” – деп ойлап қояды Шымырбек.

ЕЛЕСПЕН ТІЛДЕСУ

Сәбина селк етіп шошып оянды. Дереу есікке жетіп: – Бұл кім?! – деп нықтап сұрады.

Тыныштық. Ылғи осы. Есікті тықырлатады. Сірә, өз кілті бар. Бұның ұйықтағанын күтіп тұрады. Сорына бола кіргізген ғой сол бір әйел. Серік болар, еден жуса да қолғабыс жасар деген еді. Сексеннен асқан жасында жалғыз тұру қиын, әрине. Оны түсініп жатқан кім бар? Ұлы мен келіні: “Неге бөтенді кіргізесің, тонап кетеді”, – деп өре түргелді. Не өздері келмейді. Жұмыс-жұмыс деп...

Сәбина демін ішіне тартып тың тыңдайды. Тұрып-тұрып, қайтадан креслоға отырды. Көптен бергі серігі – теледидар. Таң атқанша көреді. Тік отырған күйі қалғып кетеді. Тағы тықыр. Енді терезеден түспекші-ау. Балкондағы қайнатпа, тұнбаларын алып кетпекші-ау, сірә. Баласына шағынса өзін жынды санайды.

– Бесінші қабатқа кім өрмелейді? Төбеден түсетіндей (9 қабат үйдің) ұрылар альпинист дейсің бе? Сенің банкаларына бола? Тек саған солай елестейді, – деп ұрсады.

Полиция шақырып көрген. “Ұрылар” қашып кетеді. Ұстатушы ма еді? Түнімен ұйқы көрмей сорлайтын өзі ғана.

Келінімен тұзы өу бастан-ақ жараспады. Бірде оның құрбысына мұңын айтып отырғанын естіп қалды.

– Енемнің кеудесіне нан піскен. Ешбір ісімді ұнатпайды. Оңбаған татар. Мен таза орыс, ұлы халықтың тұқымы соған иіліп тұруым керек пе?

Бұл шыдамай айқайға басқан.

– Жыртық көйлекпен келгенінді ұмыттың ба? Үлде мен бүлдеге оранған соң тілің шығайын деген екен!

Сауда министрілігінде қызметте жүрген кезі еді-ау. Ішкені алдында, ішпегені артында – ең дүниені кешіп жүрген кезі. Орталықтағы хан сарайындай үйін сатып, ұлына үш, өзіне екі бөлмелі үй алды. Содан бері бөлек тұрады.

Алдыңғы жылы баласының үйін іздеп таба алсашы. Әдемі дүңгіршектің оң жағында елі. Көшемен әрі жүрді, бері жүрді. Таныс ештеңе жоқ. Көп сандалып таппаған соң көшедегі милициядан сұраған. Қара басқанда не көшесін, не үйін, не пәтерін айта алмады. Аты-жөнімен іздеуге көп уақыт кетеді екен. Милиция немересі

оқитын мектепке әкелді. Таныс мұғалім дереу отырғызып, су ұрттатты.

– Света Соколованы шақыр, – деді.

Сәбина таң қалды. Немене, немересі шешесінің фамилиясында болғаны ма? Ұлының...

Әңгіменің көкесі Светланаға еріп баласының үйіне келген соң болды.

Ерік баяғыда-ақ Соколов болып кетіпті.

– Жүндібаев дегеннен-ақ шаршадым. Жуындыбай немесе Жындыбаев болып шыға беремін. Одан да құлаққа жағымды Соколов, Эрик деген жақсы емес пе? – деп қарап тұр.

Өкпелеп, қонбастан үйіме апарып таста деп отырып алды. Бірақ кезінде өз шешесі күйеу баласын жақтырмай “азият, бұратана” деп отыратыны, бір ісін ұнатпайтыны, сонда да сол күйеу баласы өзімен бірге туған бауырларының бәріне көмектесіп – оқуға түсіргені, екіншісіне пәтер әпергені, үнішісін жұмысқа кіргізгені, елде жоқ киімдер кигізгені – ақыр аяғында сотталып тынғаны – көз алдынан сырғып өтіп жатты. Жалғыз кісіге қиял үйір. Өткеніне ойша саяхат жасайды да отырады.

Апырау, тағы тықыр. Таң атып келе ме, әлде кештің қаракөленкесі ме? Түндегісі аз болғандай кештің апақ-сапағында кіре салмақшы ма? Тағы нені әкетпекші? Чехиялық қымбат люстраға көзі түсті де, сатып жіберу керек еді ұрламай тұрғанда деп ойлады. Телефонды әкетпеді ме екен. Көпшікті,

көрпені көтерсе телефон орнында жатыр. Әуелім шырылдайды “мен мұнда” дегендей.

– Слушаю.

– Жетпей, төрт-бес күннен бері сізді таппай жатырмыз. Халіңіз қалай?

– Жаман. Бибігүл, сен тез кел. Есігімнің алдында бір топ кісі тонағалы келіп тұр. Тоқта. Сен әуелі полицияға телефон соқ. Тез жет.

Ууф! Бұл келін тілін қайтармайды. Қазір-ақ келеді. Сосын жібермей қондыруға тырысу керек. Былтыр қолын сындырып алғанда тамағын істеп, тұз киіміне дейін жуып, өзі рұхсат бергенше қасында болды. Қайынсіңлісінің қыздары да балашағасын тастап бірер күн кезектесіп қонып, үйін қағып-сілкіп тазалап беріп кетеді. Ол қыздарға шекесінен қарап, көңілі келсе кіргізіп, келмесе “асығыспын, қызмет қалып барады”, – деп, студенткаларды есік алдынан қайтара салатын. Сонда да солар (шешесі айта ма?) әлі хабары мен қолғабысын үзбейді. Иә, оншақты жыл отасқан қазақ байының туыстары жалғызсыратпауға тырысады. Радиодан естіп-түйгені: осы қазақтың келінді ел аралап таңдап құда түсуі дұрыс тірлік сияқты. Қартайып, әл тайып отырғанда далаға тастамайды. Ұяласа да, сыйласа да қол қусырып қызметіне тік тұрады.

Шіркін, осының бәрін со-нау жас кезінде білсе ғой.

СЫНЫҚ ҚАНАТ

Зибаш жиырма бестен асып барады. Жігіті бар.
Бірақ тұрмыс құруға асығар емес.

Ғазиз құшақтауға ниет етсе-ақ балықтай сусып сырғиды. Сөйте тұра онаша қалғанда тәтті қиялдарға малтығып, құмар әлеміне құмығады. Өттең, Ғазизді ұнататыны соншалық, бір сөзімен жанын жаралап аламын ба деген ой келсе, одан да өзі мерт болуын артық санайды.

Ол алақандай ауылда өсті. “Ар, әдеп, иман” дегенді құлағына жастайынан сіңірді. Алғашқы естіген тәрбие сөз – “өйтпе, ұят болады”.

Ғазиздің атын атап шақырған үнін естігенде жүрегі атылып аузына келді. Бүгін кешке Ғазиз мұны өз әке-шешесімен таныстырмақшы.

Сырын айтпаса тойдан кейінгі өмірі қандай болмақшы? Айтса, қазір бетіне түкіріп кете ме?

Ол кезде Зибаш тоғыз жаста еді. Әке-шешесі алыстағы нағашыларына жиналып, Қымбатты, Сұңғатты және емшектегі Талғатты әкететін болды да, мұны естияр санап ағайындары Әбілдің келіншегіне табыстады. “Үйді қара, кешке

қорықсаң сол ағандікіне қон”, – деп тапсырып, бір жетіге жүріп кетті.

Зибаш мұндай жауапты іске құлшына кірісті. Сиырды көршіге сауғызды. Ешкілерді өзі сауды. Сүтті пісіріп, ұйытты. Мамасы келген соң құрт қайнатады. Үйді шашатын тентектер жоқ, бір-ақ рет жинап, сыпырды. Белі майысып көрпекөпшіктерді күнге жайып алды. Достарымен де ойнап үлгерді. Рахат, Кешке Әбілдің келіншегі Рәзия ертіп әкетті. Бұған үйге төсек салып беріп, үй иелері далада, сөкіде ұйықтады.

Түннің бір уақытында әлдекімнің сипалауынан оянды. Өзінен үш-төрт жас үлкен Әбілдің ұлы Тұяқ екен. Шошып, айқай салмақшы еді, аузын басты.

Әйтеуір, жаман ұят іс болғанын шамалайды. Сұрайтын қасында мамасы жоқ. Ақау апаға айтуға ұялды. Таң атысымен өз үйіне келіп шаруасымен айналысты. Түс кезінде ауладағы қыста сиырларға жем-шөп салатын ағаш астауға тығылды. Бойымен бірдей екен. Дәл қасына келмесе биік ернеуінен ешкім көрмес.

Аспан зеңгір көк. Тұу алысқа – биік ғарышқа жанарымен жалғасып, табиғатпен туысып кеткендей. Ұзақ-ұзақ қарады. Ақ ұлпа бұлттар баяу қалқиды. Үлбіреген аппақ түбіттей. Мынау төрт аяғын бауырына алған Қалижанның ақ ботасындай. Анау – екі өркеші, анау – басы.

Қап, өзгеріп кетті-ау. Ал мына бұлт өзінің ақ лағы секілді. Мынау жалы желбіреп шауып бара жатқан Талғаттың торы тайы сияқты. Өнебір бұлт нағашы атасының аппақ сақалды басын елестетеді. Зибаш осынша мөп-мөлдір аспан астында өзін кірлеп қалған ескі шүберектей сезініп жылағысы келді. Көз шарасы жасқа толып келе жатыр еді, Рәзияның өзін іздеп шақырған дауысын естіп жым болды, тарының қауызына сыйғандай хал кешті. Абырой болғанда ол байқамай, әрлі-берлі жүріп, сөйлеп-сөйлеп кетті. Бәрібір кешке:

– Әй, көкем-ау, жеңешем келгенде “қызымнан үйінді аядың ба!” – деп ұрсады, жүре ғой, – деп, қоярда қоймай ертіп әкетті. Томпиып, көзінің астымен қарап ас ішпегенін жатырқадыға жорып қоя салды.

Түнде әлгі оқиға тағы қайталанды.

Қыдырмашылар келгенде шешесін құшақтап өксіп-өксіп көп жылады. Әкелген базарлығына да, үйді ұстағанын мақтағанға да жұбанбай қойды.

– Жарайды, өкең қалаға тек өзінді қыдыртады. Жыламашы енді. Бәріңді бірдей алып жүре алмадық, – деп ақталды.

Жаздағы жеті күнді ұмытып келе жатыр еді, бір күні үйге есеп кітабын ұстаған Тұяқ келді.

– Жеңеше, Зибаш есепке жүйрік қой, мына

есептерімді шығарып, түсіндіріп берсінші, айтыңызшы, – деді.

Шешесінің бәркі қазандай болып, өзіне “тәлімсігені несі?” деп ұрсып, екеуін төргі бөлмеге қамап қойды. Тұяқ кіргеннен бір уыс болып бүріскен байғұс не істерін білмеді. Есікті іштен тіреген Тұяқ есепті былай тастап өзге шаруаға кірісті. Ұялтты, қорқытты, алдады. Түймесін басып қалса, лып етіп ұшып шығатын пышағын көрсетті.

– Ертең өскен соң сені өзім алам, мен бұлардың баласы емеспін, детдомнан асырап алған, яғни саған аға болмаймын, – деп сендірді.

Зибашқа қыс бойы әлденеше келіп, “есеп шығартып” жүрді. Бұл ұзаққа созылар ма еді, келесі көктемде әкесін басқа қызметке ауыстырып, олар көшіп кетті.

Зибаш бой жетті. Оқиға ескірді. Арада біраз жыл өте Тұяқ ауырып өлді деген хабар келді. Сол оқиғаның куәсі жалғыз өзі болып қалды.

Қалаға келген соң Зибаш өз бойының қортықтығынан ұялатын болды. Өр түрлі жаттығулар жасады. Төбесіне су толы кесе қойып, жүрісін сәндеді. Турникке тартылды. Сынғырлап күлуді үйренді. Көп оқыды. Ізденді. “Жыныс қатынасына ерте түскендер бойы өспей, даму процесі тежеледі, психикасы өзгереді”, – деген пәлелерден құтылуға тырысты. Тексерілу

кабинетінде болды. “Ауытқу жоқ” деген қорытындысын естіді. Мүмкін, жоқ шығар. Бірақ ол оқиға болды ғой. Болды!

Ғазизге не деу керек! Әншейін көптің бірі, не дөрекі жан болса қиналмас еді.

– Сүйгізбесең, сүйіспей-ақ қояйық. Жар төсегіне пәк жетейік! – деп қиялдайды.

Енді қайтемін? Кінә кімде? Осылай өмір бақи қиналумен өтем бе? Кімнен ақыл сұраймын?

Жаны ыдырынған қыз, бақытына асыққан қыз балконнан тура Ғазиздің құшағына бір-ақ секірсем бе деген тентек ойға келді.

ҚҰДАЛЫҚ

(бесік құда)

I

– Ұлым, енді үш айдан кейін дипломыңды аласың. Шешен “қашан келін түсіріп, қолымды ұзартар екен?” дейді.

– Ие... – деді құмығып Сағындық. Өзі үнінен қуаныш табы сезілгеніне қуыстанып қалды.

– “Ие” болса, Қарабаудағы құдама жүрейін. Бесік құда едік. Бес жасқа дейін бірге ойнадыңдар. Тату едіңдер.

– Жоқ! – деді Сағындық аптығып, өке сөзін бөліп: – Ескіліктің қалдығын жаңғыртып, құда деген не? Мен өзіммен бірге оқитын бір қыздың уәдесін алып қойдым.

– Уәдешілін! Оның бір шүлдірлеген селтенбей шығар?

– Көке, сол болашақ келініңіз “қалыңдығынның рұқсатын алып кел. “Бата бұзған оңбайды” деуші еді. Алдағы өмірімізге кедергі

болмасын”, – деп тапсырған. Демалыс уақыты бітіп барады. Қалай айтсам деп жүргенде әңгімені өзіңіз бастадыңыз. Енді құдаңызбен сөйлесіп, рұқсат әперіңіз.

– Қап, мына қызталақты-ай! Бәрін өзі бітіріпті, ә? Сонда менің құда-құрдасыма берген сертім қайда қалады?... Көшіп кеткелі қатынасымыз сиреп, құдам өліп, жылын өткізіскен соң ат ізін салмай кетіп едім. Енді қайттім?...

Екі ұдай күйде біраз толғанып отырды да:

– Қой, ата-баба салтын сыйласа, бұл қыз да жаман болмас. – Дауыстап ойын бір түйіп қойды. – Күн жұбата бермейін. Таңертең атпен шығып кетсем, бесінде жетіп қалмаймын ба?... Мәшіннен сол дұрыс. Ол құрғырға тақ-тақ жол керек. Қатын, қаракөл жағалы пальтоны сал.

– Қасқа-ау, оны иығыңа бір де ілген жоқсың ғой.

– Ат, шапан айыбым емес пе? Құрдастың аруағы алдынан өткенім.

II

Балзия көпшіліктің алдында ән салуға жүрексінді.

– “Теңіздің қасында құдық қазба” деген. Анау Мұхиттың өнін сұңқылдатқан жігіттен кейін ән салам деу бекершілік, – деп тілмарсыды. Туған күнін тойлап отырған құрбысы қолқалап болмады.

Әнші жігітті ебін тауып шығарып жіберді. Балзия төуекел деп ән бастады. Халық әуенімен өзі құрастырған өлеңін айтып құрбысын құттықтады. Жастар дуылдап қошеметтеді. Кеу-кеулеп сол кездегі жаңа ән “Сәулем-ау, мені сағынсаң” кетті сызылып. Тағы ризашылық, тағы өтініш. Балзия сәл ойланып, өзі оңашада көп айтатын Мақтымқұлдың термесін орындады.

“Биік таулар, бойшаңмын деп шіренбе...” Өмір пәлсапасы. Дәл осы жолғыдай әннің терең иірімдеріне бойламаған секілді. Домбырасын бауырына басқан күйі ән әуенімен қалқып келе жатқандай. Сөйтсе, шынымен екі жігіт өзін орындығымен көтеріп, биіктеу тұғырға қойып жатыр. Біреуі – жаңағы Мұхит әнін әуелеткен бозбала. Қоңыр көздері мұншалық тұңғиық болар ма? Қыз арбалып қалғандай кірпігін қаға алса ше?

Содан Сағындық пен Балзияның жұбы жазылмады. Бірақ жазатайым жігіт қолы тиіп кетсе, қыз дір етіп бойын жиып ала қояды.

– Екеуміздің арамызды ескіліктің әдет-ғұрып шымылдығы бөліп тұр, – деп, мәнінде сезіміне ерік берсе, құштарлықтың құлы болармын деп өзін тежеп ұстайтын Балзия.

III

Балзия “құда” деген сөз құлағына тиісімен көрші тұратын нағашы ағасының үйіне зып берді.

Жеңгесін “барлауға” жіберді. Өзі тағаты таусыла күтулі. Зарықтырған жеңгесі сөйлей кірді.

– Балкенжан-ау, тәуір кісілер екен. Әсіресе күйеу балаға (Балзия тыржың етті) ішпей, жемей риза болдым. Мұның қасында сен айтып жүрген ши борбай студентің жер сипап қалар-ақ.

– Қойшы әрі, жеңеше. Жігітімді көрсең олай айтпас едің. Одан да үлкендер не деп келісті? Соны айтшы.

– Баласы сені көрсе ойынан айныр деп әдейі ілестіріп келіпті. Ол да біреумен сөйлесіп жүр екен. “Ат-шапан айыбым” дейді. Заман басқа, заң басқа. Ренжімей айырылысайық дегелі келіпті.

– Ура!

– Балкенжан-ау, маған салса, сені тап осы Сағындыққа бергізер едім.

– Қойшы әрі, – деп бұртия берген Балзия кенет өзгеріп: – Кім? Жеңеше-ау, фамилиясы кім екен?

Балзияның алабұртқан түріне қарап жеңгесі тез қимылдады.

– Берікжан, шап. Ана кеткен жігіттің фамилиясын сұрап кел. Атты айналсоқтап, қалай мінудің есебін таппай тұрған он жасар ұл жайдақ міне шапты.

– Сағындық жезде! Танаурап қуып жеткен баланың “жезде” дегені үшін қамшымен тартып жібермекші еді, көзі өзінің бестісінің адырайған көзіне түсіп іркіліп қалды.

– Балзия тәтем сұра деген... – бала шегіншектей берді.

– Әнетов Қарасайдың қызы ма? Оның да аты Балзия ма? Тоқта, тәтенің фамилиясы кім?

– Қажығалиева.

– Кім? Неге?

– Үлкен атам атында. Ол кісі соғыста өлді. Баласы жоқ.

– Тәтең қайда оқиды?

Сағындықтың жүрегі атылып аузына келді. Енді баламен ісі болмай, сүт пісірім ұзаған көкесін қуып жетті.

– Көкетай, кейін қайтайықшы.

– Немене, біресе бұлай, біресе олай. Қой әрі, шаужайға жармаспай. Не бетіммен қайта барамын?

– Кө-ке-тай!

Бұл жетпісінші жылдары болған оқиға. Қазір Балзия мен Сағындықтың сегіз баласы бар. Ауылдың бетке ұстар ұлағатты ұстаздары.

ЕНЕ МЕН КЕЛІНДІ ТАБЫСТЫРҒАН – БАҚА

Ақзия кілетке ет алуға кірсе де, құдықтан су әкелсе де бақалар жол бермейді. Кеше тіпті біреуін басып та кетті. Не деген бақасы көп жаз еді? Әлде ауруханада жатқан енесіне алаңдаймын деп өзі байқамай қалды ма? Өліп қалды ма екен бақасы түскір? Қарауға қорқып қашып кеткен.

Кенет таңда көрген түсі ап-айқын елестеп өтті. Дереу кішірек біреуін ұстап ауруханаға жүгірді. Өлі ешкім тұрмапты. Сып етіп палатаға өтіп кетті. Ақзия апыл-ғұпыл көрген түсін енесіне айтып шықты. Апасының ортаңғы саусағының түбіндегі қара қошқыл жараның айналасы талаурап ісіп кеткен. Нәзік құйттай қолы жел үрлеп қойған дөрігердің резеңке қолғабындай. Қып-қызыл. Қолтыққа дейін ісіпті. Апасы бұған үшінші тәулік ұйықтай алмай бебеулеп жүргенін айтып шағынды. Екеуінің орны алмасып кеткендей. Әдетте сәл жымып қойып елдің бөріне басу айтып отыратын ақылман апасы жас балаша жәутендеп өзіне шағына қарайды.

Әкелген бақаны жараға бауырымен жатқызып, сыртынан таңды. Енесінің көзінен мөлдір тамшы мөлт етті. Ақзия ыстық алақанымен сүртті. Енесі сау қолымен келінін бауырына басып, маңдайынан иіскеді. Екеуі құшақтасқан күйі біраз отырды.

* * *

Халық аузында “жанды жара” деп аталатын бұл аурудың емі – шынында да бақа екен. Дәрігердің “облыстан хирург шақырттым” – дегеніне қарамай апасын үйге алып қайтты. Екі бақа тартқаннан қалмай жара жазылды. Сұп-суық, тарбиған қорқынышты бақа екеуінің арасында нәзік сыйластық, ыстық ықылас орнатып кетті.

АҚЫЛДАСАЙЫҚ, АҒАЙЫН

Аялдамадан қазақша өн естіліп жатыр. Өдейі бұрылдым. Бозбала шалқасынан жатып алып, бар дауысымен өлеңдетеді. Кісілер ештеңе естімеген, көрмеген сыңай танытады. Жап-жас. Жақындадым.

– Балам, аяғым ауырып тұр. Орындығыңа отырайын, – деп үн қаттым. Ол үнсіз қалды. Сәлден кейін аяғын жинап, бір кісілік орын босатты. Мен отыра бере өзі де бойын тіктеді. Түрі 12-13-те. Даусы сәл қоюлана бастаған. Екеуміз қатар отырған соң сөзге тарттым. Біздің бейбіт сөзге кіргенімізді көрген аялдамадағы әйелдер:

– Жастар бұзылған!

– Милицияға тапсыру керек!!

– Ата-анасы қайда қарайды?! – десіп, гуілдей жөнелді. Мен бозбаланы (өздеріне тікелей қауіп жоғын көріп еркінсіген, сөзбен жазалауға кіріскен) мына пиғылы бұзыла бастаған топтан аулақ өкетуге тырыстым. Аяғымды сылтауратып көмектесуін өтіндім.

Аты – Қанат. Ауылдан апасының

саудасына көмектесуге келіпті. Жасы -15-те. Кеше осы аялдамада “крутойлар” тиісіп, сабап кетіпті.

– Жазығым қазақ қой деп қазақша жөн сұрағаным. Қап, оларды көргенше мастығым тарап кетеді-ау, – деп, өкініп қояды. Қатарының “мәмбет”, шешесінің “бозөкпе” деген намысына тиген сөздерге көрсеткен қарсылығы.

Ау, ағайын, қайда барамыз? Жеткіншегін бүкіл ауыл болып тәрбиелейтін ата салтымыз қайда? Кінәлау мен кінәліні іздеуден басқа не істеп жатырмыз? Үлгі-өнеге, ақыл, қане? Менің балам, Сіздің балаңыз дұрыс болса жеткілікті ме? Ертең араласатын ортасы қандай сол ұлдарымыздың? “Кұл болмасаң, бұл бол” деп отыра береміз бе?

Ойласайық. Тентегінің теріс қылығына ел азаматы жауапты болатын текті атаның ұрпағы едік қой. Балдырғанын бүкіл ауыл болып тәрбиелейтін қазақ емеспіз бе? Жас ұстаздар бағдарлама бойынша өз пәндерін өткізе берсін, айтары бар ағайын, біз де қарап отырмайық. Тәжірибесі мол, тәлімі көп қарт ұстаз алдымен сөзімді сіздерге арнаймын.

Қоғамдық негізде (тегін) үйірмелер ұйымдастырайық. Жүріп-тұруға жарасаңыз мектепке, болмаса аулаға он-он бес оқушыдан маңайымызға үйіріп, көрген-түйгенімізді көкірегіне құя берсек. Жаңа оқу жылы қарсаңында

жоспар жасап, мектеп директорларына ұсыныспен кірсек.

Ұрпақтар тәрбиесіне тікелей жауапты мектеп басшылары, сөзімді сіздерге арнаймын: өз ұсынысымен келген бұрынғы ұстаздарға мектебіңізден аптасына 1–2 сағатқа бөлме берсеңіз. Педкеңеске қатысуына кеңшілік етсеңіз (бірақ міндетті түрде емес), хал-қадерінше жергілікті әкімшілікпен келісе отырып, қарт ұстаздар ұйымдастырған үйірмелер жұмысын қорытындылау кезінде шәкірттерге сыйақы (не заттай – қалам, кітап), мақтау қағазы, жолдама, т.б. ұйымдастырсаңыз.

Менің осы ұсыныс-тілегім жаңа оқу жылында көзге түсіп, талданса деген қиялым бар. Мүмкін бұдан да тәуірірек, мәндірек ұсыныстар болар.

МАМА ЖАННА

Айдар көшеде інісін күтіп тұр. Гагарин даңғылының бұрышында газет сатқан жігітке жақындап, ермек үшін ақтарыстыра бастады.

– Сатып, ал, бұл саған кітапхана емес!

– Жаланапш әйелдің суретін сатқанға арланбайсың ба, жігіт басыңмен?

Түндегі ұзақ сілтестен сіркесі су көтермей тұрған сатушы Айдардың жағасына жармаса кетті.

Алыстан ежіл-қажылды көріп келе жатқан Айбар оны бір-ақ періп ұшырып түсірді. Басын сипай түрегелген сатушы алақанындағы қанды көріп өршеленіп кетті. Әлде бажылдай жүгірген әпкесін ес тұтты ма? Әйелдің айқайы араласқан жерде өділдік болмайтынын ұққан ағайынды екеу қол ұстасып зытып тұрды. Газет сатушы түнде ұттырған теңгенің ізін жабуға сылтау табылғанына қуанды:

– Ақшамды әкетті, – деді жыламсырап. У-шуға жиналған ел кеңесіп, милиция шақырып, акт жазып, “бұзақыларды” жүгендемек болып дуылдасты.

– Танисың ба өздерін?

– Көрші ауылдағы Жақанұр апайдың балалары ғой деймін.

– Жақанұр?... Жанна ма? Орақтың қызы? Қой, ол тұрмысқа шыққан жоқ емес пе?

– Баяғыда жол апатынан сіңлісі мен күйеу баласы қаза тапқан. Соның балалары.

– Ө, иә, енді есіме түсті. Ол әйелде мал көп. Бұйырса, бала, дипломыңды да алатын, ақшаның да құйылатын көзіне тап келдік-ау деймін. Қозғалмай жат. Миы шайқалған деп дәрігерден анықтама сатып аламыз. Соттатамыз!

Айбарды милиция кісендеп алып кеткенде Айдар не істерін білмеді. Жамбылға жүретін автобуска мініп, орта жолдан кейін қайтты. Барғанда беті күймей мамасына не демекші! Заң орындарын жағалағанмен түк өндірмеді.

Ауылда мұндай төбелесті ақсақалдар әрі кетсе айыпты жігітке бір қой сойғызып, кінәластырып, ақырында “намысты жігіттер өсіп келеді екен” десіп арқадан қағып, татуластырып тарқасатын. Керісінше, әйеншектік жасап, жасқаншақтаған бозбаланы құрбылары әжуа етіп, күлкіге айналдыратын.

Айдар амалсыз хат жазды.

Жақанұр баласының хатын көргенде қуанып қалды. Көптен хабарсыз кеткенге алаңдап жүрген.

“Мама Жанна!” – депті жарықтарым.

Осыдан он бес жылдай бұрын жер әлемде дипломы бар қара қыз жалғыз өзі сияқты тұмсығын көкке іліп тастаған-ды. Шешесі қыңқылдап, сіңлісін мысалға ала берген соң, тұмсықты сәл түсіріп, қисық өкшелі Құбаштың уғәйіне құлақ қоя бастағаны сол еді, алдымен әкесі, іле-шала сіңлісі мен күйеу баласы қаза тапты. Үш бірдей қазаны көтере алмаған шешесі де көп уақыт өтпей көз жұмды.

Ерте жетім қалған сіңлісінің екі ұлын аяп, олардан бұрын бағы ашылмаған, жар құшпаған өзін аяп ботадай боздаған. Бірі үште, бірі төртте – екі ұл екі жағынан келіп жанаса, жабыса отырды.

– Қайтсін-ау, ендігі қамқоры осы қара қыз ғой, – десті көпшілік.

Түнге қарай біресе біреуі, біресе – екіншісі, кейде екеуі бірдей еркелеп, төсегіне кіріп, ертек айтқызатын. Бір күні түскі үзілісте үйге келсе, қолындағы көрші берген конфетті үшке бөліп отырған Айбарды көрді. Мынау – маған, мынау – Айдарға, мынау – мама Жаннаға, – деп былдырлайды. Құшақтап, кір-кір бетінен қалай сүйгенін байқамай қалды. Төртінші оқып жүргенде мұрыны қанап, көйлегін жыртқан Айбарға ұрсып, жуындырып, себебін білсе, сенің маман “кәрі қыз” деп мазақтаған баламен төбелесіпті.

Қиялдан бір сәт ажырап: “құлындарым-ай, қарындары ашып, хат жазған ғой”, – деп, оқи бастады.

Әуелі барын қалаға тасыды. Сосын сата бастады. Мал қалмады. Іс оңбады. Әрлі-берлі жүру қажытты. Қаладан пәтер жалдап, көшеде сауда жасады. Бірі – екі, екісі – төрт болды. Бара-бара сол жердегі барлық базаршыға бас болды. Саудагердің де, алушының да тілін тапты.

“Қаланың бәрі базар болды, жабу керек!” – деген дүмпу шыққанда базарды қойып, дүкенге ауысты. Баяғы қайқайған қара дипломы көдеге асты. Әуелі бір алақандай жерді жалдады. Келе-келе бүкіл дүкенді биледі. Үйлестіре білгенге ақша үйіріледі. Үлкенін үйлендіріп, бір бөлмелі пәтер әперді. Өзі екі бөлмені сатып алып, Айбарды күтіп жүр. “Ұрыншақтарым-ай”, – деп елжіреп еске алып қояды.

ҚАМАЖАЙ АТАНСАМ

Менің қызым көркем. Жоқ сұлу. Оймақ ауыз, қыр мұрын. Көз баданадай. Ашумен жарқ ете түскенде найзағай ойнағандай. Ақылды. Сөздің түбін түсіреді. Әрине, орысша. Ол түгілі шешесі мен қаймағы бұзылмаған қазақы ауылда туып өскенмен он бес жастан орысша оқыдым да орыстанып кеттім. Жұмыста да кілең орыстың ортасындамын. Атеизмнен “бет” алғаным мақтанатынмын.

Қазір қызым “Иса мәсіх” дегенде ішкен асын жерге қояды. Менің ішкенім – ірің, жегенім – желім. Қырықтың қырқасына келіп мұсылман болайын десем бола алмай жүрмін. Шіркейге, түү, әлгі не еді – мешітке бардым. Молда өуелі өлі аруақтарға құран бағыштауды үйрен дейді. Жә, жаттап алдым. Жә, алақан жайдым. Онымен не бітірем?

Қызым айтады: құран – оқы деген сөз. Ал библия – кітап, библиотека – кітаптар жиынтығы – яғни білім, ғылым үйрену мектебі – дейді. – Сендердің құрандарың біздің библияның олақ

көшірмесі. Себебі христиан діні бұрын дүниеге келген, – дейді. Сөйлесе, бәрі рас секілді.

Мүмкін біз – ата-ана – кінәліміз. Әкесі шаруа қожалығын құрам деп бір, сауда жасаймын деп екі рет қазақ жігіттерінен жер соғып алданып қалды. Енді екі сөзінің бірі: “Қазақтар – арам, өтірікші, суайт, жалқау!” деп отырғаны. Тап бір өзі қазақ еместей. Өзім де туыстарымды сынап-мінеп, өзімнің “оқымыстылығымды” көрсетіп, қарыз алу, ақыл сұрау керек болса орыс подругаларымды жағалап...

Құран кітап сатып алдым. Ал ана діндегілер көшеде қолыңа тегін тықпалайды. Суреті әдемі. Мысалдап түсінуге оңай жазылған. Еліктіріп әкетеді. Тіпті қазақшасы да бар.

Құранның арабшасын түпнұсқадан түсінем деп емес, қасындағы қазақша текстен бірдеңе ұққым келген. Қайдағы? Жалғыз қызым өзге дінге өтіп кетті. Не істеймін? Кімге барам?

Бұлай ышқынбас едім. Кеше теледидардан діни мультфильм көріп отырған екі інісінің библиялық сауатын әрі қарай дамытып жатқан қызыма көзім түспесе...

– Жеңеше-ау, қуыс-қуыстан не іздеп жатырсыз?

– Шаң. Рамазан айы келіп қалды. Оразаны бойым да, ойым да, үйім де таза қарсы алайын деп жатқаным ғой.

– Үйіңіз онсыз да айнадай таза. Қыз бар, келін бар.

– Сол қызым мен келініме үлгі болсын деймін де, – дымқыл шүберегін бүктеп, белін тіктеп: – қазір шай қоямын, асықпай өңгімелесеміз.

– Келініңіз мені көрген бойда самауырыңға жүгірген.

– Ой, айналайын. Біледі ғой сыйлас қайынсіңлім келсе бір самаурынды түгеспей өңгіме бітпейтінін.

– Сіздің келініңізге қызығамын, жеңеше. Өз ұлым қандай ғана қызды жетектеп келер екен деп қорқа берем. Ене мен келін сыйыспаған заман боп тұр ғой.

– Айтасың-ау. Біз де бірден осындай бола салмадық. Намазға жығылмай тұрып менің де мінезім мәз емес-ті. Келіннің сөзі де, ісі де шаншудай қадалып қайнап жатқан ыстық майға суық су тамызғандай шытыр-шытыр ете түсетінмін. Бір күні келін жылап шешесіне жетпей ме? Құдағайым байсалды кісі, кенже қызы. “Бойжеттім, өз бетімше өмір сүремін деп кеткен өзің. Ендігі алтын босағаң сол үй. Соның тәртібіне көш. Ойланшы. Енең ашу шақырмас бұрын бес минут кейін шегініс жасап көрейік. Не істеп едің? Әйтпесе не айттың? Кеше? Өне көрдің бе? Саған біреу солай десе ашуланар ма едің? Со-лай де,

Көктемде диплом аласың. Ал менде диплом жоқ. Ақылың, білімің менен жоғары. Сабырмен ойланып көрсең сонда бәрі өз орнына тұра қалады. Сүйтші. Е, бәсе, күлгенің сондай жарасымды. Ендігі досың – сабыр мен ақыл, – депті қызына.

– Рас-ау, Сабыр. Ақыл.

– Жеңеше-ау, отырып-тұруың қиын еді ғой, намазды қалай оқып жүрсіз.

– Қызығы сонда, белде-құяң, тізеде-сарсу, тобықта-тұз желкеде жалқаулық отырмады ма? Шайлаған үйрек құсап екі жағыма кезек аунап зорға жүріп қалдым емес пе? Балалар қолымнан тартпаса өздігімнен тұра алмаймын. Алла тағалаға жалбарынып жүргенімде “қатты науқас кісі басын ишаратпен изеп намаз оқуына болады” дегенді оқыдым. Әуелі отырып, сосын бірте-бірте барлық шартын жасап сөждеге бас қойдым. Құдайдың құдіреті емін-еркін тізерлеп, еңкейіп, өзім тұрып кеттім.

– Япырай, ө? Бірақ мына менің қарыныммен намазға жығылу оңай бола қоймас. Келген шаруамның өзі де Сіз ораза тұтқалы біраз жыл болды ғой, соның мәнін сұрағалы келгем. Біреулер түкірікті де жұтуға болмайды, күнаһар боласың дейді. Биыл мен де қатардан қалмай ораза тұтсам, ба деп едім. Сауап іздеймін деп күнәға ұрынам ба, қайтем?

Жеңешесі өкшелес қайынсіңлісінің тегенедей

қарнына елеусіз көз жүгіртіп, болымсыз мырс етті. “Қатардан қалмай...” Иә, Мұхтар ақын айтқанындай адамзаттың 97 пайызы еліктеумен өмір сүреді. Өзім ше? Өзім ше? Білімім тасығандықтан емес. Жанымнан қорыққандықтан, сасқандықтан іздемедім бе құдайымды.

Қайынсіңлісі өз әңгімесіне өзі тамсанып сөзін ұзарта берді:

– Сонда дейім-ау манаурап ұйқы өкетіп барады. Молдекеңнің мақпал үні әлі құраннан зулатып аят оқып бітер емес. Бірдеңе ұққым келіп көзімді қанша бағжитсам да түк шығар емес. Сосын өзіңе келдім.

Соңғы кездері ашыған қамырдай домаланып кеткен қайынсіңлісінің тышқан көзін қалай бағжитқанына ақылы жетпей тесіле қарап, жұмсақ жымыды да:

– Қыз-ау, өзің ғой, реті келсін келмесін орысша сайрап ала жөнелесің. Молда да солай. Өзі жақсы меңгерген тілі. Әрі құран сөзі әуезді. Солайымен өлең деседі ғой ғалымдар.

– Ну, оның рас енді. Көзімді ашқалы көргенім орыс тілі, наным орыс тілі, қайтем?

– Қай жылы ағылшынша да баяндама жасағансың.

– Ну, немісше де сөздікпен аудару маған түк емес. – Үнінен өзіне дән ризалы сезініп, қайта күлшінды.

– Пәлі, барлық тілді меңгергенде арабша саған қиын бола қоймас. Қазір жер-жерде сауат ашу курстары ашылып жатыр. Біреуіне барып жазылсаң қалай болар екен?

– Ну, ол, енді... – қыбыжықтап біраз бөгелді де: әй, жеңеше, сіз бастаған істен қалмаймын. Тәуекел. Барайық! – деді.

ЕНЕНІҢ ЕСТІЛІГІ

Аптап ыстық қайтты. Кешкі керімсал самал баяу желпиді. Үлкен үйдің көлеңкесіндегі сәкіде Қалипа енесіне шөй құйып беріп отыр.

Ол шыны-аяқ сүрткішті умаждап-умаждап қояды. Бүгін-ертең баласы үйде болмайды, аудан орталығына жол жүріп кетті. Келінімен оңаша өңгімені дәл қазір бастау керек. Дәл қазір. Сипақтай беру жөн емес. Қолы мұрнын жанап өтті – жөргек иісі аңқып қоя берді.

Немере аңсағалы қаш-ан! Қос алақанымен кеңсірігін жауып ұз-ақ иіскеді. Көкірегі иіп, төсі бойын аралап, барлық қан тамырларына тарағандай. Ажары тая қоймаған бүйрек бетті қырықтың ортасындағы енесі тамағын кенеп қойып сөзді әріден бастады:

– Қарағым, мен жалғыз ұлмен жесір қалғанымда сенен де жас едім. Бір өулеттің түтіні өшіп қалатын болған соң ешкімнің етегінен ұстамадым. – Келінінің ықыласпен тыңдап отырғанына риза кейіппен сөзін сабақтады. – Екеуің бас қосқанда жапырағым жайылатын болды

деп қуанып едім... Содан бері, жөргек иісін аңсап жүрмін...

Қалипа қала қызының ашықтығына басып:

– Апа, дәрігерге қаралып жүрмін. Бөпе болады дейді. Бірақ, бар ғой, көтерген сияқтансам, қан болып ұйып түсе береді, – деп бар халін бір-ақ ауыз сөзбен лақ еткізді. Енесі қызыл шырайланып шыға келді. Өңгімені бастауын бастағанмен келін қалай қабылдайды деген күдігі жоқ емес-ті. Енді көптен көңілінде жүрген ұсынысын жеңіл айтты.

– Е, қарағым, халықтың ырымы еді. Бүгін сәтті күн. Алып ананың басына барып түнейік.

Келін елп етіп көне кеткенімен, томпаңдап енесіне ілесіп келгенімен ашық аспан астында даланың бақа-шаянын ойлап сескеніп қояды. Үлкен кісі күбірлеп сыйынып, өдемі бейіттің дәл түбіне сырт киімін төсеп жатарға ынғайлануда. Қалипа қорықса да жанына бірге қисайды.

Сосын көп ұзамай келінінің тамақ талғай бастағанын байқап:

– Қалипа бүгін менің қасыма жатсын. Құлағым шуылдап, жүрегім ұйытқып, мазам кетіп тұр. Түнде су сұрағандай болам ба?

Қалипа енесінің іргесінде жатып түнде қара басып, ұйықтап кетіп дыбысын естімей қалудан қорқып, ілініп бара жатқан көзін бағжаң еткізіп ашып алады. Жоқ, енесі пысылдап тыныш ұйықтап жатыр. Таңда талықсып ұйықтапты. Оянса үйдін

іші жап-жарық. Басын жастықтан жұлып алды. Қап, сиыр өрістен қалып кетті-ау! Келесі сәтте енесінің “оқыс қимылдан бала түсіп қалады”, – дегені есіне түсіп баяулады. Бір табақ сүтті көріп және ұялды. Оқыған қу ғой, көп ұзамай Қалипа енесінің “ауруының” сырын ұқты.

Екі ай өткен шамада:

– Бөлмеңе бара ғой, тәуірленген сияқтымын, – деп өзі рұқсат берді.

Күйеуін күнде көріп жүрсе де сағынып қалыпты. Оңаша еркелеп жатыр. Жұмабай да келіншегінің тап-тастай болып білініп қалған құрсағын сипап мез. Күйеуінің бөшпайынан тартып оятқанын, енесінің: шөк-әй, бұл үйге ешкі қайдан кіріп кеткен! – деген сесті үні, Жұмабайдың ұялып бөлмесіне қашып кеткенін есіне алып күліп жатыр.

– Әй, өзің ояу болсаң неге келмедің? – деп қоңқылдап қояды. Себебін ұққан соң саябырсыды. Қыр мұрын, сүйір иек сұлу келіншегіне денесі тиіп кетсе лапылдап өртеніп шыға келеді. Жан жарының жанынан жарты елі ажырамас еді. Іштегі шаранаға жеті ай толған шамада енесі келінін тағы меншіктеніп алды.

Уақыты жетіп жөргек иіскеп анасы риза, сәбилі болып жастар мез.

Содан кейін тамақ талғай бастаса-ақ Қалипа енесінің іргесіне кіріп алатын әдет шығарды.

ШЕЖІРЕ

Бұл шежірені әкем Есболаев Базарбай қайтыс болғаннан кейін табылған қойын дәптерлерден жинап, бір ізге түсірдім. Өңгіме Адам ата, Нұх пайғамбардан басталған. Әкем бухгалтер еді, өмір сүрген кезеңдерін есептепті. Шежіреде екі адамның есімі тұр. Оразғалиев Қабдол. Мақат 1-қазақ ауылы, 203 үй. Руы – ысық (арабша жазу).

ОРАЗҒАЛИЕВ ҚАБДОЛДЫҢ ШЕЖІРЕСІ

Енсәлі руынан Мәлікүлы Әнестен тараған ұрпақ: Жабал, Мағаз, Сәни, Құрай, Ақшолпан. Құрайдан Дәйім, Алаш. Ақшолпаннан Атар мен Татар. Дәйімнен Қараш пен Танаш. Алаштың ұлдары Сейілхан, Жайылхан. Татардан Ноғай тарайды, Атардан Естек пен Башқұрт тарайды. Қараштан Түмен мен Түкі, Танаштан Тәжік, Тәжімұрат, Қожан, Танжир. Түменнен Қырғыз, Түкіден Сарт. Сейілханнан сегіз арыс Түрікпен тараған. Жайылханнан Майқы деген ұл туып, би атанып, ел ұстаған. “Түгел сөздің түбі бір, Түп атасы Майқы би” деген мәтел бар.

198

Майқыдан Өзбек пен Жиёмбет. Жиёмбеттен Айырхалайық. Айырхалайықтан екі ұл – Қазақ пен Созақ. Созақтан Қарахалайық. Оның балалары Қалмұрат пен Құсайын.

Қазақтың үш әйелі болады. Бірінші әйелі патшаның қызынан туған ұлдарын Төрелер дейді. Екінші әйелі араб қызынан туған ұлдарын Қожалар дейді. Төрелер ел билесе, Қожалар ислам

дінін таратады. Үшінші әйелі Бәтимадан туған үш ұл – Ақарыс, Жанарыс, Бекарыс. Ақарыстан тарағандар – Ұлы жүз, Жанарыстан тарағандар – Орта жүз, Бекарыстан тарағандар – Кіші жүз болып бөлінеді.

Ақарыстан Есет, Марқабай, Дулат туады. Есеттен Ошал, Танбай, Жалайыр, Аттабай, Қошал, Мамыр, Түйте.

Жанарыстан 6 бала: Арғын, Найман, Қыпшақ, Қоңырат, Мендел, Темел.

Бекарыстан Алау атты ұл туады. Қол бастап батыр атанады. Одан екі бала – Алшын мен Қодар.

Қодар төрт әйел алған.

Бірінші әйелден – Ганс, Гакс. – Шекті, Кете рулары.

Екінші әйелден – Сәдірқожа – Алты аталы Әлім, Нәдірқожа – Жеті аталы Жетіру.

Үшінші әйелден – Әлқожа, Асанқожа, Қыдырқожа.

Төртінші әйелден – Нұрқожа (жиыны 4 ұлдан). Осы үшінші, төртінші әйелден туған балаларды Он екі ата Байұлы деп атайды.

АҢЫЗ

Қыдырқожа жастау болып қатынаспаған жорықтан Әлқожа мен Асанқожа оралмайды. Өмеңгерлік заңы бойынша олардың жесірлерін Қыдырқожаға атастырады. Әлқожаның келіншегі: “Ішімнің бершімегі бар, ауырады, бершімегім-ай, бершімегім-ай” дей жүріп тапқан баласының атын Беріш қояды. Асанқожаның әйелімен ілесіп келген Сәду мен Салаудың бірін – Ожырай, екіншісін Жаппас атандырады. Ожырай өкпелеп нағашы еліне кетеді. Оның жайлауына (жеріне) Жаппастың отауын қондырады. Содан “Ожырай кетсе орнына, Жаппас қонар жұртына”, – деген мәтел қалған.

200

Бай бір ұрыста он төрт жасар жаудың қызын олжалап, ат артына мінгестіріп келеді. Қыз тіл білмейді. Мойнындағы моншағына қарап: “Меңді, қара моншақты” атандырады. Одан туған ұлды кемітіп Таз атандырады. Ал байдың Жанби деген әйелінен Сұлтансиық, Қыдырсиық деген ұлдары, Анайы деген қызы болады. Анайы Нұрқожаның кіші баласымен жанасып қойып, екі қабат болып

қалады. Жанби сезіп қалып, шарананы ескі шүберекке орап, байдың аңнан келе жатқан жолына тастайды. Қыдырқожа (бай) сәбиді шүберегінен найза ұшына іліп сол кезде Тазды емізіп жүрген Меңді анамыздың алдына тастап “еміз” дейді. Сөйтіп ол екі баланы егіздетіп емізген екен. Қызынан туған ұлды Адай (сәби деген сөз) атайды. Ол өжет болып өседі. “Үйрек пенен қаз егіз, Адай менен Таз егіз” деген сөз содан қалған. Бай қызы Анайының абыройы үшін әкесіз өсіп азамат болып қалған Нұрқожаның кінәлі ұлы Елтайды мерт етеді, Елтайдың ағасы Есенді “жұрт келеді” деген сылтаумен жылқыны алысқа айдатады. Біліп қойса кектеніп жүрер деп сескенсе керек.

Сонымен Кіші жүзге кіретін рулар: Алшын, Кете, Шекті, Алты аталы Өлім, Жеті аталы Жетіру, Он екі ата Байұлы.

ЕСБОЛАЙ ҰЛЫ
БАЗАРБАЙ АЙТҚАН ШЕЖІРЕ

Он екі ата Байұлына жататын рулар: Беріш, Алтынжаппас, Таз, Адай, Есентемір, Шеркеш, Ысық, Байбақты, Тана, Алаша, Масқар, Қызылкүрт.

АҢЫЗ

Елден жас кеткен Есентемір арада көп жылдар өткен соң өкеткен азғана жылқысы жер қайысқан мал болып оралады. Байдың күш-қуаты кеміп, қайраты қайта бастаған. Қыр үстінде шаңды көріп қорқып, Нұрқожаның ұлы өз бауыры екенін білген соң қуанып, той жасап қарсы алды. Ауыл жағасын ұстап “аман-ескен келіпті, қайраты темірдей екен” десіпті. Түбіт мұрт бозбала жауырыны қақпақтай азамат болып оралған соң бай да ығысып өріс беріпті.

Есентемірден сегіз ұл – Жиёмбет, Қожамбет, Бердімбет, Байтабын, Қосал, Қаржау, Құттыбай, Жаңай. Қаржаудан бес ұл – Саңырақ, Байтүмен, Есенбай, Дүйсебай, Құдайберген.

Есенбайдан Өзірбай, одан Көккөз, Көккөзден Жолыш, Жолыштан Есболай. Есболай Базарбайдың әкесі.

ӘКЕМНІҢ ӘҢГІМЕСІ

Есболай жалғыз атты кедей екен. Кедейсініп ешкім қыз бермепті. Ол ішке (Ресей) өтіп, бір орысқа жалданып, ақысына екі жорға мініп қайтады. Еліне келе жатып жолда тойдың үстінен түседі. Есболай өз жанынан шығарып өлең айтатын әнші әрі домбырашы, науша бойлы нар жігіт екен. Құдалар мұның өнеріне қызығып, әрі қыз аулына туыстығы жоғын байқап бірге жүруге қолқалайды. Қыз көшіне ілесіп, енді келін түскен елдің тамашасын арттырып үйде отырған Есболайға сыртта өзгеше тор құрылады. Мезгіл – қара суық күз. “Іздеушісі жоқ жалғыз жігіт екен, өзін өлтіріп, жорғасын сіңіріп кетелік”, – дескен жігіттерді үлкендер сабырға шақырып: “Ақыры үйлене алмай жүр екен, одан да жетім қыздың бірін беріп, жорғасын айырбастап алыңдар”, – деп, кеңес береді. Сол елде Сән және Сәнім деген жетім қыздар бар еді. Сәнді артына мінгестіріп Есболай еліне жол алады. Сәнім қозы көш жер артынан жаяу жүгіріп, жылап қалады. Отызға жеткенде азар үйленген Есболай он төрттегі қыз Сәннен он

төрт перцент көрген. Бірақ тірі қалып, ұрпақ таратқан жалғыз Базарбай ғана. Әжем Сән 98-ден 99-ға қараған жасында Кенбай аулында қайтыс болды. Кілең ғана – “байға” аяқталатын балаларының атын шұбыртып шақырып отыратын. Көзі ерте кеткенмен әр немересінің үнін жаңылмай танушы еді жарықтық. Көзі болмаса да арқан есіп (ісмер кісі екен) онысын қалап, қолқалап (заказбен) алушыларды өз көзіммен көрдім. Мен ол кезде тоғыздамын. Әжем ең кенже інім Қайырғалидың туғанын көрмей кетсе де келініне “ұл туасың, шаңырағыңды сол ұстайды” деп болжап кетіпті. Әкем ол кезде елудің үстінде. Еңкілдеп жылап: “Енді Базарым, келдің бе?” деп кім айтады деп жұбанбай қойса керек. Сол шешесін он төрт жасынан өзі арқалап баққан екен. Орынборға тұз тартқан кірешілерге ілесіп табыс тауыпты. Өсіресе, бірінші сапарын өңгімелеп отырушы еді. Жолда шабуылдаған қарақшыларды байқап қалған кіреші шал шарға бойлы бала Базарбайды көрі түйенің жабуының астына жасырып, өзі өлген болып үстіне құлай кетеді. Қарақшылар керуенді түгел қырып, бұл түйенің жүгін әкетеді. Түйені көрі деп алмайды. Басқа түйелерді жетектей кетеді. Олар ұзасымен шал баланы түйеге мінгізіп алып, басқа бағытқа қаша жөнеледі. Бүкіл керуеннен он төрттегі Базарбай ғана тірі елге жетеді. Шал да жолда қаза табады.

Базарбай ержетіп, Текеде (қазіргі Орал қаласы) оқып мұғалім болады. 1939 жылы әскер қатарына шақырылып, Ленинград майданында командир болған. Соғыстан кейін киножурналдың біреуінен көрсеткен эпизодтан өзін танып “мынау – мен” дегені бар. Бір ұрыста снаряд жарқыншағы тиіп, естен танады. Алдына пистолетті оң қолын көтеріп шабуылға бастаған сәтте қолынан оқ тигенін біледі. Есін жиса, қынында пышағы, белбеуі жоқ. Документі, қаруы жоқ. Сірә, өлді деп бәрін алып кетсе керек. Өз әскерінің соңынан жүгірсе, оң қолы білегінен былқ-сылқ етіп жүгіруге кедергі жасайды. Кесіп тастауға пышағы жоқ. Киімінен жыртып қолының теріге ілігіп саландаған алақанын кері байлап тастайды. Мен көргенде оң қолымен жазу жазып, шот соғатын. Шешем: “Соғыстан келгенде оң қолы бүрісіп бес жасар сөбидің қолындай семіп қалған еді. Қымыз ішкен соң бірте-бірте жетіліп қазіргідей қимылдайтын болды. Ол кезде атына дейін әйел басыммен өзім ерттейтінмін”, – деп отырушы еді.

Есіме алып отырғаным бала кезде естіген сөздер. Өкем қатарларына әңгімелегенмен балаларына ештеңе айта қоймайтын. Есімде тағы бір жақсы сақталғаны әскери кухня кешігіп, солдаттары ашыққанда жылқы етін бұйрықпен жегізгені. Әдетте орыстар жылқы етін жемейді ғой. Жемесең күш-қуатың болмайды, күш болмаса соғыса алмайсың деп түсіндірсе көнбеген. Сонан

соң наганын алып: “Жемеймін дегенің былай шық, бөрібір масыл боласың. Атып тастаймын”, – деп ақырады. Жан төтті. Жейді. Сосын мұндай төтті етті жеп көрмеппіз деп мақтанған.

Жаралылар Телген эшалонды жау самоләті бомбалаған сәтте, әкем жаралыларға көмектесіп соңғы вагонға кірген екен. Бүкіл поезд өртеніп, тек соңғы вагон жарылыс кезінде абайсыз ағытылып тоғай ішінде үзіліп қалыпты. Есін жиса тек өзі отырған вагон сау, бүкіл состав өртенген. Жаралыларды орман ішіне сүйреп, көмек келгенше сонда болған. Екі аяғынан жүре алмай қалған. 36 жерінен жаралы болып, госпитальда емделіп 1942 жылы елге оралған.

Елде білікті маман ретінде мектепке директор, колхозға бастық, т.б. болды. Өмірінің ақырын совхозда бухгалтерлікпен аяқтады. Түскі үзіліске келіп, немересін қасына шақырып, диванда отырған күйі жүріп кетті.

Баяғыда шырылдап жылап айырысатын екі жетім қыз Сән мен Сәнім “өзіміз кездеспесек те бізден туған балалар кездескей”, – деп тілеген тілектері қабыл болып Базарбай мен Түменбай араға бір ғасыр салып 1977 жылы Сағыз бекетінде кездесті. Базарбай жалқы өскен соң “мен есентемір едім” дегеннің бәрін бауырына тартатын. Көмек сұрап, ақыл сұрап келушілерді өзім көп көрдім. Біреуіне қыз айттырып, біреуіне мал әперіп,

біреуіне оқуына ақша беріп (жолына) т.б. дегендей көмектескеніне куә болдым. Кейін Қазақойлдың президенті болған Мұқан шалдың баласы Қуандықов Балтабек соның бірі еді. Түменбаева Нәзира мектепке мұғалім болып келгенде есентемір қыз екен деп, үйге шақырып бауырына тартқан. Нәзира келін болып Сағызда тұрақтады. Әкесі Түменбай да жылына қызының артынан келген сайын біздің үйде қона жатып жүретін. Бір күні дастарқан басында екі шал әңгімесін үзе салып “ой-бауырымдап” көрісе жөнелмей ме? Үй іші үрпиісіп қалды. Сөйтсе “балалар” – Сән мен Сәнімнен туған Базарбай мен Түменбай бірін-бірі енді ғана таныған екен.

ҚУАНДЫҚ ШАЛ ЖАЗДЫРҒАН ШЕЖІРЕ

Есентемірден Бақтыгерей, Бақтыбай.

Бақтыгерейден Тағашы, Көн.

Бақтыбайдан Қаратемір, Сулықөз.

Тағашыдан Әжімбай, Қожамбет, Бердімбет.

Көннен Қаржау, Қаратамыр, Кенжабай, Базар,
Қосал.

Қаржаудан Маңғыбай, Дүйсебай, Есембай,
Сақырақ.

Екінші әйелден Андрей, Түрікпенбай, Ақтоғай,
Айқын.

Маңғыбайдан Сағын, Байсейіт.

Дүйсебайдан Қазы, Сәрсекен, Қабдолдаш,
Құдайберген, Шолақ, Алыпкел, Тұрдағали,
Кәрім.

Есенбайдан Азербай, Наурызбай, Көккөз.

Азербайдан Көккөз, Жолыш.

Наурызбайдан Тастемір, Маш, Құрмаш.

Жолыштан Бюра, Орақ, Есболай, Есқали.

Орақтан Өтеғали, Мендіғали.

Өтеғалидан Тынысбай, Қалидолла.

Қалидолладан Қойшыбай, Жалғасбай, Егізбай,
Айгүл.

Меңдікожадан Құбаш. Құбаштан Мақсым,
Мақсұт.

Саңырақтан Байбол, Жарбол, Қуат.

Жарболдан Шанақ, Атмолда.

Шанақтан Өтеген, Есенғали, Есқали.

Есқалидан Қарасай.

Есенғалидан Саян.

Атмолдадан Бейсекен, Сүлеймен,
Досмағанбет.

Досмағанбеттен Тәжіғали, Ерғали, Масағали,
Сәрсенғали, Жұмағали.

Ерғалидан Дайыржан.

Қуаттан Айдос, Елдос, Саркөбен, Шағатай.

Айдостан Төремұрат, Қожамұрат.

Елдостан Бекмағанбет.

Сарыкөбеннен Өтеген.

Шағатайдан Халықберген, Адамбай,
Саймағанбет,

Халықбергеннен Ибрай, Келмағанбет,

Адамбайдан Сөдірше, Елеусін.

Саймағанбеттен Нахи, Қалдығұл.

Келмағанбеттен Нәреш, Қарамешер, Күзембай,
Бимағанбет, Балмағанбет.

Қадіршеден Шойынғали.

Елеусіннен Аталық, Уандық.

Аталықтан Досқали.

Уандықтап Қыдырғали, Төлеуғали, Әбіл.
Мұқан, Мақсат.

Қыдырғалидан Бейсенбі, Дүйсенбі.

Әбілден Көңілхош.

Мұқаннан Балтабек, Қылышбек.

Балтабектен Сәбина, Сәуле, Мая, Айнұр, Алмас.

Қылышбектен Әмина, Серік, Қанат, Элмира.

Жақиядан Дүйсенғали.

Балмағанбеттен Ықсан, Құспан, Нүсіпжан,
Асқар.

Қарамешерден Дауылбай, Жолдығали.

Дауылбайдан Сапар, Базарғали, Рахымжан.

Сапардан Серік.

Нәрештен Сағымбай, Айтбай, Рамазан.

Күзембайдан Қами.

Қамидан Қадим, Нағадым.

Сүйеуғалидан Мұхамбет, Танатар, Талим,
Досқали, Раушан.

Түрікменбайдан Битан.

Битаннан Иманқожа, Біләш.

Иманқожадан Алаш, Елеш, Төлеу, Адай,
(біреуін оқи алмадым).

Біләштен Сәрсекен, Бисекен, Құспан.

Түйтебайдан Жайлыбек, Шаден, Алманияз.

Жайлыбектен Атшыбай, Нұрлан.

Алманияздан Жалғасбай, Жолмұқан, Мұтыш,
Мұқанбет.

Жалғасбайдан Әбдеш.

Жолмұқаннан Қыдырғали.
Қыдырғалидан Асқар.
Мұтыштан Қожман.

Жазба осы жерден тоқтайды. Әкем Уандық шалдың шежіресіне өзі білген атаның балаларын қосып жазған сияқты. Мен де өзім танитын Мұқан шалдың ұрпақтарын кіргіздім.

1998 жылы 15 шілдеде ұлдары Қауысбай мен Қайырғали Сағыз ауылында ел-жұртын жинап, әкемнің қайтыс болғанына жиырма жыл деп еске алып ас берді.

Соған арналған өлең еді.

АС

*Асқа келген әлеумет
Адамзаттың өмірі
Қас-қағым сәт. Сабыр ет
Ақырет пен Қиямет.
Бата сұрап, қол жайдық
Тілегімді қабыл ет.
Аз ғана тарих айтайын
Ортаңда бір үй ауыл ек.
Есентемір Көн деген
Жаман сөзге ермеген.
Қай жерде қиын іс болса*

Тартынбай “барам мен” деген
Жеті атадан жалғыз-ды.
Жарлауға біткен жалбыз-ды.
Артында қалған ұлдары
Арманын бүгін болғызды.
Қайырғали, Қауысбай
Армандарын тауыспай
Еске алып папасын
Туыстары қауышты-ай.
Отызға жеткен Есболай
Он төрттегі Сәнменен
Қосылып басын құраған
Құдай берген әнменен.
Өлеңі-жыры – қалыңмал.
Екі жорға жолымен
Атамыз бен әжеміз
Отандасқан сонымен.
Тағдырына сызылған
Он төрт ұлы-қیزیнан
Жетілген жалғыз Базарбай
Өмірі болып ұзыннан.
Он төрттен жалғыз қалса да
Анасы Сәнді жетелеп
Он үш жастан бақса да
Сұрмеген өмір алшаңдап.
Қан кешіп майдан барса да
Ленинградта соғысып
36 жерден оқ боршалап

Аман-сау елге оралған
Базекең деген нән адам.
Мейірімге қай жан шөлдесе
“Есентемір – мен”, – десе
қасына жинап жақынын
Бермеген жауға өзге есе.
Ақыл сұрап келгенге
Дайын еді төр демде
Бауырға тартып жүретін
Тумам осы сен дерге.
Қанатын кеңге жаятын
Жай басып, жалпақ алатын
Кантордан үйге жеткенше
Самаурын қайнап қалатын.
Ала қағаз баққаны
Сыртытып шот соққаны.
Қызметі – ермегі
Таң атып, күн батқаны.
Отыратын “омалып”,
Канторында “қамалып”.
Үкіметтің ісі деп
Түнде де қолға шам алып.
Басқаға мойынын бұрмаған
Ар сөзін гана тыңдаған.
Он екі бала жаратқан
Базарбай деген “нән” адам.
Ауысып ұрпақ жаңарар
Орны барлар оңалар.

*Артында қалса ұрпағы
Өлмегенге бара-бар.
Базекеңе арнатып,
Құран оқы сарнатып.
Ас беріп – сауап алайық
Орнынан бір аунатып.
Асқа келген әлеумет
Құрметіңе рахмет
Алғыспенен көркейіп
Батаменен көгеріп
Бір бастарың мыңға жет. Рахмет.*

Базекеңнің он екі баласының алтауы жастай өлді. Есболған мен Есберген ойын баласы, екі түсік, қалғаны емшекте сәби кезінде қайтты. Наурызбай, Қауысбай, Қайырғали, үш қызы – Махфуза, Маркиза, Мәрзия.

Немерелері – Нұрғайша, Гүлнар, Ұлбосын, Армангүл, Гүлфайруз, Ерлан, Салтанат, Мөлдір.

Жиендері – Серік, Гүлсағида (Қалжан) Алтынай, Анаргүл, Назгүл, Шынар, Болат, Бақтыгүл, Дәурен, Нұрлан, Құралай, Дастан.

Әйелі Озипа Женетова, ол да Текеден мұғалімдік бітірген. Ахмет Байтұрсыновтың шәкірті болған. Озипа шалынан екі жыл кейін, 1980 ж. қайтыс болды. Төсегінің астынан бір оқушы дәптері өлең шықты.

Ауырып жатқанда ермекке шығарса керек.

Аяулы әкем – Базарбай, шешем – Озипа, жатқан жерлеріңіз жайлы, топырақтарын торқа болғай.

Әкемнен қалған 7-8 блокноттан теріп жазған деректерге, өз білгенімді қостым. Кейінгі жастар оқып білсін дедім. Кемісі болса толтырсын. Жазған – қызы Маркиза.

Ескерту: Шежіре ата тарихын баланың жас кезінен жаттап білу үшін керек болған. Сондықтан бала ұғымына сай, тез жатталатын әдіспен әңгімеленген. Шежіре бар қазақты бір адамнан таратады. Адам Ата ғалайкумассаламнан бастап, өркім өз атасын терең талдап кетеді.

Иншалла, қазіргі сауатты оқырман халықтың құрамы қалай түзелетінін біледі. Менің көшіргенім – шежіре.

Шілде, 2001 жыл.

ЖАРЫСУШЫ СОВХОЗ АҚЫНДАРЫНЫҢ АЙТЫСЫ

*Ленин атындағы совхоздың ақыны Маркиза
Базарбаева мен “Гурьев” совхозының ақыны
Хамит Әубәкіровтың айтысы*

Маркиза

Армысың, ағайын жұрт қаумалаған,
Арнайы сәлем берді осы балаң.
Алыстан әдейілеп сапар шегіп,
Халқының аманатын арқалаған.

Ажарын ауылымның жайраңдаған,
Адаммын сол рахатта сайрандаған.
Ақтарып көкіректен қуанышпен,
Алдында ағалардың жайраң қағам.

Тасытқан молшылықты ел дәулетін,
Көркейткен ел дәулетін, ер сәулетін.

Сапалы да тиімді еңбек еткен,
Сөзбен алсам деп ер келбетін.

Сән қосып салтанат пен сәнімізге,
Оныншы бесжылдық түр төрімізде.
Ән мен күй, шаттық думан бәрі бізде,
Арнаймыз жырдан алқа бөріңізге.

Ай санап ауылым өсіп, өзгеруде,
Күн сайын бір жаңалық кез келуде.
Мақалдың мәні өзгерді “Қырық жылда,
Қазан жаңа – десетін, ел елуде”.

Жыл сайын түлеп ұшқан жастарымыз,
Ендігі үміт артар асқарымыз.
50 миллион ел байлығын көтеруге.
Екінші тыңға жолды бастадық біз.

218

Хамит

Білесің бұл совхозды бәрің-дағы,
Сан мың мал жайлауымда мамырлайды.
Жыл сайын оза шауып шопандарым,
Жұлдыздай жарқырайды таңымдағы.

Бір емес, екеу емес жүлдегерім,
Кемі жоқ қайсысы да кемел керім.
Басында сол бір көптің о бір жылдан,
Жақсы атам келе жатыр Еңбек Ерім.

Кезінде қой өсіріп күн-түн қатқан,
Еңбегі сол атамның – мүмкін дастан.
Қарасаң, көресіздер куәсіндей,

Төсінен Алтын Жұлдыз дір-дір қаққан.
Содан соң Қисыманов Қаржау деген,
Еңбегі сіңді оның да қой бағумен.
Дәл бүгін 118 қозы алуда,
Әр жүзден қиналмастан қармауменен.

Содан соң жұрт біледі Мендешевті,
Ол өзі Қалыбаймен теңдесіп тұр.
Өйткені, ол бастаған комсомолдар,
Жыл сайын еңбек туын өрге тікті.

Биыл да Тұяқанның асты арыны,
Соңында атойлайды жастар үні.
Әр жүзден 174 қозы алған ол,
Бөлеуде шаттық әнге аспанымды.

Есімі бұл жастардың “Гүлдер” деген,
Гүл десе, гүл дегендей, күнге өрлеген.

Ақыным, ұмытпағын бұл сәттерді,
Танысып отырсыңыз кімдерменен.

Сол жастар қой бағуға тұрар таңнан,
Қыста да олар емес сыр алдырған.
Ақыры Қазақстан туын алып,
Біздерді жеңімпаз боп қуандырған.

Деген бар: “Өнер – жастан, асыл тастан”
Орекең, о да талай асуды асқан.
Жарқырап Еңбек Қызыл Ту өңірінде,
Жастарды өрге бастап ақыл қосқан.

“Қарлығаш” деп атайды бұл жастарды,
Ал, оны Орекеңдей кім басқарды.
Келеді ол жылдан – жылға бастап шыңға,
Еңбекке құлшындырып құрдастарды.

Сондықтан, қозы толып ен қыр-ойы,
Келеді таң қалдырып тең құрбыны.
Былтыр да баршаңыздан қара үзіп,
Атанды облыстың чемпионы.

Қазірде төрінде тұр алқызыл ту,
Жемісі еңбегінің айқын ол сый.
Өйткені, жастардың да арасында,
Одақта өрге шыққан жарқыным сол.

Осындай төрт бригадам бар ғой менің,
Несіне бәрін жыр ғыш жайды өрейін.
Осының бәрі дағы біле білсең,
Өркім де мақтан етер жай дер едім.

Ал, енді жеке озаттар толып жатыр,
Айт десең, қайсысы да ойымда тұр.
Жігерлі, ер көңілді ерен жандар,
Бәрі де бүгін мынау тойымда отыр.

Совхозым өндіреді қара маржан,
Көк мақпал елтірісі және – лағлан.
Біз түгіл шет елде де бұл дүниені,
Таласып, саф алтынға балап алған.

Осынау совхозымның жеңістері,
Ғылымды меңгерудің жемістері.
Өсіріп гурьевтік асыл тұқым,
Келеміз қуантумен тегіс елді.

Маркиза

Облыстық депутат Мақановам,
Бермеді жалғыз шығын отарынан.
Басқалар да бұлардан кейін емес,
Аудандық депутаттар Ғалия, Тойған.

Даурығып ең “Балаусаң” құрыларда,
Ондағы жай не болды енді қара.
Бес-ақ шопан қалыпты қаша-қаша,
Мәдениет тұрмысына жаса шара.

Сыз иісі аңқиды жеркепеден,
Биылға аман екен желдетуден.
“Алауымның” үйін көр стандартты,
Келсең кенде қылмайын үйретуден.

Естігісі келмейді шағым жайлы,
Завфермаң малда-мал деп бай-байлайды.
Қамқорлық бар жерінде сапа да мол,
Айтшы ақын, малшы қамын кім ойлайды?

Еңбекте озат шыққан ерлерім көп,
Қолымнан намыс туын бергенім жоқ.
Шағынып көрген емен терледім деп,
Орынсыз мақтанып та көргенім жоқ.

222

Өткен жыл болды қатты қуаңшылық,
Көңілді жем-шөп үшін алаң қылып.
Досымбаев бастаған бригада,
Теңізден шөп тартуға кетті жүріп.

Техника жапты да Теңіз үстін,
Еңбек күйі дүрілдеп үдей түсті.

Тұрлыбек, Жүнісбек пен Орақ келіп,
Қау қамысқа жан бітіп, жұмыс қызды.

Бұлтылдап ойнағанда құрыш білек,
Күн-түн демей еңбекте табыс үдеп.
Бірінші декабрьде аяқтадық,
Жем-шөп сайлап, қатал қыс келсең кел
деп.

Көрейік енді соның нәтижесін,
Бұғауладық табиғат қатал күшін.
“Қамдансаң – қысылмайсың” дейді халық
Мақтан етем малшының жемісті ісін.

Ерлік деп таңданбассың қалай сірә?
Қарамай қатал қыстың қысымына.
Мал шығынын бермеді бірде-біреу,
Шопандарым жауапты жұмысында.

Белгісі қызу еңбек қарқынының,
Шығады жұрт алдында жарқын үнім.
Тоғыз адам социалистік жарыс
жеңімпазы,
Тұманбай Даңқ орденін алды бүгін.

Егеубай Найзабеков елден озды.
Жүзіне 142-ден алды қозы.
Қиыныңды әзілмен жеңілдетер,
Бір жерден табылады іс пен сөзі.

Орденді шопандарым Мұқатай, Ақсай,
Еңбекке араласты тіпті жастай.
Асырды 122-ден қозыларын,
Қандай сыйың болса да келеді сай.

Түйеші Әбуталиев Қызылғұлым,
Жоспардан асырыпты және бірін.
Өзі емдеп ала берер қиналмай-ақ,
Біледі неше де бір емнің түрін.

Болса да жемің тегін, шөбің ырғып,
Бір айда-ақ 400 тұяқ шығын қылдың.
Осы ма тартуларың Отанға шын,
Құрметтеп, тиімділік сапа жылын.

224

Жыл сайын 2000 қой қырып алып,
Екінші тыңға көңіл бөлмей жүрсің.
Түйе, сиыр жылқының төлдері аз,
Оларды неге ақыным, көрмей жүрсің?

Асыл тұқым болса да қой уақ қой,
Деп мейлі бұл сұрақты' доғарып қой.

Өліпті таудай түйең, үйдей жылқың,
Еш болмаса сол үшін ұялып қой.

Жаз жайлауы бір еді, қыс қыстауың,
(Өлде жылқы жайымен ұғыспадың).
Үш-ақ айда өлтіріп 33-ін,
Қалайша көрсеткіштен жылыстадың?

Нұрландырып белгісі еңбегінің,
Кавалер Еңбек Қызыл Ту орденінің.
Жылқышы Байжанақов Нәзенғали,
100 биеден 100 құлын алған ерім.

Үш жыл бойы бір тайын өлтірген жоқ,
Өлтірген жоқ, жаманат келтірген жоқ.
Намысты қой, ақылдас Нәзекеңмен,
Жалғыз шауып жылқышың түк
бітірген жоқ.

Гүрілдеп былтыр бағы жанып еді,
Еңбек Даңқы орденін алып еді.
Мұқанов Төлегенің қозы алудан,
95-ке түскендей неғып еді?

Тіпті бұдан бар екен төмендерің,
Адалдап ақтамаған жегендерің.

3-фермадағы Жакуповың,
80-нен өргізіпті төлдегенін.

Ал енді кезек берем ақыныңа,
Айтып қал, айыбыңды жұртқа мына.
Неліктен мал шығыны сан жетпейді,
Айтып көр, тамсанумен құр отырма.

Біз келеміз жарыстың туын ұстап,
Жанадан бой көтерді құрылыстар.
Ал сенде көше сайын бұлаң етер,
Жалқаулық бұғып жатқан бұрылыстар.

Тасып әкеп құрылыстың материалын,
Шопаныма үй, малыма қора салдым.
Маңғыстаудың ақ тасын пайдаландым,
962 мың соманың.

226

Кеңсе сайлап, – малшыңды көрмегенің,
Сыныма қатты іліндің сен де менің.
Орақ тіл орып алып кемшілікті,
Сын-семсер қиып түсер сермегенің.

100 процент оңдалды техникамыз,
Жұмысыңа сұранып отырамыз.

Тракторист, шофердан озатым көп,
Етейін енді соның атын аңыз.

Түгелбай, Оралбай мен Арыстан, Достан,
Бұларға Елемес пен Орақты қоссаң.
Бесжылдық жоспарларын орындаған,
Шығады қажырлы ерлер қырдан асқан.

Кіріп ек кеше сенің гаражыңа,
Ойға қалдық металлом қорасы ма?
Ескірген ақпарыңмен сен сынайсың,
Айтайын көргенімді мен осында.

Екі бірдей К-700 қаңқайып тұр,
Алып күш күнге қарап маңқайып тұр.
Қайран, 20 мың сомның дүниесі,
Басынан осы күнде бақ тайып-тұр.

Мұқырың ауыл екен дөңгеленген,
Көп жерде көшесі жоқ жүлгеленген.
Жақсыңды таңдап тауып көрсетсеңші,
Жалықтырар жан емен күнде келген.

Өсемдіктің жаршысы осы ма екен,
Клубтарың еңселі көркем екен.

Кітапхана жабық тұр жұмыс кезі,
Ал жақсылық көрмедік одан бөтен.

Жөн сұрауға ашып ек бір есікті,
Көрмейсің бе тап болған бұл несіпті.
Көң-қоқыры бірталай жердің сірә,
Белден келіп бөлмеде кездесіпті.

Мәдениет орны көң-қоқыр ма,
Мұны көрмес завклуб көр соқыр ма.
Жалғыз талсыз қоршалған шарбағында,
Бір топ ешкі мекен қып тек жатыр ма?

Несіне шырылдады бос қабағың,
Мәдениет, тұрмыс жайын қозғамадың.
Көңілді болса еңбекшім сапа да мол,
Тұрмысын сәнді етуге ұмтыламын.

Лениннің фермаларын аралайын,
Айтайын біразырақ соның жайын.
Мәдени тұрмысымыз алға басты,
Өсіре мақтан айтып не қылайын.

Жақсы киномеханик деп мақтайды,
Еңбегін Жолдығали, Қалыбайдың.
Облыстық мәдениет бөлімі де,
“Жоғарғы көрсеткіш” қой деп атайды.

Хамит

Ақыным совхозыңды мадақтадың,
Келеді сөздерінді сараптағым,
Жақсы да, жаман да бар жұмысында,
Сөйлейік сөзімізбен жамап бәрін.

Деп айттың: малды күйлі бағып жүрміз,
Алтын түс қаракүлді алып жүрміз.
Жастармен қоян-қолтық жұмыс жасап,
Табысты төл алудан тауып жүрміз.

Ол рас, табыстарың кейде керім,
Ал, кейде толмайды ғой төлге төрің.
Былтыр да орындамай қаракүлді,
3000-дай бережақ боп жерге төндің.

Сондай-ақ Наршөккенде егісің бар,
Қоңырсаймен екеуі егіз сынар.
Ұзақ жылдан қолға алған ісің еді,
Шықпай жүр-ау бұдан да келісіп нәр.

Былтыр да сол егісің шықпай қалды,
Шыққан өнім, не пайда, шөпке айналды.
500 мың сом ақыры зиян шегіп,
Ел алдында ақ жүзің оттай жанды.

Мал семіртіп, бастап ең бір тәуір іс,
Бұл да болды ақыры құр даурығыс.
Малың семіз болсада іс шала боп,
Комплекс шықпады бұл қайбір іс.

Ірі қараң тағы да оқсамай жүр,
Ал мамандар ісінді қостамай жүр.
Қораң лас, қапырық, бұл қалайша
Бақташылар көңілін тоқ санап жүр.

Тағы айтайын бір істі “Алғадағы”,
Кейін кету мұнда да аңдалады.
Бақташыдан мал күтім болмаған соң,
Саржамбас боп 10 сиыр жайраған-ды.

Сонда қалай, ақыным, мақтанғаның,
Шашау болса алдында баққан малың.
Өзі азғантай тұлікті күтіп дұрыс,
Керек еді мұндайдан сақтанғаның,

“Алауды” да бір кезде мақтаушы едік,
Жас жігер, – деп, – жайлаудан
тапты-ау серік.

Табысы да сол жылдар өрлеп асып,
Таң қалатын жас түгіл, қарттар көріп.

Сол “Алауың” бүгінде не болып тұр,
Жастар кеткен жан-жаққа жөнеліп құр.
Амалсыздан үлкендер малға келіп,
Іс ойсырап, жас қуат керегіп тұр.

Техника жұмсауың тағы кемдеу,
Басшыларың қалай жүр соны көрмей.
Шартты эталон жоспарың орындалмай,
52 процент болды көрнеу.

Шаруаң зор, кең байтақ, сосын өзі,
Бұқараның сурларын өсіреді.
Бірақ содан үйренер бір тәлім жоқ,
Ұят-ау деп ойлаймын осы жері.

Совхозында шопандар кілең сері.
Мал бақпайтын төрізді түгел тегі.
Біз ту алдық. Ал сізде қандай сый бар?
Жауап берші, көнікей, кім еңселі?!

Мен білемін Онғар мен Еділбайды,
Нөзенғали, Тұманбай, Егеубайды.
Асқаның бар – осы-ақ озаттарың,
Тек соларға алғысын ел арнайды.

Ал, басқасы жоспарын орындамай,
Бағады екен япырмай қойын қалай.

25-биыл да ілбіп-сілбіп
Шығыпты ғой ожданын сойылдамай.

Кем-кетігі көп болды совхозыңның,
Сондықтан да, алдымда көп тосылдың.
Жауап берші, бұл қалай, ақын жолдас,
Неге ұялдың, ал кінәң жоқ қой сенің.

Маркиза

Еңбеккердің бұл күнде жанған бағы,
Он бес шопаным бар автомашиналы.
Фермаларда рация, телефондар,
Сағат сайын хабары кеп тұрады.

Қой қыркуды созыпсың ай жарымға,
Шынымен болдырып-ақ қалғаның ба.
Тыңдайық ақталсаң да, мақтансаң да,
Ақыным, не айтасың сынға мына?

Мал азыққа қажетті екпе шөпті,
“Еңбекте ерлігі үшін медалі бар,
16 мыңға еселепті,
Білесің бе агроном Нұрқашевты.

Суландырып шабындық жайылымды,
Жердің халін Сапекең жақсы білді.
Балбұлақ, Кенбай, Үйтас Алпанадай,
Жасады қолдан алып бөгеттерді.

Отан үшін көп төккен ащы терді,
Ежелден, Социалистік Еңбек Ері.
Ұрпақтары тыңдайды ұлағатын,
Ардақтаймыз Төленов Әлшендерді:

Талқандап ескі заман тар торынан,
Колхозшы құрып еті өз қолынан.
Бүлдіршіндер тыңдайды ертегідей,
Үлгі алып өнегелі ер жолынан.

Жалғаған шопан болып әке жолын,
Баласы Қожық деген Әлекеңнің.
Ізденумен келеді өмір бойы,
Бүгінде институттан алған білім.

Әлі де айтар едім болмас бірақ,
Тежейін мен өзімді біразырақ.
Ежелден келе жатқан көршім едің,
Сен тоңсаң қалам мен де тоңазып-ақ.

Дос жылатып айтады дұшпан мақтап,
Кемшілікті жоялық екі жақтап,
Қай істің де қарқыны үдей түссін,
Қай ісің де тұрмасын жөне тоқтап.

Адамдар көп қой асыл арамызда,
Бір сөтке бәрін айтып боламыз ба.
Тауыса алман жырласам неше күн-түн,
Халайық, қойма кінә балаңызға!

Хамит

Ал, досым әніңе тағы салдың,
Болмаған соң бір дұрыс тағар сының.
Қағып-сілкіп ақыры Соркөлдегі,
Қырықтық пунктіме назар салдық.

234

Әуелде айтшы, өзінде бар ма сондай,
Жауабын бер, тереңнен ойла созбай.
Бар айтарың баяғы Алпанада,
Тарап кеткен қырықтық болмасын жәй.

Рас, бізде қой қырку ұзақ жүрді,
Кедергілер кездесіп тұзақ болды.

48 қайшымен қоймайтын ек,
Екі отардан күніне қусақ жүнді.

Мен қайтейн, қайшымыз текке тұрды,
Қойдың жүні дымқыл боп кеппей қойды.
Ауық-ауық шелектеп бір шөкім бұлт,
Жүз айналып, төбемнен кетпей қойды.

Сондадағы табыстың тайқазанын,
Сапырумен сан биік тауды асамын.
Сапа, үнем, мол өнім – ұраным боп;
Сенімменен сертімді байласамын.

Сондықтан да, жарыста ылғи озып,
Бесжылдықтың деңгейін жүрмін соғып.
Сегіз жылда 16 мың қой қостым,
Есеп шотқа дәл бүгін білдім соғып.

Дамыттым деп ғылымды мана айттым,
Күміс жүнді, асыл қой және бақтым.
Сол көк қойым Одақта бірінші орын,
Сурынменен ал өзің көне, қайттің?

Өріптесім: бастаған қай ісің бар,
Қайда екенін білмеймін тегі солар.

Өуелі күнжың-күнжың қолға алып,
Аяқтамай кететін кемісің бар.

Соның бірі-қой тоғыт күпкің еді,
Мен де бар да басқалар мұқтаж еді.
Қоңыраулыда қолға алып бастаған сол,
Өмір жасы ісіңнің қысқа болды.

Айта берсем мұндайлар толып жатыр,
Фактілер жазулы қолымда жүр.
Егер білсем осы айтқан сырларымды,
Сенің енді түзету ойыңда тұр.

МАЗМҰНЫ

ӨЛЕҢДЕР

Әйелдердің өмірді қорғау форумы	5
Бұл қандай күн аспаннан шұға жауған	7
Автобустағы сұлу (жігіттің әңгімесі)	9
Құлыным деп	10
Жиырма бір	11
Махамбеттің жыр кеші немесе шалбар киген қыздар	13
Туған жер суреті	15

ӘҢГІМЕЛЕР

Есім	17
Маңдай	21
Қыз ары	27
Ана қызғанышы	32
Мейірім	41
“Жаман” келін	45
Бауыр басып үйренсін	50
Алланың күдіреті	53
Сүйінғалиды өлтірген кім?	56
Рәкет әйел	72
Дуақан кемпір	79

Жүректегі сәуле	83
Өке рухына адалдық	91
Рахман нұры	100
Маскүнемнің шешесі	104
Ақырғы серт	108
Айдана	114
Қашан айығасың, қазақ?	119
Қырық жанды келіншек	127
Қызғаныш құрбаны	133
Базар. Бала. Бейбақ	136
Сөз салудың қиыны-ай	141
Алданыш пен Ақбаян	149
Мархаба мен Ықпылжан	154
Қалалық шал	158
Елеспен тілдесу	165
Сынық қанат	169
Құдалық	174
Ене мен келінді табыстырған бақа	179
Ақылдасайық, ағайын	181
Мама Жанна	184
Қамажай атансам	188
Ененің естелігі	194
Шежіре	197
Жарысушы совхоз ақындарының айтысы	217

**Атырау ақын-жазушылары
кітапханасының “Қазына” атты
көптомдығының 72-кітабы**

Маркиза БАЗАРБАЕВА

ӘЙЕЛ ЖАНАРЫНДАҒЫ ӘЛЕМ

Көркемдеуші редакторы Р.Қожаярлова
Техникалық редакторы А.Мұқышева
Терген З.Жарасбаева

239

Теруге берілген күні 14.05.03.
Басуға қол қойылған күні 27.06.03.
Пішімі 70x108 ¹/₃₂ Шартты баспа табағы 15.
Есепке алынатын баспа табағы 15,8.
Таралымы 1000 дана.
Тапсырыс №659. Бағасы келісімді.

